

Turun yliopisto
University of Turku

RAJOJEN VETÄMISTÄ JA VETÄMISEN RAJOJA

**Juomatapoihin vaikuttavat kontrollit suuriin ikäluokkiin
kuuluvien naisten elämänkaarella**

Taloussosiologian pro gradu -tutkielma

Laatija:

Iris Komulainen

Ohjaajat/Supervisors:

VTT Aki Koivula

VTM Tero Pajunen

23.11.2021

Turku

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Sisällys

1	JOHDANTO	5
2	TUTKIELMAN LÄHTÖKOHDAT	9
2.1	Suuret ikäluokat ja ikääntyminen	9
2.2	Kontrollista	12
3	ALKOHOLISTA	16
3.1	Alkoholi Suomessa	16
3.2	Ikääntyvät alkoholinkuluttajina	24
4	EMPIRIA	27
4.1	Aineistokuvaus	27
4.2	Tutkimuskysymykset	30
4.3	Metodit	31
4.4	Eettiset kysymykset	33
4.5	Analyysikuvaus	34
5	KONTROLLIEN ULOTTUVUUDET	37
5.1	Sosiaalisessa rakentuva kontrolli	37
5.1.1	Lapsuudenperhe ja lähiyhteisöt	37
5.1.2	Lika barn leka bäst	39
5.1.3	Työelämä ja aika sen jälkeen	42
5.1.4	Parisuhde	43
5.2	Rakenteellis-normatiivinen kontrolli	45
5.2.1	Sukupuoli	47
5.2.2	Tilallis-ajalliset kontrollit	48
5.2.3	Alkoholiolot ja -politiikka kontrolleina	50
5.2.4	Toimijuuden kontrolli	53
5.2.5	Tietotaidon kontrolli	54
5.3	Ruumiseen kohdistuva kontrolli	55
6	YHTEENVETO	59
7	KESKUSTELU	65
	LÄHTEET	71
	LIITE 1 TIETOSUOJAILMOITUS	76

LIITE 2	HAASTATTELURUNKO.....	78
LIITE 3	HAKUKUULUTUS.....	79

Kuviot

Kuvio 1: Kontrollin ulottuvuudet ja alakategoriat	64
---	----

1 JOHDANTO

Tämä tutkielma käsittelee suuriin ikäluokkiin kuuluvien naisten juomatapoja ja erityisesti siitä, millaisia kontrollin muotoja juomatapojen muodostumisessa on elämänkaarella vaikuttanut. Tutkielman lopputulemana käsitteellistän erilaisia alkoholinkulutuksen kontekstissa ilmeneviä kontrollin ulottuvuuksia ja sitä, miten nämä kontrollit ovat ilmentyneet elämänkaarella ja vaikuttaneet kulloinkin haastattelemini naisten juomatapoihin.

Kiinnostuin ensimmäisen kerran alkoholitutkimuksesta ja juomatavoista jo vuonna 2016 kandidaatin työni yhteydessä, jolloin selvitin yleisesti suuriin ikäluokkiin kuuluvien suomalaisten juomatapoja. Työtä tehdessä havaitsin, että vaikka sekä suuria ikäluokkia että juomatapoja on tutkittu paljon, näiden yhdistelmä ei tuottanut kovin kattavia tuloksia. Erityisesti ikääntyvien naisten alkoholinkäyttöä on tutkittu verrattain vähän ja jos naisten juomatapoja on tutkittu, mittatikkuna on ollut miesten juominen. Mm. Simonen (2013) on todennut, että naisten juomatapoja tutkittaessa tutkimus on ollut aina miehiin vertautuvaa, ei yksinään omana ilmiönään. Kiinnostus erityisesti ikääntyvien juomatapoihin kumpuaa sekä julkisesta keskustelusta aiheen ympärillä että sen puutteesta. Alkoholipoliittisissa keskusteluissa lehtiartikkeleissa, lööpeissä ja sosiaalisen median alustoilla keskitytään usein nuorten juomatapoihin tai pohdintoihin alkoholipoliittikan liiketoimintaympäristövaikutuksiin, saatavuuteen ja ravintola- ja alkoholikulttuurin kehittymiseen. Viime aikoina on kuitenkin tuotu esiin yhä useammin tarinoita ja lehtijuttuja ikääntyvien juomisesta (ks. esim. Helsingin Sanomat 8.2.2020) Nuorten juomatapoja ja 2000-luvulla niissä tapahtuvia muutoksia on käsitelty monelta kantilta ja näiden myötä olen jäänyt pohtimaan toista suuntaa – mitä juomisuran loppupäässä tapahtuu?

Alkoholinkäyttöä on tutkittu monipuolisesti eri metodeja käyttäen. Suomessa Juomatapatutkimus ja Aikuisten terveys, hyvinvointi- ja palvelututkimus lienevät tunnetuimpia, säännöllisesti kerättyjä aineistoja. Alkoholiin liittyvässä poliittisessa päätöksenteossa tai julkisessa keskustelussa painotus on usein hyvin numeerinen. Juomatavat tyypistyvät annoskoiksi, juomisen useuden ja humaltumiskertojen mittaamiseksi. Alkoholi on kuitenkin niin vahvasti uppoutunutta ja kietoutunut moniin yhteiskunnallisiin rakenteisiin, kulttuuriin, käytäntöihin ja tapoihin, että sen tutkiminen vain kvantitatiivisin menetelmin rajaisi pois valtavan kirjon eri alkoholiin liittyviä ulottuvuuksia. Tässä tutkielmassa olen kiinnostuttu tavoista, normeista, asenteista, kokemuksista ja muistoista, jotka ovat muovanneet haastateltujen juomatapoja ja suhdetta alkoholiin lähes koko elämänkaaren aikana. Näihin näkökulmiin pääsen parhaiten kiinni hyödyntämällä laadullisia menetelmiä. Määrällisin menetelmin saadaan

erinomaisesti selville kattava kuva suuriin ikäluokkiin kuuluvien kuluttamista litramääristä, juomistiheydestä, juomalajeista ja käyttöyhteyksistä. Lukujen taakse jää kuitenkin piiloon selittävien tekijöiden vaikutukset pitkällä aikavälillä – miten lapsuudenkotona puhuttiin alkoholista, millaisia muutoksia elämänkaarelle on mahtunut, mitä rutiineja, rituaaleja ja motivaatioita alkoholiin on eri elämänvaiheissa liittynyt ja niin edelleen. Kertomukset tuovat laveammin esiin nyanssit ja kyselytutkimusplankettiin sovittamattomat huomiot omista ja lähipiirin juomatavoista. Laadullisin menetelmin voidaan löytää jotain yllättävää, joka jäisi esimerkiksi hypoteesien testaamiseen nojaavaa kyselytutkimusta tehdessä piiloon.

Suuret ikäluokat ovat tutkimuskohteena erittäin mielenkiintoinen kohortti. Koskaan heitä ennen tai heidän jälkeen ei Suomessa ole syntynyt yhtä paljon lapsia. Tämä on luonnollisesti vaikuttanut yhteiskunnan rakenteisiin kasvavan palvelutarpeen (mm. terveydenhuolto ja sosiaalipalvelut) myötä. Heillä on edelleen vaikutuksensa niin sanottuihin demografisiin investointeihin (Nieminen, 2004), jotka syntyvät kun uusi sukupolvi on edellistä suurempi. Siinä, missä lapsuudessa ja nuoruudessa suomalaista yhteiskuntaa kehitettiin sodasta toipuessa uuden kohortin tarpeisiin, joudutaan tänä päivänä suunnittelemaan aiempaa kattavammin ikääntyville kohdistuvia yhteiskunnallisia palveluita. Nämä yhteisistä varoista kustannettavat demografiset investoinnit ja kasvava ikääntyvien palveluntarve muodostavat kiinnostavan yhdistelmän yksilönvapauden, laajamittaisen hyvinvointivaltion ja alkoholin kanssa. Suuret ikäluokat ovat varttuneet Suomessa, jossa toteutetaan edeltäviä sukupolvia jatkuvasti liberaalimpaa alkoholipolitiikkaa. Merkittävin yksittäinen uudistus on ollut suurten ikäluokkien varhaisnuoruudessa vapautunut keskioluen myynti 1969. Tuolloin kaikki suuriin ikäluokkiin kuuluvista olivat täysi-ikäisiä ja pääsivät täten ostamaan vapaasti mietoja alkoholijuomia koko maassa sekä ruokakaupoista että anniskeluliikkeistä. Voidaan siis väittää, että suuret ikäluokat ovat kasvaneet “märässä Suomessa”, jossa alkoholin saatavuus on helpottunut jatkuvasti erilaisten politiikkatoimien myötä. Tutkimuksen lähtökohtien kannalta keskeinen näkökulma on, että suuret ikäluokat muodostavat kulttuurisen sukupolven, jolle keskeisiä kokemuksia on ollut alkoholipolitiikan liberalisoituminen nuoruudessa ja uudenlaisen alkoholikulttuurin synty. Näiden avainkokemusten vaikutusten oletan näkyvän elämänkaarella, juomisurissa ja juomatavoissa.

Alkoholin ja ikääntyneiden tutkiminen on erittäin ajankohtaista ja siksi tärkeää. Suomen (ja globaali) väestörakenne on voimakkaassa muutoksessa, kun väestö ikääntyy ja syntyvyys laskee, mikä asettaa haasteita mm. hyvinvointivaltion palveluille ja eläkepolitiikkaan. Ikääntyvien alkoholinkäytöstä on käyty viime vuodet julkista

keskustelua ja huoli “märistä vanhuksista” on aiheellinen niin omaisten kuin sosiaali- ja terveyspalveluiden piirissä. Niin sanottu kolmasikäisyys (Laslett, 1996) liittyy olennaisesti suuriin ikäluokkiin. Elinikä pidentyy ja työelämän ja vanhuuden väliin jää yhä useampia virkeitä elinvuosia. Kolmas ikä esiintyy rikkaissa valtioissa ja on hyvinvoivien kansanosien ilmiö, joten käsitteen soveltaminen suomalaisiin suuriin ikäluokkiin on mahdollista. Suomessa on elossa noin 370 000 suuriin ikäluokkiin kuuluvaa (Ruotsalainen, 2016), joten joukkoon mahtunee laaja kirjo kolmatta ikää eläviä. Virkeät vuodet mahdollistavat aktiivisen vapaa-ajan vieton, jota eivät vielä hidasta sairaudet ja rappeumat ja virtaa riittää vielä työelämän jälkeenkkin. Suuriin ikäluokkiin kuuluvien juomisuratkiaan siis tuskin loppuvat eläkeikään, toisin kuin alkoholitutkimuksessa on aivan viime vuosikymmenelle saakka ollut tapana ajatella. Tästä syystä juuri heidän tutkiminen on erityisen kiinnostavaa. Ikääntyvät ja erityisesti suomalaisten suuret ikäluokat ovat edelleen aktiivinen osa yhteiskuntaa ja samoin alkoholikulttuuria. Toinen keskeinen kimmoke tutkia ikääntyvien juomatapoja ja erityisesti laadullisin menetelmin on tuoda esiin alkoholisuhteen ja juomatapojen ymmärrykseen moninaisempia sävyjä. Poliittikkatoimet nojaavat vahvasti hinnan ja saatavuuden sääntelyyn. Kiinnostavaa on kuitenkin havainnoida, mitkä ovat ne todelliset arkielämän syyt, jotka muovaavat juomatapoja elämänkaarella.

Elämänkaarta tarkkailemalla saa yhtä periodia kattavamman kuvan normien, kulttuurin ja alkoholipolitiikan muutoksista ja niiden yhteyksistä juomatapoihin. Juomatapojen muodostuminen on monivaiheinen prosessi ja voidaan sanoa, että juomatavat ovat jatkuvasti muutoksen alaisena. (ks. esim Mäkelä & Härkönen 2010, 115–117) Juomatapoja on tutkittu hyödyntämällä juomisuran käsitettä, jossa juomatapojen kehittymistä kuvataan elämänkaarella poikkileikkaavan tilannekatsauksen sijasta (ks. esim. Haarni & Hautamäki 2008). Aiheen lähestyminen elämänkaaren näkökulmasta on perusteltua myös siten, että näin voim mahdollisesti selvittää niin sanottua APC-ongelmaa, eli vaikuttavatko ikä, periodi tai kohortti juomatapoihin ja missä määrin.

Tutkimus käsittelee juomatapoihin liittyviä *kontrolleja*. Päädyin pohtimaan kontrollin käsitettä aineiston tiheän lähiluvun seurauksena. Kertomuksissa toistuvasti nousi esiin erilaisia tilanteita, joissa naisten alkoholinkäyttöä oli pyritty suoraan tai epäsuorasti ohjailemaan, joko niin että käyttöä rajoitettiin tai käytön äärelle joudutettiin esimerkiksi sosiaalisen kanssakäymisen seurauksena. Tutkimuskirjallisuudessa puhutaan usein *itsekontrollista* tai *kontrollipolitiikasta*. Haastateltujen naisten kertomuksissa tilanteet, joissa rajoituksia tai sallivia elementtejä esiintyi, oli edellä mainittuja paljon kirjavampi joukko ja ne ulottuivat muillekin elämän alueille, kuin valtion alkoholipolitiikkaan ja itsen kontrolliin. Tämän seurauksena pohdin, voisiko kontrollia tutkia ja käsitteellistää juomatapojen kontekstissa laajemmin. Lopputulemana on, että tässä tutkimuksessa

pyrin löytämään ja määrittelemään erilaisia kontroleja ja niiden ulottuvuuksia, joita naisten kertomuksissa esiintyy. Lähtökohtana on ymmärtää kontrollit tilanteina, toimijoina, tapoina, normeina ja muina muuttujina, joilla jollain tavoin pyritään joko epäsuorasti tai suoraan rajoittamaan tahi mahdollistamaan alkoholin kulutusta. Lähestymällä kontroleja sekä rajoittavina että mahdollistavina on mahdollista eritellä kattavammin erilaisia juomatapoihin vaikuttavia ulottuvuuksia, kuin jos tutkimuskohteena olisivat pelkästään rajoittavat kontrollit. Kontrollien laaja-alainen ymmärtäminen auttaa hahmottamaan sekä yksilötason että yhteiskunnan muutoksia ja kehityskulkuja, jotka liittyvät juomatapoihin ja alkoholikulttuuriin. Ymmärrys erilaisista juomisuriin ja juomatapoihin vaikuttavista ulottuvuuksista voi helpottaa erilaisten alkoholihaittoja ehkäisevien sosiaalipoliittisten tai kulttuuristen toimenpiteiden suunnittelua ja vaikutusten ennakoitua. Samoin kontrollien ymmärtäminen voi auttaa hahmottamaan myös suuria ikäluokkia seuraavien sukupolvien juomatapoja. Yleisesti kontrollien tutkiminen ja kontrollin käsitteen venyttäminen tuo uutta näkökulmaa alkoholitutkimukseen.

Keskeistä on huomioida tarkastelunäkökulma. Tutkimukseni rajautuu selvittämään vain naisten juomatapoja, sen sijaan että pyrkisin valottamaan tai vertailemaan eri sukupuolten juomatapoja tai kohortin juomatapoja sukupuolesta välittämättä. Erilaiset normit, moraalikäsitteet ja yhteiskunnalliset muutokset ohjaavat väistämättä juomatapoja ja näitä voidaan tarkastella nimenomaan sukupuolen kautta.

Juomatapatutkimuksessa on huomattu (ks. esim. Mäkelä et al. 2010b, 288–291), että naisten ja miesten juomatavat ovat lähentyneet vuosien saatossa, ennen kaikkea niin että naiset ovat lisänneet sekä annosmääriä, käyttökertoja että annoskokoja. Naisten ja miesten alkoholinkäyttöä on ohjattu eri tavoin ja niihin liittyy myös monia vahvoja uskomuksia ja normeja (mt.). Alkoholia käyttävä nainen on ollut silmiinpistävä poikkeus ja paheksunnan kohde eikä naisia ole laskettu keskenään ravintoloihin ilman miesseuraa (ks. esim. Kuusi 2004). Onkin erityisen kiinnostavaa, onko aineistosta havaittavissa erilaisia, nimenomaan sukupuoleen liittyviä kontrollin muotoja.

Tutkielman alussa luon katsauksen aiempaan suuriin ikäluokkiin, juomatapoihin ja alkoholipolitiikkaan liittyvään tutkimukseen. Kirjallisuuskatsausta seuraa tutkielman empiirinen osuus, aineiston esittely ja eettiset kysymykset, menetelmävalinnat perusteluineen ja analyysi. Työn lopussa kokoaan yhteen tutkielman aikana esiin tulleet havainnot ja luon kuvan kontrollin eri muodoista ja niiden vaikutuksesta juomatapoihin.

2 TUTKIELMAN LÄHTÖKOHDAT

2.1 Suuret ikäluokat ja ikääntyminen

Tämän tutkielman keskiössä ovat erilaiset ikään, ikääntymiseen, periodeihin ja sukupolviin liittyvät käsitteet. Tässä luvussa tuon esiin tutkielman kannalta keskeiset käsitteet ja teemat, jotka ovat ohjanneet tutkimusaiheen ja -kohteen rajaamista sekä tutkimuskysymyksen muotoutumista. Käsittelen ikääntymistä sosiologisena ja yhteiskunnallisena ilmiönä, tuon esiin erilaiset ikää koskevat käsitteet ja pyrin luomaan katsauksen suomalaisen sukupolvien määrittelyyn ja erityisesti suuriin ikäluokkiin. Avaamalla käsitteistöä ja aiempaa ikää, sukupolvia ja periodeita käsitteleviä tutkimuksia luon pohjan tutkimuksen yhteiskunnalliselle ja tieteelliselle relevanssille. Samalla teemojen käsittely asemoi tätä tutkielmaa isompaan kokonaiskuvaan.

Tutkielman kannalta olennaisia teorioita ovat Karl Mannheimin kulttuurisen sukupolven käsite sekä Peter Laslettin kolmannen iän käsite. Nämä käsitteet ovat olleet juomatapoja tutkivan työn tutkimuskohteen sekä tutkimusongelman määrittelyn lähtökohtina. Suuriin ikäluokkiin liittyvässä tutkimuksessa viitataan säännöllisesti mannheimilaiseen sukupolvitutkimukseen ja teoriaa on aiemminkin sovellettu suurten ikäluokkien alkoholinkäytön tutkimuksissa (ks. esim Sulkunen 1980, Hakkarainen 2004, Härkönen 2013). Erityisesti kulttuurisen sukupolven käsite liittyy suuriin ikäluokkiin liitetyn “märän sukupolven” määritelmän kautta.

Laslettin kolmannen iän käsite kuvaa tutkimuskohteen statusta tänä päivänä. Kiinnostus suurten ikäluokkien tutkimiseen kumpuaa lähtökohtaisesti kiinnostuksesta *ikääntyvien* alkoholinkäyttöä kohtaan. Kolmannen iän käsite liittyy suuriin ikäluokkiin siten, että määrällisesti suurena ja sosioekonomisesti tavallista suomalaista joukkoa edustavana ryhmänä heidän odotetaan viettävän tämän päivän yhteiskunnassa kolmatta ikää. Kolmas ikä paikantuu toisen ja neljännen iän väliin ja kuvastaa aikaa, jolloin on jo siirrytty aktiivisen työvoiman ulkopuolelle eläkkeelle mutta elämä ei määriy rappeutuvan vanhuuden kautta vaan kolmatta ikää määrittävät aktiiviset, virkeät elinvuodet ennen neljättä ikää (Marin 2001, 20–24). Hyvä vointi ja aktiivinen elämä luovat potentiaalia myös alkoholin käytölle. Tutkimuksen alussa pohdin, onko kolmas ikä aikaa, jolloin ikääntyvät voivat matkustella lähellä ja kaukana, viettää aikaa ravintoloissa ja kilistellä kuohuvalla teatterin väliajalla. Erityisesti pohdin, onko mahdollista, että työelämästä pois siirryttäessä, ja pääsääntöisesti hyvinvoivina, ikääntyvillä olisi taloudellisten ja sosiaalisten resurssien myötä enemmän tilaisuuksia

ja jopa haluja kuluttaa alkoholia. Näistä pohdinnoista käsin pyrin hahmottamaan tutkimusongelmaa ja määreitä kerättävälle aineistolle.

Ikä, erityisesti kronologinen, on yksi sosiologisen tutkimuksen peruskäsitteistöä, sukupuolen ja yhteiskuntaluokan ohella. Iän käsite sekä iälle annetut merkitykset vaihtelevat hyvin vahvasti ajasta, yhteiskunnasta ja kulttuurista toiseen. Ikää voidaan tarkastella monelta kantilta. Nimettyjä ikä ovat muun muassa kronologinen, biologinen, sosiaalinen, koettu, psykologinen, institutionaalinen, juridinen, symbolinen ja yhteiskunnallinen ikä (Rantamaa, 2001, 51). Kronologinen ikä on siis yksiselitteinen fakta, mutta muussa tapauksessa ikää voidaan tarkastella monipuolisena käsitteenä. Tässä tutkielmassa kronologista ikää käsitellään kahdella tasolla. Mannheimin määrittelemän kulttuurisen sukupolven mukaan 17. ikävuosi on merkittävin aika ja toisaalta taas *ikäntyminen*, siis jonkin iän saavuttaminen ja eläkkeelle siirtyminen on merkittävää juomatapoja havainnoitaessa. Biologinen ikä vaikuttaa myös kykyyn sietää alkoholia ja vaikuttaa ihmisen fyysiseen kyvykkyyteen muussakin elämässä. Hiljalleen rappeutuva keho palautuu alkoholinkäytöstä hyvin eri tavalla kuin parikymppisenä. Juridinen ikä taas vaikuttaa mahdollisuuksiin kuluttaa alkoholia ja vierailta eri anniskeluliikkeissä. Juridinen ikä määrittää keskeisesti eron lapsuuden ja aikuisuuden välillä ja mahdollisuudet osallistua alkoholikulttuuriin. Ihminen voi olla kuulumatta ryhmiin, sukupolviin tai kupliin, mutta ikä sitoo suurempia joukkoja yhdeksi. Tämän tutkielman kehysten kannalta olennaisin on kronologinen ikä, joka liittää samaan aikaan syntyneet yhdeksi kohortiksi. Biologinen ikä taas tulee esiin ikääntymisen tuomista rajoitteista ja mahdollisuuksista puhuttaessa.

Rantamaa tuo esiin aiempaa kritiikkiä, jota on liitetty iän käsitteeseen ja iän tutkimiseen. Ikään on suhtauduttu epäproblemaattisesti, luonnollisena kategoriana. Yhtä lailla kun sukupuolet on jaettu yksiselitteisesti miehiin ja naisiin, on ihmiset voitu jakaa iän mukaan ryhmiin (Rantamaa, 2001, 50). Ikä kytkeytyy osaksi sosiaalista muutosta ja järjestystä. Ikä ilmentyy yksilötasolla, mutta liittyy vahvasti yhteiskunnallisiin ja sosiaalisiin ulottuvuuksiin, joten sen sivuuttaminen pelkkänä luonnollisena kategoriana olisi sosiologisen tutkimuksen näkökulmasta miltei hukkaan heitetty mahdollisuus rikastaa tutkimusta. Pelkän selittävän tekijän aseman sijasta ikä tulisi asettaa selitettäväksi käsitteeksi ja ilmiöksi (Rantamaa, 2001, 51). Olen nyt ulkoapäin kategorisoinut kohderyhmän ja kiinnostuksen iän kautta ja toiminut juuri kritiikin vastaisesti, pyrkinyt siis tutkimaan vain selittävän tekijän kautta. Alkoholitutkimuksessa usein ikä sivuutetaankin juuri kuvatun kaltaisena luonnollisena kategoriana. Kritiikki on hyvä pitää mielessä etenkin, jos tarkoituksena on tutkia syntymäkohorttien ja tietyn ikäisten muodostamia sukupolvia.

Laajan määrittelyn mukaan suuriksi ikäluokiksi luetaan kaikki välittömästi sodan jälkeen syntyneet lapset, siis vuosina 1945–1954 syntyneet. Suppeimman määrittelyn mukaan suuria ikäluokkia olisivat vain ne syntymäkohortit, joissa syntyneiden määrä kunakin vuonna ylittää 100 000 rajan. Tällöin puhtaasti syntymäkohorttien näkökulmasta suuret ikäluokat muodostuisivat vain tiiviistä, vuosina 1946–1949 syntyneistä (ks. esim. Karisto 2004, 20–21) Ainutkertaisuus on kuvaava sana suurista ikäluokista puhuttaessa, sillä koskaan heitä ennen eikä heidän jälkeen ole syntynyt yhtä paljon lapsia. Suurella kohorttien vaihtelulla on haasteensa yhteiskunnan tehtävien kannalta ja usein puhutaankin suurten ikäluokkien tuomasta taakasta niin sosiaali- ja terveydenhuollossa, kuin lapsuutensa ja nuoruutensa aikana varhaiskasvatuksen, perhepolitiikan ja koulutuksen parissa. Tässä tutkielmassa olen kuitenkin kiinnostunut suurista ikäluokista enemmän kuluttajina ja aktiivisina toimijoina. Tutkielman kannalta tilastollista määrittelyä keskeisempää on kulttuurinen sukupolvi (ks. esim. Mannheim 1928/1952 ja Purhonen 2005) joten kirjallisuuskatsauksen näkökulmasta ei ole niin olennaista, koskettavatko lähteet 1947 vai 1952 syntyneitä, jos heidät aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa määritellään suuriin ikäluokkiin kuuluviksi. Itse aineiston keruussa tutkittavat on rajattu 1945–1950 syntyneisiin, sillä he ovat olleet 1969 täysi-ikäisiä ja täten myös juridisesti kyvykkäitä osallistumaan alkoholikulttuuriin. Vuoden lakimuutos 1969 on myös tutkimushypoteesini mukaan merkittävä elementti, joka määrittää suuret ikäluokat sukupolveksi. Huomattava on, että sukupolvet ovat eri maissa erilaisia ja eri kokoisia. Esimerkiksi Yhdysvalloissa sotien jälkeen syntynyt baby boomer -sukupolvi ulottuu 60-luvulle saakka, kun Suomessa se on hyvin suuri mutta tiivis. Laajemmin suuria ikäluokkia koskevaan tutkimukseen perehtyessä on siis muistettava, että sukupolvien kansainvälinen suoraviivainen vertailu ei siis usein ole kovin järkevää maakohtaisista voimakkaistakin eroista johtuen.

Suurilla ikäluokilla on ollut valtava vaikutus suomalaisen yhteiskunnan ja hyvinvointivaltion kehitykseen. Suuret ikäluokat ovat sekä luoneet palveluita että nauttineet kehittyvästä yhteiskunnasta edunsaajina (mm. lapsilisät). He ovat myös ensimmäinen sukupolvi, jonka naisten peruskoulutus on miehiä parempi (Haavio-Mannila et al. 2009, 9). Vaikka kyseinen sukupolvi on kohdannut yhtä lailla Suomen talouden nousu- ja laskusuhdanteet, on argumentoitu että juuri suuriin ikäluokkiin kuuluvat ovat elämänsä aikana vältäneet taloudellisten notkahdusten pahimmat vaikutukset (Wilska 2004, 250. Ks. myös Blom & Melin 2004, 109–115). Tämän huomion kytken kolmasikäisyyteen ja nykytilaan – mikäli suomalaiset suuret ikäluokat voivat sekä terveyden että taloutensa puolesta, jos nyt ei paksusti niin ainakin verrattain hyvin, niin pohdittava on kuinka merkittävä riski virkeä vanhuus ja

runtas vapaa-aika voivat olla alkoholinkulutuksen ja kansanterveyden kannalta. Aiemmissa tutkimuksissa on kuitenkin esitetty kritiikkiä, että suurten ikäluokkien merkitystä ja vaikutusvaltaa on jopa hieman ylikorostettu julkisessa keskustelussa. Rakenteellisesti he edustavat kuitenkin keskivertoa ja vaikkakin luokkarakenteessa edustavat ensimmäistä urbaania, palkkatyössä käyvää keskiluokkaa, keskiluokan osuus ei ole sen suurempi kuin muissakaan ikäluokissa (Blom ja Melin 2004, 120.) Suuriin ikäluokkiin liitetään usein myös 60-luvun muuttoliike Ruotsiin, kaupungistuminen, palveluyhteiskunnan kehittyminen ja monenlainen poliittinen aktiivisuus.

Huomioitava on, että suuret ikäluokat ovat sodan jälkeen, sodanjälkeiseen rampautuneeseen ja monin tavoin huonosti voivaan yhteiskuntaan syntyneitä. Erityisen tärkeää on havaita, että suuret ikäluokat ovat sodasta *hengissä* selvinneiden lapsia. Sotilaiden lapsia on paljon enemmän (Virtanen 2004, 200). Muun muassa Mark Mazower on esittänyt (2000), että sodan jälkeinen perheellistyminen oli turvallisuushakuista – sodan kauhuja ja traumoja paettiin perhe-elämään, mikä osaltaan selittäisi suuria syntyvyyslukuja. Perheen nähtiin tuovan emotionaalista turvaa. Miten tällainen perheajattelu heijastuu sukupolveen ja sukupolvien alkoholisuhteisiin? Kertomuksissa kiertävät muistot, kuinka sodan traumatisoimat isät, sedät ja veljet pakenivat sodan kauhuja viinapulloon. Miten lähiyhteisön aikuisten juomatavat ovat vaikuttaneet suurten ikäluokkien juomatapoihin? Vaikka alkoholipolitiikka ei ollut suurten ikäluokkien lapsuudessa vielä läpeensä liberaalia, oli alkoholi vahvasti läsnä monen elämässä. Tutkimusasetelmaa luodessani pohdin, voiko syntyä niin sanottua kulttuurista polkuriippuvuutta, siis niin että edeltävät kohortit vaikuttavat niitä seuraavien juomatapoihin vai muodostuvatko kunkin kohortin juomatavat ikään kuin tyhjiössä, irrallisina muista kohorteista, jolloin vain alkoholipolitiikalla on vaikutuksensa? Alkoholinkäyttöön kuitenkin sosiaalistutaan, ei vain yhteiskunnan rakenteiden kautta vaan ennen kaikkea lähiyhteisössä. Täten tutkielman empiirisessä osuudessa on osaltaan kiinnostavaa, miten perheessä näytetty esimerkki ja kokemukset ovat vaikuttaneet juomatapojen syntyyn ja kehitykseen.

2.2 Kontrollista

Päihdyttävän vaikutuksensa vuoksi alkoholiin kohdistuu sekä sisäistä, henkilökohtaisiin tapoihin kohdistuvaa säätelyä että voimakasta yhteiskunnallista ja yhteisöllistä painetta sen aiheuttamien terveydellisten ja yhteiskunnallisten riskien vuoksi. Eittämättä alkoholilla on päihdyttävyytensä lisäksi laajempia terveydellisiä ja sosiaalisia vaikutuksia. Juomatavan käsitteeseen on sisään rakentunut automaattisesti

jonkinasteinen säätely. Alkoholiin liittyvässä tutkimuskirjallisuudessa viitataan usein käsitteisiin kuten itsekontrolli, juomisen kontrolli ja kontrollipolitiikka. Aiemmissa tutkimuksissa kontrollia on henkilökohtaisella tasolla käsitelty nimenomaan päihtymystilan ja oman toiminnan kontrolloinnin kautta. Erilaisilla säätelytavoilla on pyritty vaikuttamaan suoraan tai epäsuorasti juomatapoihin. Milloin säätelyn tavoilla on painotettu ulkoisen kontrollin merkitystä, kuten kieltolain ja ostajaintarkkailun aikaan ja milloin taas sisäisen kontrollin tarvetta, kuten erilaisilla valistuskampanjoilla.

Tämän tutkielman kannalta kiinnostavan lisän tuo sukupuolinäkökulma. Aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa on esitetty sukupuolittuneita juomatapoja sekä kontrollin mekanismeja. Naisten juomatapoja määrittää korostunut itsekontrolli, hillitty juominen, ei-humala, humalan häpeäminen, seurustelu ja juomisen puitteiden ja tunnelmien korostuminen. Yleisesti miesten alkoholinkäyttöä määrittää transgressiivisuus, siis arjen rajojen ylittäminen. Muita piirteitä ovat rankka juominen, humalakeskeisyys, päihtymyksen avoin näyttäminen, juomisen ulkoinen kontrolli ja itse juomisen korostuminen tunnelman ja puitteiden sijasta (Simonen 2011a, 114). Naisten osalta juomatapoihin on aiemmissa tutkimuksissa liitetty sekä itsekontrolli että miesten juomisen kontrollointi. Miesten juomatapoihin kohdistuva kontrolli on ulkoista ja naisten tuottamaa. (Simonen 2013, 37). Kontrollin voimakkuus vaihtelee kuitenkin sekä sukupuolittain että sukupuoliryhmien sisällä. Nuorempien sukupolvien naiset suhtautuvat juomisen kontrolliin ja erityisesti humalaan hyvin eri tavalla kuin heitä vanhemmat naiset. Humala on nuoremmille naisille tavallista ja tavoiteltua (Simonen 2012, 123).

Tutkielmassa tulkitseen kontrollien käsitettä kuitenkin laueammin, kuin pelkän sisäisen ja ulkoisen tai suoran ja epäsuoran kontrollin kautta. Nämä kontrollin suunnat tulevat kyllä analyysin myötä ilmi, mutta pyrin erityisesti sanoittamaan ja havainnollistamaan *mitkä* ovat kontrolleja. Kontrolli on sosiologian peruskäsitteistöä, mutta sille ei ole olemassa yhdenmukaista määritelmää, jonka pohjalta voisi tarkkarajaisesti operoida. Kielitoimiston sanakirja määrittää kontrollin olevan “valvonta, silmälläpito, tarkkailu, tarkastus”. Merriam Websterin sanakirja taas tuo hitusen laueamman määritelmän käsitteelle: *to exercise restraining or directing influence over* ja *to incorporate suitable controls in*. Tutkimuskirjallisuudessa taas kontrolleista puhutaan usein normien ja rakenteiden kautta (ks. esim. Ruonavaara 2014). Useimmiten tutkimuskirjallisuudessa törmää suoraan sosiaalisen kontrollin käsitteeseen, joka kumpuaa sosiaalisen järjestyksen käsitteistä (ks. esim. Deflem 2018). Sosiaaliseen kontrolliin ja itsekontrolliin viitataan usein myös alkoholitutkimuksessa. Näiden perusteella voisi käsittää kontrollin tarkoittavan yhteisön normien määrittelemän hyväksyttävyyden tuottamia rajoja tai toimintaa ennen kaikkea rajoittavia rakenteita.

Yksiselitteistä määritelmää kontrollille ei kuitenkaan ole. Voisi siis väittää, että määritelmällisesti kontroleissa ei ole kuitenkaan kyse toiminnan rajaamisesta tai kielloista, vaikka niin voisikin herkästi etenkin puhekielisten ilmaisujen ja konventioiden perusteella ajatella. Tutkielmassa määrittelen kontrollin olevan sellaista suoraan tai epäsuorasti esiintyvä ilmiö, jolla pyritään vaikuttamaan tai johdattelemaan toimintaa. Käsitän kontrollin ikään kuin toiminnan raameina, jotka tämän tutkielman kehyksessä joko johdattelevat alkoholin kulutuksen äärelle tai pyrkivät rajoittamaan alkoholin käyttöä. Kontrolli ei siis ole kategorisesti rajoittavaa, vaan monenkirjava kokonaisuus erilaisia ohjaavia tekijöitä. Lisäksi on muistettava, että kontrollit eivät kohdistu vain säätelyyn, vaan myös itsen ilmaisuun ja tilanteisuuteen. Näitä kontrollin *ulottuvuuksia* pyrin tutkielman empiirisessä osiossa selvittämään ja selittämään.

Vahvan valtiollisen ja institutionalisoituneen kontrollin ja toisaalta henkilökohtaisen päihtymyksen kontrolloinnin välille mahtuu laaja kirjo erilaisia toiminnan mekanismeja, vuorovaikutussuhteita ja verkostoja sekä rakenteita, jotka tuottavat erilaisia kontroleja. Painotan, että kontroleilla tarkoitan sekä toiminnan rajoittamista että sen äärelle jouduttamista. Kömpelöhkönä vertauskuvana erityisesti ulkoisista kontroleista hyödynnän koskea. Yksilö on joessa virtaava tukki, joka elämän edetessä kulkee veden mukana välillä törmäillen kiviin, muihin tukkeihin ja rakennelmiin. Välillä virta hidastuu ja välillä taas kuohuu. Kaikki tukin ympärillä oleva vaikuttaa matkantekoon, joskus niin että eteen nousee esteitä ja joskus oikein reipasta vauhtia antaen. Samanlaiseksi käsitän ihmisen juomatapojen muodostumisen ja kontrollit elämänkaarella. Joskus elämänkaarella on alkoholin äärelle jouduttavia koskien kuohuja ja joskus taas rakenteet luovat niin kapean uoman, että matkanteko meinaa tyssätä siihen paikkaan. Alkoholi on yhteiskunnallisesti niin voimakkaasti monin tavoin sosiaaliseen elämään, politiikkaan ja kansanterveyteen kietoutunutta, että alkoholin tutkiminen vain alkoholipolitiikan tai henkilökohtaisen käytön rajoittamisen kautta antaa hyvin suppean kuvan juomatapojen muotoutumiseen vaikuttavista tekijöistä. On siis tulkittava ympäröivää yhteiskuntaa, arkea ja verkostoja herkätkin muutokset huomioiden.

Kuvailin aiemmin erilaisia strategisia muutoksia, joilla pyrittiin vaikuttamaan suomalaisten juomatapojen "sivistämiseen" kehittämällä Alkon valikoimaa ja myymälätiloja totutusta päinvastaiseen suuntaan. 60-luvulle tultaessa Alkon myymälät olivat tarkoituksella hyvin ankeita ja luotaantyöntäviä. Pullojen etiketit eivät saaneet olla esillä eikä mikään saanut houkutella asiakasta tekemään heräteostoksia. Tuotteita piti pyytää myyjältä tarkkaan nimen perusteella ja tuotteet olivat visusti myyntitiskien takana. Kun ostajaintarkkailusta pääpiirteissään luovuttiin 1957 valtiollisella tasolla siirryttiin haittojen torjumiseksi toisenlaiseen strategiaan, kansalaisten sivistämiseen.

Hanna Kuusi on kirjassaan kytkenyt nämä muutokset Foucault'n hallintavallan käsitteeseen. Murroksen aika harmaasta virastosta kohti värikkäitä valintamyymälöitä kuvaa, kuinka hallintavallan mukaisesti siirryttiin ulkoisesta kurivallasta kohti itseään tarkkailevaa subjektia (ks. esim. Foucault 1980, 294–295). Vastuuta siirrettiin subjektille, joka oli sekä hallinnan kohde että sen tuottaja (Kuusi 2004, 77). Nouseva kulutuskulttuurin aika näkyi myös siinä, kuinka vallalle alisteisesta, ostamiskelpoisuuttaan todistelevasta kansalaisesta kehittyi hiljalleen itsenäisiin valintoihin nojaava kuluttaja. Kuluttajien hallinta alkoi yhä vahvemmin perustua häpeän ja ulkoisen valvonnan mekanismien sijasta yksilöllisten valintojen ja vapauden tunteen tuottaman hallintalogiikan periaatteille (Kuusi 2004, 78). Vapauteen perustuva hallinta on edelleen alkoholipolitiikkamme peruseriaatteita. Tästä huomiosta lähdetään liikkeelle aineiston analysoinnissa – kontrollin muotoja on oltava muitakin, kuin ulkoiseen kurivaltaan liittyviä. Mitkä mekanismit tuottavat minkäkinlaisia kontrolleja liberaalissa yhteiskunnassa?

3 ALKOHOLISTA

3.1 Alkoholi Suomessa

Tämä tutkielma pyrkii selvittämään elämänkaarella ilmentyviä kontrolleja, joten on tärkeää tunnistaa ja eritellä erilaisia yhteiskunta- ja alkoholipoliittisia sekä kulttuurisia muutoksia, joita suuriin ikäluokkiin kuuluvien elämänkaarelle on mahtunut. Koska alkoholikulttuuri ei synny tyhjiössä ja alkoholiin sosiaalistetaan perheessä ja lähiyhteisössä, on pidettävä mielessä myös ne alkoholiot ja -kulttuuri, jossa suuret ikäluokat ovat varttuneet. Tutkielman kiinnostus kohdistuu elämänkaaren ohella sen loppupäähän, siis siihen millaisiksi naisten juomatavat ovat muodostuneet ja mikä luonnehtii ikääntyvän naisen juomatapoja. Empirian tueksi on siis taustoitettava sekä historiallisia muutoksia että luotava katsaus tämän päivän juomatapoihin. Tässä luvussa käyn läpi keskeiset alkoholitutkimuksen käsitteet, alkoholipolitiikan ja -kulttuurin kehitysvaiheita ja aiempaa tutkimustietoa suurten ikäluokkien, ikääntyvien suomalaisten sekä erityisesti naisten juomatavoista.

Tutkielman kysymyksenä on, millaisia alkoholin käyttöön liittyviä kontrollin ulottuvuuksia suuriin ikäluokkiin kuuluvien naisten elämänkaarella ilmenee ja miten ne ovat vaikuttaneet *juomatapoihin*. Tigerstedt ja Törrönen (2005) määrittelevät juomatapojen olevan totunnaista, tavanomaista käyttäytymistä. Tigerstedt ja Törrönen kuitenkin kritisoivat sekä tutkimuskirjallisuudessa että julkisessa keskustelussa vakiintunutta, jaettua käsitystä siitä mitä *juomatavoilla* Suomessa tarkoitetaan. Heidän mukaan tapoja kuvaamalla jumiudutaan sitkeästi tiettyihin tunnusmerkkeihin, kuten kollektiiviseen humalajuomiseen ja vähäiseen ruoan ja alkoholin käytön yhdistämiseen. Kirjoittavat peräänkuuluttavat laveampaa ymmärrystä. Jotkin elementit toki ovat ajassa pysyvämpiä, kuten tavat, rutiinit ja ymmärrys sovinnaisuudesta. Trendit ja tyylit taas ovat enemmän ajasta riippuvaisia. Tässä tutkielmassa tutkin ensisijaisesti kontrolleja ja toisekseen niiden vaikutusta *tapoihin*. On siten tärkeää tehdä selväksi, mistä on kyse kun tutkitaan tapoja ja milloin mitäkin toiminnan muotoa voi nimittää tavanomaistuneeksi. Juomatavoilla tarkoitetaan sellaisia kulttuurissa vallitsevia kollektiivisesti jaettuja kulttuurisia malleja, joista voidaan erottaa kolme eri aspektia: itseilmaisuus, säätely ja tilanteisuus (Tigerstedt & Törrönen 2005, 35). Juomatavoilla ei siis tarkoiteta yksinään mekaanista juomalajien, annosmäärien, -koon tai tiheyden tutkimista. Edellä mainitut muuttujat antavat kylläkin kattavan kuvan alkoholiotoloista ja kulutuksen tavoista väestötasolla. Kirjoittajat ehdottavatkin juomatapojen käsitteellistämistä siten, että se huomioi määrällisen tutkimuksen

ulkopuolelle jääviä herkkyyksiä paremmin. Juuri tähän tarpeeseen pyrin tällä tutkielmalla vastaamaan, siis havainnoimaan laadullisin menetelmin jotain mikä jäisi normaalisti lukujen varjoon. Tigerstedtin ja Törrösen mukaan juomatapoja voidaan määritellä siten, että käsite huomioi juomisen itsen ilmaisuna – millaisia merkityksenantoja toimijoilla on juomiselle, millaisia normatiivisia aspekteja juomisessa on ja kuinka tilanteisuus vaikuttaa juomiseen (2005, 39). Juomatavat tiivistyvät kulttuurisiksi malleiksi ihmisten välisessä kanssakäymisessä ja ne voidaan kiteyttää seuraavasti: ensiksi juomatavat tarjoavat kulttuurisina malleina välineitä ilmaista itseään, toisekseen päihdyttävyytensä vuoksi alkoholin käytön ympärille on syntynyt formaalia ja informaalia säätelyä ja kolmanneksi sosiaalista toimintaa motivoiva ja säätelevä voima perustuu sille, *että ne lunastavat käyttökelpoisuutensa sosiaalisissa tilanteissa*. Kun pyrin tutkielman empiirisessä osiossa vastaamaan kysymykseen *miten kontrollit ovat vaikuttaneet juomatapoihin*, minun on pyrittävä löytämään aineistosta erilaisia itseilmaisuuksiin, säätelyyn tai tilanteisiin liittyviä kuvauksia. Esimerkiksi sopii vaikkapa juomisen useuden tai humalatilaa säätelyyn, aikaan ja paikkaan tai itsen ilmaisuun liittyvät kertomukset. Itsen ilmaisulla voidaan tarkoittaa muun muassa ryhmään kuulumista tai kurivallan vastustamista alkoholin keinoin (ks. esim. Tigerstedt & Törrönen, 2005). Tässä työssä tulkitsen juomatapojen muutoksia edellä esitetyn kulttuurisen mallin kehityksessä.

Alkoholioloilla taas tarkoitetaan alkoholin käytön ympäristöä ja kuluttamisen mahdollisuuksia ja niin sanottua kuluttamisen statusta. Konkreettisesti alkoholiolot kuvaavat kulutuksen tasoa, haittoja, saatavuutta. Alkoholin annosmäärien, -koon ja juomisen tiheys ovatkin enemmän alkoholioloja kuin juomatapoja kuvaavia mittareita. Alkoholipolitiikalla kuvataan erilaisia lainsäädännöllisiä ja hallinnollisia toimia, joilla pyritään vaikuttamaan alkoholioloihin. Erilaiset saatavuuteen, verotukseen ja anniskeluun liittyvät lait ja säännöt ovat alkoholipolitiikan osa-alueita. Ne ovat toimia, joilla valtiolta voi vaikuttaa alkoholinkulutukseen. Alkoholi- tai juomakulttuuriin taas vaikuttavat politiikkatoimien ohella erilaiset arvokäsitykset, asenteet, kulttuuriset virtaukset meillä ja maailmalla sekä normit. Alkoholikulttuurin syntyä ei siis voida paikantaa tiettyihin tekijöihin, paikkoihin tai muuttujiin. Alkoholikulttuuri muovautuu vuorovaikutuksessa yhteiskunnan rakenteiden, politiikkatoimien ja alkoholiolojen kanssa.

Hahmottaakseni ympäristöä, jossa toimimista tutkin, on tärkeää selventää niitä alkoholipoliittisia ja -kulttuurisia muutoksia, joita on tapahtunut suurten ikäluokkien elämän aikana ja jossain määrin jo ennen heidän syntymäänsä. Alkoholiin ja juomatapoihin liittyvät kulttuurit luovat rakenteita ja ylläpitävät alkoholiin liittyviä normeja ja moraalikäsitteitä. Nämä taas väistämättä vaikuttavat juomatapoihin ja kehityskulkuun. Kiinnostavaa on, kuinka nopeasti ja yhteiskuntaa läpileikkaavasti juomatavat voivat muuttua? Tässä kysymyksenasettelussa on jälleen huomattava ero

juomatapojen ja alkoholin kulutuksen välillä – litramääräinen kulutus voi kehittyä nopeastikin, mutta tosiasiasa juomatavat muuttuvat hitaasti ja ottaa aikansa, ennen kuin trendit vakiintuvat tavoiksi.

Elämänkaaren näkökulmasta merkittävimmät muutokset ovat 60-luvun lopulla vapautunut anniskelu ja keskioluen myynti, alkoholin vähittäiskaupan vaiheittainen vapautuminen ja liberalisoituva kulttuuri sekä 2000-luvun asteittaiset lakiuudistukset. On myös muistettava, että suuriin ikäluokkiin kuuluvien vanhemmat ovat eläneet kieltolain aikana ja ostajaintarkkailu on ollut voimissaan vielä haastattelemieni naisten nuoruudessa. Peltonen kuvaakin (2006, 9), kuinka suuret ikäluokat ovat varttuneet “ryhtiliikkeiden ajan Suomessa”, jolla hän kuvaa vuosien 1932–1969 välistä aikaa. Ennen sotia syntyneiden naisten keskuudessa raittius oli yleistä, mutta miehistä suurin osa oli alkoholin käyttäjiä (Härkönen et al. 2016, 19). Naisten lapsuudessa alkoholipolitiikka on ollut ristivetoista. Kieltolain varjo ulottuu pitkälle, alkoholipolitiikka on holhoavaa ja rangaistuksiin perustuvaa, mutta samalla on otettu reippaita askeleita kohti vapaampaa politiikkaa (mt.). 60-luvulle saakka alkoholin kulutus oli vaatimatonta ja vailla anniskelua ja Alkoholiliikkeen myymälöitä ollut maaseutu pysyi pitkään kuivana. Merkittävä käänne tapahtui 1969, jolloin keskioluen myynti vapautui ja maaseutupaikkakunnille sai perustaa ravitsemusliikkeitä ja Alkoholiliikkeen myymälöitä. Maaseudun kuivuus on tässä tutkielmassa tärkeä huomio, sillä valtaosa suuriin ikäluokkiin syntyi ja varttui maaseudulla, siis alkoholipolitiikaltaan kuivissa oloissa. Ennen myynnin vapautusta maaseuduilla ei oltu myyty alkoholia miltei sataan vuoteen (Peltonen 2006, 439), joten muutos todella oli merkittävä. Tilastojen perusteella kuitenkin tiedämme, että ennen keskioluen myynnin vapautumista alkoholinkulutus oli ollut jo vuosikymmenen ajan kasvussa. Kokonaiskulutus oli joka tapauksessa matala, n. 3,6 litraa puhdasta alkoholia asukasta kohden (Karlsson & Österberg 2010, 14). Ostajaintarkkailusta luovuttiin lopullisesti 1971, siis juuri suurten ikäluokkien aikuistuesssa (Kahlos 2006, 179). Kokonaiskulutuksella tarkoitetaan tilastoitua anniskelu- ja vähittäismyyntiä sekä tilastoimatonta kulutusta.

Alkoholin kokonaiskulutus kasvoi jyrkästi vuodesta 1968 70-luvun puoliväliin saakka, jonka jälkeen kasvuvauhti laantui. Kulutuksen kasvu kuitenkin alkoi kiihtyä uudelleen 80-luvun jälkipuoliskolla (Karlsson & Österberg 2010, 14). 90-luvulla kulutus jopa laski, mutta 2010-lukua kohti tultaessa alkoholin kokonaiskulutus oli 10,4 litraa puhdasta alkoholia asukasta kohti. Luku on kolminkertainen ensimmäiseen, vuonna 1968 toteutettuun Juomatapatutkimukseen verrattuna (Karlsson & Österberg 2010, 15). 2000-luvun alussa alkoholinkulutus kasvoi voimakkaasti erilaisten politiikkatoimien ja muutosten seurauksena (Härkönen et al. 2016, 12). 2008

kokonaiskulutus oli historiallisen korkealla, 12,5 litraa 100-prosenttista alkoholia 15 vuotta täyttäneitä kohti. Samaan aikaan alkanut talouden laskusuhdanteen sekä useiden peräkkäisten alkoholiveron korotusten myötä kulutus alkoi laskea ja lasku jatkui vuoteen 2016 saakka (Härkönen et al. 2016, 12). Kuten edellä esiteltyjen kokonaiskulutuksen muutosten perusteella voimme päätellä, lieventyvien rajoitusten ja liberalisoituvan kulttuurin ohella on tärkeää huomioida taloudellisten vaihteluiden ja pitkällä aikavälillä etenkin talouden kasvun vaikutus. Reaalihinnoilla sekä tulotason kasvulla on politiikan ohella suora yhteys kokonaiskulutukseen (Karlsson & Österberg 2010, 22). Myöhemmin tutkielman empiirisessä osiossa esille tuodut ilmaisut mm. “80-luvun viinakaudesta” ja toisaalta taas kokemukset kuivuvasta 90-luvusta vastaavat hyvin Juomatapatutkimuksen ja tilastojen havaintoja talouden syklien yhteydestä kokonaiskulutukseen.

Alkoholiolojen kannalta merkittävää oli saatavuuden parantumisen ohella se, että juomakulttuuri alkoi 60-luvun lopulta eteenpäin miedontua. Suomesta tuli hiljalleen olutmaa (ks. esim. Karlsson & Österberg 2010, Peltonen 2006). Tähän suuntaan pyrittiin tietoisesti erilaisin sivistyskampanjoin sekä strategisella saatavuus- ja veropoliittisilla ratkaisuilla. Suomalaisten mieltymystä väkeviin pyrittiin kaikin keinoin hillitsemään. Vaikka kulutus oli litramääräisesti ja eurooppalaisittain vertaillen pientä, aiheuttivat suomalaisten juomatavat järjestyshäiriöitä ja humalahakuisuus ja viinavaltaisuus olivat määritteleviä juomatapoja piirteitä. Aluksi ostajaintarkkailua pidettiin keinona hallita alkoholin väärinkäyttöä ja kehittää juomatapoja sivistyneeseen suuntaan. Ostajaintarkkailu todettiin tältä kantilta tehottomaksi järjestelmäksi, joten siirryttiin muihin sivistämiskampanjoihin (ks. esim. Kuusi 2004). Alkon myymälöiden ulkoasua alettiin kehittää houkuttelevammiksi, piilossa olleet etiketit vaihtuivat esillä oleviin viinipulloihin ja erilaisia viiniä korostavia myymäläratkaisuja kehitettiin (Kuusi 2004, 76). Aiemmin kovin ankarat, virastomaiset ja luotaantyöntävät myymälät muuttuivat hiljalleen värikkäiksi valintamyymälöiksi. Lopullisen muutoksen ankeaan, kontrollinhakuiseseen kaupankäyntiin teki vapautunut keskioluen myynti 1969 eteenpäin.

Keskioluen myynnin vapautumisen ja yleisesti liberalisoituvan alkoholikulttuurin lisäksi keskeisiä muutoksia suurten ikäluokkien elämän varrella ovat olleet 1994 lakimuutos, joka entisestään laajensi alkoholin vähittäiskauppaa ja salli matkustajatuonnin. Lisäksi lakimuutos mursi Alkon monopoliasemaa poistamalla alkoholijuomien valmistus-, tuonti-, tukkumyynti- ja anniskelumyyntimonopolin. Myös siivo julkijuominen sallittiin. Suomalaisten juomatapoihin oli pyritty vaikuttamaan jo 60-luvulta alkaen erilaisin sivistämiskampanjoin ja pyrkimyksin muuttaa vapauden keinoin viinamaata kohti eurooppalaisempaa, mietoihin juomiin

keskittyyvää tapakulttuuria. 90-luvunkaan muutokset eivät tuoneetkaan toivottuja seurauksia, vaan lisäsivät häiriökäyttäytymistä ja soraääniä harjoitettua politiikkaa kohtaan. Negatiivisten seurausten myötä Suomessa pyrittiin vastuullistavaan strategiaan, jonka tavoitteena oli vahvistaa kansalaisyhteiskunnan ja paikallisyhteisöjen tuottamaa informaalia alkoholinkäytön kontrollointia (Tigerstedt & Törrönen 2005, 44). Kymmenen vuotta myöhemmin alkoholijuomien matkustajatuonnin rajoitukset poistettiin ja alkoholiveroja laskettiin voimakkaasti Viron liityttyä Euroopan Unioniin. Jälkimmäinen myös lisäsi tilastoitua ja tilastoimatonta kulutusta (Karlsson & Österberg 2010, 23). Viimeisin merkittävä muutos on vuonna 2018 voimaan astunut uusi alkoholilaki. Lakimuutoksen myötä eikäymispohjaiset juomasekoitukset ja vahvuudeltaan enintään 5,5 tilavuusprosenttiset alkoholijuomat siirtyivät ruokakaappoihin. Uuden alkoholilain vaikutukset muun muassa kansanterveyteen ja kuolleisuuteen olivat lopulta odotettuja pienempiä. Kulutuksen odotettiin kasvavan hyvin voimakkaasti, mutta vuosi lakimuutoksen jälkeen alkoholilailailla ei todettu tilastollisesti merkitsevää vaikutusta tilastoituun alkoholinkulutukseen (Mäkelä & Norström, 2019, 1). On kuitenkin huomioitava poliittisten päätösten ja alkoholiolojen muutosten pitkä laahus: vuosi on lyhyt aika muutosten tarkasteluun ja lakimuutosten vaikutukset kulutuksen tapoihin ja laajempiin trendeihin syntyvät pidemmällä aikavälillä. Toistaiseksi uuden alkoholilain negatiivisten vaikutuksen realisoitumisen esteeksi on esitetty alkoholin korkeaa hintatasoa (Mäkelä & Norström 2019, 3).

Alkoholipoliittiset mielipiteet ovat vaihdelleet ajassa yhtä lailla kuin itse -politiikka, juomatavat ja kokonaiskulutuskin. Kokonaiskulutus kääntyi laskuun 2008, raittius yleisty, säännöllinen alkoholinkäyttö väheni ja suurten alkoholimäärien kertakulutus väheni miehillä ja alle 50-vuotiailla (Härkönen & Mäkelä 2018, 156). Alkoholin kulutuksen tasoon vaikuttaa merkittävästi se, miten alkoholiin suhtaudutaan. Tälle on kaksi ulottuvuutta – millaiset ovat alkoholipoliittiset mielipiteet ja miten alkoholinkäyttöön ja humaltumiseen asennoidutaan (Härkönen & Karlsson 2018, 194). Näiden ajallisten muutosten tarkastelu on tärkeää tuntea tutkielman empiirisen osion kannalta. Alkoholipoliittisia mielipiteitä on tutkittu säännöllisesti vasta vuodesta 1984, mutta koko Juomatapatutkimuksen historian ajan jokaisena aineiston keruukertana tutkittavilta on selvitetty mielipidettä suomalaisten alkoholinkulutuksen liiallisuudesta. Asenteista politiikkaa kohtaan on siis tietoa vasta vajaan neljänkymmenen vuoden aikajänteeltä, mutta itse juomatapoihin vahvemmin kiinnittyvistä asenteista tiedämme aina 60-luvun lopulta saakka.

Alkoholipoliittisten mielipiteiden muutoksille on tunnistettu kolme ajanjaksoa: liberaali aalto 1988–1997, kiristyvien asenteiden aika 1998–2012 sekä uusi liberaali

aalto 2013–2018. Ensimmäisen liberaalin ajanjakson aikana alkoholipolitiikan löyhentämistä kannatti 26–41 prosenttia väestöstä, kiristyvien asenteiden aikana 11–31% ja uuden liberaalin aallon aikana korkeimmillaan 40% väestöstä. 2015 jälkeen alkoholipoliittiset mielipiteet alkoivat jälleen kiristyä ja löyhempää politiikkaa kannatti vain noin kolmannes väestöstä (Härkönen & Karlsson 2018, 194). Vuonna 2020 yli puolet väestöstä (57%) piti nykyisiä alkoholipoliittisia rajoituksia sopivina ja ainoastaan noin 10 prosenttia (11%) vastaajista kannatti tiukempaa politiikkaa. Naisista liki viidennes (19%) toivoi tiukennuksia politiikkaan ja miehistä vastaavasti 7% (Karlsson 2020, 1). Alkoholipoliittisia mielipiteitä pidemmällä aikavälillä tarkastelleen tutkimuksen tulosten mukaan naiset ovat koko ajan olleet kriittisempiä liberalisoituvaa alkoholipolitiikkaa kohtaan (Härkönen & Karlsson 2018, 194). Tänä päivänä alkoholipoliittisia mielipiteitä jakaa selkeimmin viinien vähittäismyynti. Puolet suomalaisista kannattaa viinien myynnin siirtämistä päivittäistavarakauppoihin. Väkevien myynnin pitämistä jatkossakin Alkon yksinoikeutena kannattaa lähes 90 prosenttia väestöstä (88%). Samoin ikärajalpolitiikka yhdistää: yli 90 prosenttia (93%) piti mietojen juomien ja yli 80 prosenttia (84%) väkevien alkoholijuomien ikärajoja sopivina. Tiukemman alkoholipolitiikan kannatus on suurin yli 65-vuotiaiden keskuudessa. Sama ikäryhmä toivoi löyhennyksiä vähiten. (Karlsson 2020, 2).

Vuonna 2008 lähes 90 prosenttia (88%) väestöstä oli sitä mieltä, että Suomessa käytetään liian paljon alkoholia. Tuolloin alkoholin kokonaiskulutus oli korkeimmillaan ja alkoholipoliittiset mielipiteet olivat kireimmillään. Suhtautuminen alkoholinkäyttöön oli yhtä nuivaa edellisen kerran 70-luvulla. Tuolloin kokonaiskulutus oli kaksinkertaistunut viidessä vuodessa, tuoden mukanaan nopeasti lisääntyviä alkoholihaittoja. Suomalaisten näkemyksiin siitä, kulutetaanko alkoholia “aivan liian paljon” vaikuttanee kaksi eri suuntiin muuttuvaa elementtiä. Objektiiiset muutokset alkoholinkulutuksessa ja haitoissa sekä yleisemmät alkoholia koskevat asenteet vaikuttavat näkemykseen liiallisesta kulutuksesta. Ajallisista vaihteluista riippumatta enemmistö on ollut läpi Juomatapatutkimuksen historian sitä mieltä, että Suomessa käytetään liikaa alkoholia (Härkönen & Karlsson 2018, 197). Alkoholin kohtuullisen käytön hyväksyttävyyden on sekin vaihdellut. 60-luvun lopulla naisista alle puolet ja miehistä kaksi kolmasosaa piti kohtuukäyttöä täysin tai osittain hyväksyttävänä. 2000-luvun taitteeseen saakka suhtautuminen keveni, jolloin noin 80 prosenttia (79%) naisista ja noin 85 prosenttia (86%) miehistä koki alkoholin kohtuukäytön kuuluvan elämään. Kohtuukäyttöön myötäsukaisesti suhtautuminen kasvoi voimakkaimmin naisten osalta ja keventyvä asenne kulki yhtä mittaista naisten raittiuden vähentymisen kanssa.

Kiinnostava ilmiö on eronteko arjen ja juhlan välillä ja tämän yhteys asenteisiin kohtuukäyttöä kohtaan. Vielä 90-luvun alussa puolet väestöstä katsoi alkoholin kuuluvan vain erikoistilanteisiin. Kehitys voimistui vuoteen 2008 saakka, jolloin 72% naisista ja 60% miehistä oli sitä mieltä, että alkoholi kuuluu vain erikoistilanteisiin. Vaikka luku on laskenut hieman, edelleen enemmistö katsoo alkoholin kuuluvan vain erikoistilanteisiin ja viikonloppuun (Härkönen & Karlsson 2018, 196–198.) Kohtuukäytön ja alkoholin katsotaan yleisesti kuuluvan “tavalliseen elämään”, mutta samalla isossa kuvassa käyttöyhteyksiin ja aikaan liittyy tietynlaisia normeja ja odotuksia “tavallisuudesta”. Kohtuukäyttö ja tavallisuus alkoholin yhteydessä liitetäänkin siis edelleen erikoistilanteisiin ja erontekoon arjen ja juhlan tai vapaan välillä.

Humaltumiseen suhtautumista on Juomatapatutkimuksessa selvitetty vain kahden viimeisimmän keruukerran aikana. Tiedämme suhtautumisesta ja muutoksista vain hyvin lyhyeltä aikaväliltä. On kuitenkin selvää, että asenne-erot tulevat esiin ikäryhmittäin. Pääsääntöisesti nuoruus indikoi suurempaa humalamyönteisyyttä. Ikäryhmien väliset erot kuitenkin kaventuivat verrattain lyhyessä ajassa. Nuorimmissa ikäryhmissä humalaan suhtautuminen kiristyi ja samaan aikaan vanhoissa ikäryhmissä asenteet joko pysyivät samoina tai jopa keventyivät. Vertailemalla sukupuolia vuosina 2008 ja 2016 näemme, että suuriin ikäluokkiin kuuluvat miehet ovat sekä 2008 että 2016 suhtautuneet humaltumiseen myönteisemmin. Vaikka muutos on prosenttiyksiköissä pienempi, on kiinnostava huomioda muutos vanhempien naisten asenteissa. Vuonna 2008 60–69-vuotiaiden asenteet humaltumista kohtaan oli viitisen prosenttiyksikköä tiukemmat kuin kahdeksan vuotta myöhemmin (Härkönen & Karlsson 2018, 200). Vuonna 2008 60–69-vuotiaat käsittivät 1939 ja 1948 välillä syntyneet ja vuonna 2016 saman ikäryhmän muodostivat 1947–1956 syntyneet. Huomio on kiinnostava, sillä jälkimmäiset ovat selkeimmin juuri suuriin ikäluokkiin kuuluvia. Miesten osalta ajallista tai kohorttiperäistä muutosta asenteissa ei näy.

Yleisesti suomalaiset pitävät alkoholipoliittisia ratkaisuja sopivina. Alkoholipoliitikkaa sopivana pitävien osuus on ollut lähes kaikkina vuosina suurempi kuin tiukennuksia tai lievennyksiä toivovien osuus. Alkoholinkäytön yleistyessä Suomessa ja naisten raittiuden vähentyessä, asennoituminen kohtuukäyttöön muuttui myönteisemmäksi. 2000-luvun alun jälkeen muutokset asenteissa ovat olleet vähäisiä (Härkönen & Karlsson 2018, 202.)

Edellä kuvattu, keventyvän alkoholipoliitikan, -olojen ja -asenteiden kehityskulku on alkanut jo ennen suurten ikäluokkien täysi-ikäistymistä ja siten juridista siirtymää alkoholikulttuurin piiriin. On kuitenkin äärimmäisen tärkeää kuvata niitä alkoholioloja,

joissa suuret ikäluokat ovat varttuneet. Nämä yhteiskunta- ja alkoholipoliittiset muutokset ovat luoneet pohjan nykyiselle alkoholikulttuurille ja sille matkalle, jonka suuret ikäluokat ovat kulkeneet. 60-luvun murrokset ovat juuri se herkkä kohta, jossa kohortti- ja alkoholitutkimus kohtaavat – suuret ikäluokat ovat kasvaneet “eheässä”, alkoholipolitiikaltaan modernissa ja vapaassa Suomessa. He ovat täysi-ikäistyneet ja kehittäneet juomatapansa Suomessa, jossa saatavuus on ollut kattavampaa kuin koskaan aiemmin. Heitä voi myös pitää ensimmäisenä tällaisena sukupolvena, jonka koko elämänkaarella alkoholipolitiikka on ollut jatkuvasti liberalisoituvaa. Kronologisesti tarkasteltuna he ovat näin ollen sekä “ensimmäinen” että myös iäkkäin modernin alkoholipolitiikan ajan kohortti.

Suuria ikäluokkia on tituleerattu useissa tutkimuksissa märkeksi sukupolveksi, mikä alkujaan toimi kimmokkeena tämän tutkielman aihepiirin valinnalle. Pekka Sulkusen 80-luvulla tutkimusten pohjalta muotoileman käsitteen mukaan suuret ikäluokat märkinä sukupolvena mursivat erilaisia alkoholiin liittyviä moraalikäsitteitä ja antoivat tilaa uudentilaiselle alkoholin sosiaaliselle ja käytölle annetuille merkityksenannoille (Hakkarainen 2004, 69). Väittämää suurten ikäluokkien märkydestä on kuitenkin myöhemmin useaan otteeseen problematisoitu, ellei kumottu. Suuret ikäluokat ovat vain ensimmäinen märke sukupolvi, ei suinkaan oudokki kohorttien jatkumossa. Alkoholipolitiikan voimakkaasta liberalisoitumisesta saakka suuria ikäluokkia seuraavat syntymäkohortit ovat pääsääntöisesti olleet yhtä lailla märkeä. Kyse onkin enemmän siitä, että koko kansakunta on suhteellisen märke (ks. esim. Härkönen 2013; Valkonen & Kauppinen 2005). Erot kulutustavoissa ovat hienovaraisempia kuin yksinkertaisesti kohorttien välillä. Juomatavat vaihtelevat sukupuoliryhmien, sukupolvien ja sosioekonomisten ryhmien sisällä ja välillä. Selvää kuitenkin on, että suuria ikäluokkia edeltäneet sukupolvet ovat olleet viimeisiä “kuivia” sukupolvia. Muutosta märke sukupolvien sarjaan on tuonut viime vuosina virinnyt raittius aivan nuorimmissa kohorteissa. Suuret ikäluokat olivat sekä ensimmäinen liberaalin alkoholikulttuurin kasvattama sukupolvi että ensimmäinen laajemmalti päihdekulttuurin läpäisemä sukupolvi. Hakkarainen (2004) nimittää suuria ikäluokkia Suomen ensimmäisen huumeaallon sukupolveksi, jotka ovat muuttaneet oleellisesti koko suomalaista päihdekulttuuria, ei vain juomatapoja.

Tutkittaessa alkoholia iän ja sukupolvien näkökulmasta on tärkeää pitää mielessä periodien ja kohorttien ero. Ensimmäistä tutkimalla voidaan selvittää, onko jokin tietty aika (periodi) kulutuksen kannalta erityislaatuinen vai onko sittenkin niin, että tietyn kohortin juomatavat muodostavat yhtenäisen ja muista kohorteista eroavan kokonaisuuden useiden periodien ajan. Tämä kysymys kytkeytyy etenkin mären sukupolven käsitteeseen. On huomionarvoista pohtia, onko oikeastaan kyse märestä

sukupolvesta tai -polvista, vai erilaisista yhteiskunnan alkoholioloista, jotka määrittävät vain tietyt ajanjaksot toisia märemmiksi tai kuivemmiksi. Empiirisessä osuudessa naiset puhuvat muun muassa kahdeksankymmentäluvun *viinakaudesta*. Relevantti kysymys on, onko tuo aika ollut viinanhuuruista vain suurille ikäluokille vai kenties kaikille alkoholikulttuuriin tuolloin osallistuneille.

Edellä kuvatut poliittiset muutokset sekä muutokset kokonaiskulutuksessa ovat yhtä lailla merkittäviä. Tämä tieto on merkittävää taustoittamaan tutkielman empiiristä osuutta, jossa näkökulma on koko elämänkaaressa, kattaen siis eri vuosikymmenet muuttuvine alkoholioloineen.

3.2 Ikääntyvät alkoholikuluttajina

Ikääntyvien juomatavoista tiedetään verrattain vähän, mutta aihe on äärettömän tärkeä sekä yleisesti tieteen kannalta että Suomen voimakkaan väestörakenteen muutoksen vuoksi. Yhä useampi suomalainen kuuluu vanhusväestöön, joten tätä ryhmää on syytä tutkia jo pelkän kokoluokkansa tähden. Tutkimuserinteessä on aiemmin ajateltu, että ihmisen alkoholinkulutus päättyy 70 ikävuoteen tai on mitätöntä, joten tätä vanhempien alkoholinkulutuksesta ei ole tietoa esimerkiksi Juomatapatutkimuksen perusteella ja tutkimus on muutenkin ollut verrattain vähäistä. Tuoreimmassa, 2016 kerätyssä Juomatapatutkimuksen aineistossa aineiston keruu on ulotettu aina 79-vuotiaisiin saakka. Eläkeikäisten terveyskäyttäytyminen ja terveys -tutkimussarjassa vanhin ikäryhmä ovat 84-vuotiaat.

Yksi merkittävä syy tutkia ikääntyviä on edellä kuvaamani suomalaisen alkoholipolitiikan, -olojen ja -kulttuurin muutokset. Jatkuvasti keventyneen politiikan aikana on suuri joukko nuoresta vanhukseksi varttuneita, siis ihmisiä joille vapaa ja runsas alkoholinkäyttö on ollut läsnä lähes koko elämän. Näiden ikääntyvien elämässä alkoholista on tullut hyvin arkinen asia, joten on kiinnostavaa selvittää millaiset tätä vapauden polkua kulkeneiden ikääntyvien juomatavat ovat. Tästä syystä tutkielmassani tarkastelunäkökulma on koko elämänkaarella pelkän loppupään sijasta. Ikäsuhteiden muutos vanhimpien ikäryhmien sisällä on yhtä lailla merkittävä syy tutkia vanhempien ikäluokkien juomatapoja. Eläkkeelle jäännin jälkeinen aika on eliniän kasvun vuoksi pidentynyt merkittävästi ja työelämän jälkeinen aika jakaantuu yhä useampaan vaiheeseen (Vilkko et al. 2010, 143.)

Juomatapatutkimuksen toiseksi tuoreinta keruukertaa käsittelevän teoksen perusteella tiedetään, että ikääntyessä alkoholin kulutus muuttuu. Ikääntyvien kasvava alkoholinkäyttö on uusi kulttuurinen ilmiö. Lisäksi alkoholiperäiset sosiaaliset ja terveydelliset ongelmat ovat kasvussa vanhemmissa ikäluokissa (Tigerstedt et al. 2020, 471). Toistaiseksi kattavimmin tietoa ikääntyvien juomatavoista on tarjonnut THL:n kahden vuoden välein toteuttama Eläkeikäisen väestön terveyskäyttäytyminen ja terveys-tutkimus (myöhemmin EVTK). Sen mukaan alkoholia käyttävien osuus on kasvanut tasaisesti (Vilkkö et al. 2010, 144). Tuoreemmassa ikääntyvien suomalaisten alkoholinkäyttöä tutkivassa artikkelissa havaittiin, että naisten juomisen yleisyys ja säännöllinen juominen ovat alkaneet saavuttaa miesten tasoa. Henkilöä kohden naisten alkoholinkulutus on kuusinkertaistunut ja raittiiden osuus 50–69-vuotiaiden joukossa on pudonnut viiteentoista prosenttiin (Tigerstedt et al. 2020, 471). Muutoksen voimakkuutta sekä vanhempien ikäluokkien ”kastumista” kuvaa hyvin seuraava kehitys – vielä vuonna 1993 60–84-vuotiaista naisista vain 39% kertoi käyttäneensä alkoholia kuluneen vuoden aikana. Vuonna 2018 vastaavan ikäisten raportoitu luku oli 69% (Tigerstedt et al. 2020, 473). Vuonna 2013 vähintään kerran viikossa alkoholia käyttävien 65–84-vuotiaiden osuus on 20 vuodessa kasvanut kahdeksasta prosentista 24:een (Tigerstedt et al. 2018, 180).

Eläkeikäisten (60–79-vuotiaat) juomatavat eroavat muuhun aikuisväestöön verrattuna siten, että pienempi osuus juomistilanteista liittyy seurusteluun tai juhlimiseen ja alkoholia nautitaan ennemmin ruokailun tai saunomisen yhteydessä. Naisten juomistilanteista 49 prosenttia liittyy ruokailuun tai saunomiseen ja luku on miesten osalta liki sama (48%). Nuoremmissa ikäryhmissä seurustelu ja syyt juhliä määrittävät juomistilanteita paljon voimakkaammin. Näin on esim. 15–29-vuotiaiden miesten osalta, joilla 65 prosenttia juomistilanteista liittyy seurusteluun tai juhlimiseen. 30–59-vuotiaiden naisten osalta luvut olivat tasaisemmat: 42% juomistilanteista liittyy seurusteluun ja juhlimiseen, 40% ruokailuun ja saunomiseen. Nuorempien ikäryhmien juomistilanteet painottuivat myös selkeämmin viikonloppuihin. Alkoholinkäyttö liittyy ikääntyessä muihin väestöryhmiin verrattuna yhä vahvemmin arkeen ja kodin piirissä tapahtuvaan toimintaan. Naisten juomistilanteet kuitenkin suuntautuvat miehiin verrattuna useammin kodin ulkopuolelle anniskelupaikkoihin tai juhlatiloihin. Kuitenkin, mitä vanhempi on sitä todennäköisimmin alkoholia nautitaan vain kumppanin seurassa. Eläkeikäisten naisten alkoholinkäyttö on tasaisesti jakautunut puolison (43% juomistilanteista) ja muun seuran (44%) välille. Kiinnostavaa on, että naiset eivät humallu puolisonsa seurassa, mutta vastaavasti miesten juomistilanteista 13% johtaa humalaan. Luku on 4–11:een prosenttiyksikköä korkeampi kuin nuoremmilla ikäryhmillä. Naisilla suunta on ikääntyessä toinen: puolison seurassa humallutaan nuorina, alle kolmekymppisinä (8% juomistilanteista), minkä jälkeen luku

putoaa lähes nolnaan. Eläkeikäiset naiset humaltuvat yksin ja muiden seurassa yhtä tasaisesti, mutta humalakertojen osuus on silti erittäin pieni, 4% juomiskerroista. Ikääntyvät naiset juovat yksin useammin kuin nuoremmat kohortit. Kaikkiaan 13% raportoiduista juomiskerroista tapahtui yksin, kun nuoremmilla ikäryhmillä (15–29-vuotiaat ja 30–59-vuotiaat), joilla vastaava luku oli miltei puolet pienempi (7% juomistilanteista). On toki huomioitava se, että aineiston keruuvuonna 2016 lähes 16% eläkeikäisistä naisista oli jo leskeytynyt, mikä voisi selittää yksinjuomisen korkeampia lukuja nuorempiin verrattuna. Yksin juominen kasvaa molempien sukupuolten osalta mitä vanhemmasta ikäryhmästä on kyse. Eläkeikäisillä juomistilanteet jakautuvat tasaisemmin. Nuoremmilla kohorteilla kulutus painottuu selkeämmin viikonloppuun, mutta eläkeikäisen väestön käyttökerrat jakautuvat tasaisemmin viikon varrelle. Ajallinenkin painotus eroaa nuoremmista. Eläkeikäisten alkoholinkäyttö päätetään sitä varhemmin mitä vanhemmasta on kyse. Miltei 100% vanhimmasta ikäryhmästä raportoi päättävänsä alkoholinkäytön ennen puolta yötä (Tigerstedt et al. 2018, 184–187.)

Mitä vanhemmasta ikäryhmästä on kyse sitä suurempi osuus alkoholin käyttökerroista on niin sanottuja pienkäyttökertoja. Vastaavasti suurten määrien nauttiminen kerralla vähenee. Erityisesti naisten suurten määrien kulutuskerrat vähenevät (Härkönen & Mäkelä 2010, 120-121). Vuonna 2015 naiset kuluttivat päivän aikana pääsääntöisesti yhdestä kahteen annosta alkoholia. ATH-tutkimuksen nuoremmat kohortit, 60–69-vuotiaat raportoivat myös 3–4 annoksen käyttökertoja. Runsas kertajuominen oli Alueellinen terveys- ja hyvinvointi -tutkimuksenkin perusteella hyvin harvinaista (Tigerstedt et al. 2018, 182). Edellä esiteltyjen ATH-tutkimuksen ja Juomatapatutkimuksen eri tutkimusvuosien perusteella voidaan sanoa eläkeikäisten naisten alkoholinkäyttö olevan hyvin maltillista, tasaisesti jakautunutta ja erittäin harvoin humalaan johtavaa. On kuitenkin erittäin tärkeää huomata, että vaikka eläkeikäisten naisten juomatavat ovat monin tavoin hyvin maltilliset, käyttävät tämän päivän ikääntyvät enemmän alkoholia kuin aiemmat kohortit ja säännöllinen alkoholinkäyttö on lisääntynyt. Naisten liittyminen alkoholinkäyttäjien joukkoon myös eläkeläisenä on kasvanut yhden sukupolven aikana (Tigerstedt et al. 2018, 186). Tutkielman empiirisessä osiossa onkin kiinnostavaa selvittää, mikä tällaiseen käytön tapoihin ohjaa sekä tänä päivänä että aiemmin elämässä.

4 EMPIRIA

4.1 Aineistokuvaus

Tuskin mitään vuonna 2020 tehtyä tutkimusta voidaan käsitellä huomioimatta globaalia pandemiaa. Koronaviruksen ja sitä seuranneiden poikkeustilan ja -järjestelyjen seuraukset vaikuttivat radikaalisti tämän tutkielman aineiston keruuseen ja siten koko tutkimusasetelman uudelleen rakentamiseen. Tutkielman alkuperäinen tutkimuskysymys oli, millaisia ovat suuriin ikäluokkiin kuuluvien naisten juomatavat eläkeiässä. Tutkimushaastattelun runko ja kysymykset (ks. liite 2) on muodostettu tämän kysymyksen pohjalta ja haastattelut toteutettiin näistä lähtökohdista. Ehdin haastatella yhteensä yhdeksää naista ennen kokoontumis- ja tapaamisrajoitusten voimaan astumista. Haastattelun kohderyhmä on 70–75-vuotiaita, joten kasvokkain tapaamiset olivat ehdottomasti pois suljettuja. Keväällä 2020 pohdin, olisiko mahdollista kerätä aineistoa videovälitteisesti eri sovelluksia käyttäen. Ottaen huomioon haastateltavien iän ja vaihtelevat tietotekniset taidot, uusien haastateltavien löytäminen olisi voinut olla hyvin haastavaa ja sulkea ulos hyviä informantteja. Erityisesti tutkielman paikoin herkkäkin aihe edellyttää rennon, avoimen ja luottamuksellisen ilmapiirin luomista. Koin, että hyvän vuorovaikutuksen luominen videovälitteisesti ei olisi onnistunut tai olisi ainakin rajoittanut hyvin paljon avoimen keskustelun ja tiedon jakamisen syntymistä. Ryhmähaastatteluissa haastateltavien keskinäinen vuorovaikutus johdatteli keskustelua ja toi spontaanisti esiin hyvin erilaisia huomioita, kertomuksia ja teemoja, joita tuskin syntyisi kriisitilanteessa, jokaisen tuijottaessa yksin kotonaan tietokoneen ruutua.

Aineiston keruun ongelmat läpi pohdittuani koin, että sellaisenaan kerätty aineisto olisi ollut aivan liian suppea vastaamaan alkuperäiseen tutkimuskysymykseen. Aineiston litteroinnin ja tarkan lähiluvun jälkeen päädyin muotoilemaan uuden tutkimuskysymyksen, johon olemassa olevalla aineistolla voisi saada vastauksen. Tutkielman ja pandemiatilanteen kehittyessä ja sittemmin rajoitusten höltyessä syksyllä 2020 olisi voinut olla mahdollista toteuttaa uusia haastatteluita. Pandemia on kuitenkin vavahduttanut niin perustavanlaatuisesti käsityksiämme arjesta, läsnäolosta, vuorovaikutuksesta ja turvallisuudesta, joten koen ettei aineiston tasalaatuisuuden tai yhdenmukaisuuden kannalta ole järkevää kerätä aineistoa siten, että välissä on näin valtava muutos ihmiskunnan historiassa. Vaihtoehto eheyden takaamiseksi olisi kerätä kokonaan uusi aineisto, mitä en koe kuitenkaan työn ekonomian tai tutkimuksellisen laadun varmistamisen kannalta perustelluksi. Perustavanlaatuiset muutokset elämässämme väistämättä vaikuttavat käsityksiimme alkoholista, minkä lisäksi etenkin

koronapandemian alkuvaiheessa mediassa keskusteltiin aktiivisesti alkoholin käyttöyhteyksistä koronan aikana, muun muassa alkoholin saatavuuden heikkenemisestä lievevaikutuksista anniskelurajoitusten myötä sekä kotona tapahtuvasta tissuttelusta, salakapakoista, matkustajatuonin pysähtymisestä ja niin edelleen. Erityisesti keväällä 2020, jolloin aineistoa olisi kerätty lisää, mediakeskustelu oli runsasta ja se olisi odotettavasti vaikuttanut haastateltavien reflektointiin.

Haastattelut toteutettiin kolmen hengen ryhmissä, kussakin kolme haastateltavaa. Haastateltavat löytyivät omien verkostojen kautta yllättävänkin helposti. Haastateltavien etsimistä varten loin hakukuulutuksen sekä Webropoliin ilmoittautumislomakkeen (liite 3), jonka jaoin omassa Facebook-profiilissani. Vuorokauden aikana sain Facebookin kautta kaksi kontaktia, jotka olivat ilmoittaneet halukkuutensa osallistua haastatteluun. Hakukuulutuksessa kannustin kiinnostuneita rekrytoimaan itse oman haastatteluryhmänsä. Oman ryhmänsä rekrytoivalle lupasin pienen palkkion vaivannäöstä, mikä mahdollisesti lisäisi kiinnostusta rekrytoida oma ryhmänsä. Tutkijan näkökulmasta rekrytoinnin ulkoistaminen haastateltaville itselleen helpottaisi työtaakkaa. Lisäksi omien läheisten läsnäolo sensitiivistä aihetta käsiteltäessä voisi luoda turvallisemman ilmapiirin itse haastattelutilanteessa, verrattuna jos kukaan haastateltavista ei tuntisi toisiaan. Ryhmähaastattelussa etuna on myös se, että siinä voidaan etäännyttää itsestä ja puhua yleisemmällä tasolla havainnoista lähipiirissä ja yhteiskunnassa. Parhaassa tapauksessa haastatteluja voidaan ohjata kahdella tasolla, yksilöiden omien kokemuksen kautta sekä kohorttien tasolla, jolloin aineisto kertoo voi kertoa yksilöä laajemmin. Yhteiskunnan moraalikäsitteet, normit ja ja alkoholiin liittyvä normatiivisuus ovat aineiston keruun ja analysoinnin keskeisiä haasteita. Haastattelutilanteeseen voidaan suhtautua kuin lääkärin vastaanottoon, siis institutionaaliseen valtaan, mikä voi vääristää vastauksia ja häveliäisyydessään saatetaan jättää olennaisia asioita kertomatta tai vähätellä niiden merkitystä (ks. esim Haarni & Hautamäki 2008.) Tällöin voi piirtyä kuva ongelmattomista ja sosiaalisesti hyväksytyistä juomatavoista. Ennen haastatteluja onkin kiinnostavaa huomioida se, kuinka ihmiset ovat taipuvaisia kertomaan tarinoita ja luomaan eheitä narratiiveja, kehityskulkuja ja kokonaisuuksia silloinkin, kun asiat ja tapahtumat olisivat toisistaan irrallisia ja irrationaalisia (ks. esim. Eskola & Suoranta 1998, 22-24). Narratiivien rakentaminen voi olla tietoista tai tiedostamatonta. Yhtä kaikki, eheät narratiivit tukevat kuvaa minusta ja identiteetti on merkittävä ulottuvuus, kun puhutaan alkoholista joka on hyvin vahvasti sosiaaliseen kietoutunutta ja siten vaikuttaa siihen, millaisia olemme ja millaisina haluamme itsemme esittää. Tarinoilla voidaan piilotella tekemisiä tai kokemuksia tai jälkepäin nähdä merkityksiä siellä missä niitä ei välttämättä ole ollut. Haastatteluissa kerättyihin kertomuksiin ja kommentteihin tulee siis suhtautua varauksella, yhtä lailla kuin kyselytutkimustenkin

vastauksiin. Taipumus aliarvioida omaa päihteiden käyttöä on yleinen kyselytutkimuksissa, miksi siis ei laadullisissakin (ks. esim Haarni & Hautamäki 2008, 16–17).

Haastatteluryhmä 1 muodostui siten, että henkilökohtainen kontaktini keräsi omasta sosiaalisesta verkostostaan kolme haastateltavaa. Kaksi muuta ryhmää muodostuivat Facebookista omien tuttavien antamien kontaktien kautta. HR 1 haastateltavista kaksi tunsivat toisensa ja kolmas oli näiden yhteisen kontaktin sukulainen. Huomattava on, että yksi HR 1 haastateltavista on oma sukulaiseni. Haastatteluryhmien 2 ja 3 kontaktit olivat omien tuttavieni sukulaisia, mutta en ollut koskaan tavannut ketään haastateltavista. Sukulaisuussuhteet ja sosiaalisten siteiden luonne (heikko, vahva, suora, epäsuora) on kuitenkin hyvä huomioida tutkimuksessa, jonka teema voi olla arkaluontoinen ja vahvasti yksityisen piiriin kuuluvaa. Luottamuksellisuus on erittäin tärkeää tutkittavalle ja haastattelun toteuttamiselle. On hyvä huomioida sosiaalisten siteiden vaikutukset tutkimukseen osallistujien haluan kertoa paikoin aroistakin aiheista. Kriittisesti voisi ajatella, että puhdas tutkija–haastateltava -asetelma luo tutkimukseen osallistujalle vahvemman kokemuksen anonymiteetista. Tämä on tärkeää pitää mielessä erityisesti tutkijaposition kannalta sekä aineiston keruussa että sen analysoinnissa.

Haastattelut järjestettiin helmi–maaliskuun aikana kahdessa eri kaupungissa. Kaksi haastatteluista järjestettiin yliopiston tiloissa yksityisessä huoneessa ja yksi haastatteluista yksityiskodissa. Ennen haastattelujen alkamista annoin haastateltaville luettavaksi ja allekirjoitettavaksi tietosuojailmoituksen (liite 1). Haastatteluissa oli tarjolla juotavaa ja pientä purtavaa. Ennen haastattelujen aloitusta jutustelimme tovin haastateltavien kanssa, alkujännityksen ja ilmapiirin rentouttamiseksi. Haastattelut kestivät reilusta tunnista lähes kahteen tuntiin. Kaikki haastattelut nauhoitettiin ja litteroitiin haastattelujen jälkeen. Litteroitua tekstiä kertyi yhteensä 184 sivua.

Haastattelujen tueksi tein teemoitellun haastattelurungon kysymyksineen (liite 2). On muistettava, että haastattelut ja täten haastattelukysymyksetkin on muotoiltu aivan toisen tutkimuskysymyksen pohjalta, kuin mitä lopullinen tutkimuskysymys on. Haastattelun teemat olivat juomatapojen muodostuminen, juomatavat eläkeiässä ja alkoholi yhteiskunnassa. Temaattinen haastattelu, joka oli jaettu kolmeen selkeästi erilaiseen kokonaisuuteen, oli hyvä pohja aineistonkeruulle ja mahdollisti tiedon keruun laveammin, kuin jos haastattelu olisi toteutettu tiukalla rungolla. Haastattelut etenivät lapsuuden ja nuoruuden kokemusten muistelusta tähän päivään. Koin muistelun hyväksi keinoksi lämmitellä haastateltavia, sillä viiden–kuudenkymmenen vuoden takaiset muistot ovat riittävän etäällä, jotta sensitiivisestä aiheesta

haastateltaessa ei sukellattaisi kylmiltään syvään päätyyn. Jotkin haastattelurungon kysymyksistä sivuutin kaikissa haastatteluissa ja useimmat kysymykset olivat sellaisia, joihin vastaukset kertyivät spontaanisti haastateltavien itse kuljettaessa keskustelua teemasta toiseen. Ainoa yksittäinen kysymys, jonka lisäsin kysymyspatteristoon prosessin edetessä, oli “Koetko kuuluvasi suuriin ikäluokkiin”. Suurista ikäluokista ei puhuttu tai kysytty suoraan kahden ensimmäisen haastattelun aikana, joten koin tarpeelliseksi kysyä, kokevatko haastateltavat kuuluvansa suuriin ikäluokkiin. Pohdittava kysymys myös on, onko haastateltavien henkilökohtainen identifioituminen suuriin ikäluokkiin tutkimuskysymyksen kannalta lopulta edes relevanttia vai onko analyysin kannalta riittävää vain määritellä suuriin ikäluokkiin kuuluvat ulkoapäin.

4.2 Tutkimuskysymykset

Tutkimuskysymyksen uudelleen muotoilussa tärkeintä oli aineiston hyvin tarkka lähiluku. Aineisto ei riitä vastaamaan alkuperäiseen tutkimuskysymykseen suuriin ikäluokkiin kuuluvien naisten juomatavoista eläkeiässä. Huomattuani aineiston rajallisuuden, aineiston kasvattamisen mahdottomuuden ja suppeuden, pohdin mitä naiset todella kertovat, esiintyykö toistoa ja mitä aineistolta voisi kysyä. Aineistossa ei itseasiassa juurikaan ole kertomuksia tältä päivältä, vaan erilaiset muistelot koko elämänkaaren mitalta ovat runsaita. Pelkän eläkeiän ja ikääntymisen sijasta huomio kiinnittyy laajempaan kuvaan – millainen juomishistoria kullakin on ja miten niitä kuvaillaan. Pohtimalla naisten rooleja ja toimijuuksia heidän kertomuksissaan havaitsin erilaisia alkoholin käytön rajoitukseen liittyviä tarinoita. Elaboroin kysymystä pidemmälle – kuka tai mikä rajoittaa? Onko rajoitus sisäinen vai ulkoinen, suora vai epäsuora? Onko kyse vain rajoittamisesta vai sittenkin myös mahdollistamisesta? Näiden kysymysten avulla sain pohdittua, onko aineisto riittävän kylläinen vastaamaan kysymykseen kontrollin eri muodoista. Lopulta tiivistin nämä pohdinnat yhteen pääkysymykseen ja yhteen tarkentavaan tutkimuskysymykseen.

1. Millaisia alkoholin käyttöön liittyviä kontrollin ulottuvuuksia naisten kertomuksissa esiintyy?

1a. Miten erilaiset kontrollin muodot ovat vaikuttaneet juomatapoihin elämänkaarella?

4.3 Metodit

Aineistoa analysoidessani pyrin erittelemään eri kontrollin ulottuvuuksia ja havaitsemaan toistuvia rakenteita. Kontrollien havaitseminen vaatii aineiston yksityiskohtaista tarkastelua ja tulkintaa. Aineistoa luokitellessani oli olennaista lukea tarkkaan, milloin haastateltava kuvaa suoraan jonkin toiminnan tai rakenteen olleen kontrolli ja milloin taas on kyse tulkinnastani tutkijana. On olemassa yksiselitteisiä, yleisesti ymmärrettyjä alkoholiin liittyviä kontrollin muotoja, kuten ikärajat ja myynninvalvonta, monopoli, anniskelusäädökset ja liikenneturvallisuuteen liittyvät seikat. Tutkimuskirjallisuudessa onkin puhuttu ennen kaikkea valtion alkoholipolitiikan ja -lainsäädännön luomista kontrolleista (ks. esim. Kuusi 2004, Peltonen 2006, Mäkelä et al. 2010a). Tässä tutkielmassa on hyvin olennaista terävöittää ja toisaalta laventaa kontrollin käsitettä. Kuten aiemmissa luvuissa esittelin, tässä tutkielmassa kontrollin ymmärretään tarkoittavan sekä rajoittavaa, että mahdollistavaa toiminnan ohjaamista. Tämäkään jaottelu ei ole ongelmaton ja toisaalta taas dikotominen jako positiiviseen tai negatiiviseen kontrolliin ei olisi sekään riittävän laava kuvaamaan erilaisia ulkoisia ja sisäisiä vaikuttimia (ja niiden laatua), jotka ohjaavat alkoholin käyttöä suuntaan tai toiseen. *Rajoittaminen* käsitteenä sulkee ulos ne kontrollin muodot, jotka ohjaavat alkoholin kulutuksen äärelle. Puhuminen *juomatapojen muodostumiseen vaikuttavista selittävästä tekijöistä* kuvaa kyllä parhaiten sitä, mistä tässä tutkielmassa on pohjimmiltaan kyse. Ilmaisuna se on kuitenkin raskas ja osaltaan myös loputtomaan relativismiin johdatteleva. Siispä selkeyden vuoksi puhun läpi tutkielman *kontrolleista* ja kontrollin *ulottuvuuksista*. Teen kuitenkin eroa, milloin on kyse rajoittavasta tai mahdollistavasta kontrollista. Rajoittavasta kontrollista on kyse esimerkiksi silloin, kun kodin uskonnollinen vakaumus kirjaimellisesti kieltää alkoholinkäytön ja osallistumisen alkoholikulttuuriin. Mahdollistava kontrolli on *sallivaa* parempi määrittely ilmaisemaan tilanteita, joissa yhteiskunnan rakenteet, sosiaaliset suhteet tai vaikkapa kulttuurin piirteet saattavat haastateltavat alkoholin äärelle, lisäävät alkoholin käyttöä tai kasvattavat osallisuutta alkoholikulttuuriin. Mahdollistavasta kontrollin ulottuvuudesta esimerkki on tiettyyn juomalajiin tutustuminen ystävän juomatapojen myötä. Nimitän tutkimiani kohteita kontrollin *ulottuvuuksiksi*, sillä se tarjoaa riittävää kielellistä liikkumatilaa kuvaamaan tilanteita, rakenteita, aktantteja ja kulttuurisia tekijöitä, jotka näitä kontrolleja tuottavat ja ylläpitävät.

Toiseen tutkimuskysymykseen *Miten erilaiset kontrollin muodot ovat vaikuttaneet juomatapoihin elämänkaarella* ei aineiston perusteella pysty yksiselitteisesti vastamaan ja tuskin haastateltavat itsekään pystyisivät erittelemään syitä ja seurauksia. Kysymys on kuitenkin relevantti esitettäväksi. Kontrollien vaikutuksia pohtimalla saamme suoraan sovellettua tutkimuksessa luotuja kontrollin käsitteitä käytäntöön.

Narratiivisesta tutkimusperinteestä tiedämme, että ihmisillä on tapana muodostaa ja sepittää eheitä tarinoita jälkikäteen ja haastatteluissa kerättyyn tietoon tulee suhtautua kriittisesti. Lähtökohdana kuitenkin on, että kaikki informanttien jakama tieto on totta (Eskola & Suoranta 1998, 139) ja sellaisenaan analyysiin kelpoista. Lisäksi huomioiden se, että tutkimushaastattelut on tehty aivan toisen tutkimuskysymyksen lähtökohdista ja naisilta ei ole haastattelun aikana kysytty eksplisiittisesti, millaiset he kokevat omien juomatapojensa olevan ja minkä asioiden niihin vaikuttaneen, ei voida luoda pitävää kuvaa syy-seuraussuhteista. Aineiston perusteella voimme kuitenkin pohtia, miten yhteiskuntatason muutokset sekä kontrollit elämänkaarella ovat voineet vaikuttaa naisten alkoholisuhteeseen ja juomatapoihin. Tarkentava tutkimuskysymys on ennen kaikkea hyödyllinen ajallisen tarkastelun ja nykyisen yhteiskunnallisen järjestyksen, normien ja kulttuurien tutkimisen kannalta. Tämän tutkielman tulosten perusteella voidaan pohtia vaikkapa sitä, ovatko elämänkaarella ilmenneet kontrollit yleistettävissä vaikkapa tämän päivän parikymppisiin tai kuinka vahvasti jotkin kontrollit ovat yhä kytkeytyneitä sukupuoleen.

Kontrollit ovat aina jonkinlaista vallankäyttöä, joka kohdistuu joko itseän, syntyy yksilöiden tai yksilön ja yhteiskunnan välillä. Venyttämällä kontrollin käsitettä on mahdollista tutkia ja tulkita alkoholikulttuuria ja juomatapoja aiempaa laiveammin. Pohtimalla toimintaa kontrollien kautta, on mahdollista kirkastaa käsityksiä ikään, sukupuoleen, sukupolveen ja elämänkaaren eri vaiheisiin liittyvistä kulttuurisista konventioista, yhteiskunnan rakenteista ja normeista, jotka muovaavat suomalaista alkoholikulttuuria ja juomatapoja.

Empiirisessä osiossa pyrin tunnistamaan, erittelemään ja ennen kaikkea käsitteellistämään erilaisia kontrolleja, joita naisten kertomuksissa elämänkaarella esiintyy. Etsimällä ja määrittelemällä näitä kontrollin ulottuvuuksia voimme hyödyntää tätä näkökulmaa myös muiden sukupolvien ja eri ikäisten tutkimiseen. Relevantteja kysymyksiä on muun muassa, ovatko kontrollit sidoksissa aina aikaan vai pysyväisluonteisia, ovatko kontrollit samanlaisia eri ikäisille tai miten ne vaihtelevat elämänkaarella. Kontrollit liittyvät keskeisesti toimijuuteen ja osallisuuteen. Niitä pohtimalla voimme siis tutkia kriittisesti yhteiskuntaa ja eri kohorttien, sukupuolten ja elämänvaiheiden vaihtelevia kykyjä ja mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnassa ja tässä tutkimuksessa erityisesti alkoholikulttuurissa. Kontrollit myös kertovat yhteiskunnan arvoista ja normeista. Niitä ymmärtämällä tuotamme tietoa siitä ympäristöstä, jossa suomalaisten juomatavat syntyvät ja kehittyvät. Pohjalla oleva ajatus on, kuka tai mikä määrää ja ohjaa alkoholikulttuuriamme ja juomatapojen muodostumista. Edellä mainittuja teemoja tutkimalla voimme myös paremmin erotella institutionalisoidun vallan ja yhteisöihin sekä käytäntöihin kiinnittyvän vallan

vaikutusta yksilöihin. Yksinkertaistaen tämän ajatusketjun, analyysin lopputulemana voimme suhtautua kriittisesti käsityksiin siitä, millä tai kenellä on konkreettista vaikutusta juomatapoihin ja onko valtiovallan merkitys juomatapojen ohjailussa niin merkittävä kuin alkoholipolitiikan perusteluilla on annettu ymmärtää.

4.4 Eettiset kysymykset

Alkoholi on aiheena paikoin hyvinkin latautunut ja siihen voi liittyä monenlaisia herkkyyksiä. Nämä liittyvät niin aineiston keruuseen haastattelutilanteissa, aineiston käsittelyyn, säilyttämiseen, analysointiin ja lopputulosten esittelyyn.

Tutkimuseettisten periaatteiden osalta ehkä keskeisin on rajatun informaation ja anonymisoinnin periaatteet. Rajatulla informaatiolla tarkoitetaan sitä, että aineistotteet pyritään esittämään niin, että siitä ilmenevät vain tutkimuksenteon kannalta relevanteimmat asiat. Anonymisoinnilla tarkoitetaan sitä, että tutkimukseen osallistuneita ei voida tunnistaa nimen tai yksityiskohtien perusteella. Tutkijana vain minä tiedän aineiston keruuseen osallistuneiden nimet. Olen litteraatissa antanut kullekin tutkimukseen osallistuneelle pseudonyymin, joita käytän läpi työn. Lisäksi olen anonymisoinut paikkoihin ja aikoihin liittyviä tietoja. Tutkimushaastattelujen äänitallenteet olen poistanut sen jälkeen, kun niiden perusteella kirjoitettu litteraatti pseudonyymeineen on valmistunut. Litteraatit sekä Excelissä toteuttamani analyysi ovat olleet tallennettuina henkilökohtaisella tietokoneellani ja näiden varmuuskopiot ovat henkilökohtaisessa, yliopistosähköpostissani. Litteraatteja ei arkistoida muuhun tutkimuskäyttöön, vaan ne tuhotaan tämän tutkielman valmistumisen jälkeen. Alkuperäisen aineiston eli tutkimushaastatteluäänitteet olen haastateltavien kanssa tehdyn tietosuojasopimuksen mukaisesti tuhonnut vuoden 2020 päättyessä. Kaikki kerätty ja jalostettu tutkimusmateriaali on käytössä vain tätä tutkielmaa varten.

Olen tutkielman alussa informoinut haastatteluun osallistuvia tutkimuksen aiheesta ja painottanut, että heillä on ollut mahdollisuus keskeyttää osallistumisensa tutkimusentekoon. Tutkimusmateriaalina olen käyttänyt vain ja ainoastaan haastattelujen äänitallenteita ja näistä johdettuja litteraatteja. Esimerkiksi haastatteluja ennen tai jälkeen käytyjen keskustelujen pohjalta tehdyt havainnot rajautuvat tämän tutkielman aineiston ulkopuolelle.

Tutkijaposition näkökulmasta ehkä keskeinen huomio haastattelussa on oma taustani ja tulokulmani aiheeseen. Olen työskennellyt pitkään Alkossa, harrastanut viinejä ja

tehnyt kandidaatin työn suurien ikäluokkien juomatavoista. Ennen haastattelun nauhoituksen alkua keskustelimme tästä aiheesta HR2 haastateltavien kanssa heidän itse tiedustellessaan, miksi juuri tämä aihe kiinnostaa. HR1:ssa yksi haastateltavista tiesi työhistoriansa entuudestaan. Muiden haastateltavien kanssa en keskustellut aiheesta etukäteen. HR1 haastateltavien kanssa aihe tuli puheeksi haastattelun jo päätyttyä. Jälkikäteen koin työhistorian kertomisen olleen jopa ongelmallinen tutkimuksen kannalta. Alkolla ja sen työntekijöillä on edelleen erilainen valta-asema ja vaikutusvalta kuin muilla palvelualojen työntekijöillä. Vaikka ostajaintarkkailu on historiaa, on Alkon työntekijöillä edelleen vahva portinvartijan ja asiantuntijan rooli suhteessa asiakkaisiin. Myyjät suosittelevat tuotteita ja edelleen valvovat tarkkaan mm. päihtyneille myymistä ja tuotteiden välittämistä päihtyneille tai alaikäisille. Suuriin ikäluokkiin kuuluville Alkon aiempi äkäinen ja tiukka asiakaspalvelukulttuuri on hyvin tuttua, mikä vaikuttanee yhä suhtautumisessa myyjiin. Tutkijana koin kuitenkin velvollisuudekseni kertoa taustani haastateltaville heidän itse sitä tiedustellessa.

4.5 Analyysikuvaus

Tämän työn analyysimenetelmänä toimii aineistolähtöinen sisällönanalyysi. Aineistolähtöisyys sopii parhaiten tilanteeseen, jossa aineistoa ei ole koottu tai pystytty analysoimaan jonkin tietyn, ennalta määritellyn teoreettisen mallin tai aiempien tutkimusten pohjalta. Metodivalintaa puolustaa myös työn lähtökohdat – aineisto on kerätty täysin toista tutkimuskysymystä varten ja näin ollen tarjoaa oikein hedelmällisen pohjan aineistolähtöiseen analyysiin.

Tutkielmani näkökulma kontrolleihin poikkeaa aiemmista alkoholin käytön kontrolleja tutkivista artikkeleista, sillä tulkiten kontrolleja laveammalla käsitteellä. Näin menetellessäni mallisesimerkkiä analyysin tekemiseen ei juuri ole olemassa. Lisäksi aiemmin esittämäni aineiston laatuun, luonteeseen ja keruutapaan liittyvät haasteet vaikuttavat analyysilta luovuutta ja jokseenkin pimeässä hapuilua, ilman selkeitä suuntaviivoja.

Aiheesta ei tästä näkökulmasta ole tehty suomalaista tutkimusta, jonka perusteella pystyisin luomaan eheän teoreettisen viitekehyksen, jonka kautta toteuttaisin analyysin. Lähestyn analyysia siis aineiston sisältä käsin siten, että ikään kuin odotan aineistosta itse nousevan esiin tutkimuskysymyksessä esiin tuotu kontrollien ulottuvuuksien käsitteen mukaisia ulottuvuuksia.

Etenin aineiston analyysissa aineistolähtöisen sisällönanalyysin keinoin, jotka Tuomi

ja Sarajärvi (2006, 111) erittelevät kolmivaiheiseksi prosessiksi. Ensin suoritetaan aineiston pelkistäminen, sen jälkeen klusterointi eli ryhmittely ja lopuksi abstrahoidaan eli luodaan teoreettisia käsitteitä. Litteroin haastattelut sanasta sanaan, huomioiden myös erilaiset ääntämisen tavat ja äännähdykset, kuten nauramisen. Näin litteroidussakin aineistossa säilyi ryhmähaastattelun vuorovaikutuksen luonne – milloin mikäkin muisto tai kokemus nauratti yhteisesti ja milloin aihe taas oli vakavampi. Ryhmähaastattelun litterointi oli paikoin hyvin vaikeaa, sillä keskustelut etenivät joskus lähes tavu tavulta vuoropuheluna osallistujien kesken. Toisissa tilanteissa naiset taas puhuivat päällekkäin useaa kertomusta, jolloin vuoropuhelun sijasta tuli auki kirjoittaessa ymmärtää kukin kertomus erillisinä toisistaan. Saatettuani aineiston tekstimuotoon luin aineistoa ja pohdin, miten sitä tulisi lähestyä, jotta voisin saada mahdollisimman kattavan vastauksen esittämäni tutkimuskysymykseen. Kontrollien ilmeneminen vaati aineiston lukemista useaan otteeseen ja tarkkaa rivien ja niiden välien syynäämistä, sillä eri rajoituksia ja sallivuuksia kuvaavia ilmaisun tapoja on runsaasti. Etenin ilmaisujen löytämiseksi rivi riviltä kysymällä aineistolta, sallitaanko tai rajoitetaanko tässä jotenkin alkoholin käyttöä tai kulttuuriin osallistumista. Tämän perusteella pystyin pelkistämään aineiston 202:een erilaiseen rajoittamiseen tai mahdollistamiseen liittyvään ilmaisuun. Määritin analyysiyksiköksi virkkeen tai lyhyen vuoropuhelun, mikäli se muodosti yhden ajatuskokonaisuuden. Listasin alkuperäiset ilmaukset Excelliin.

Alkuperäisten ilmausten jälkeen siirryin aineiston redusointiin eli pelkistämiseen. Osa kertomuksista oli hyvinkin polveilevia ja tutkimuskysymyksen kannalta olennaisen, pelkistetyn ilmaisun muodostaminen oli paikoin hankalaa. Joidenkin alkuperäisilmaisujen kohdalla muodostin yhden sijasta kaksi pelkistettyä ilmaisua, jolloin pitkistä ajatusrimpsuista sai irti useamman näkökulman. Pelkistettyjä ilmaisuja muodostaessa oli olennaista peilata ilmaisuja tutkimuskysymykseen. Pohdin tarkkaan, millaisia toimijoita, olosuhteita tai rakenteita ilmaisuissa ilmenee. Näin redusointi tuotti napakan, mahdollisimman informatiivisen kokonaisuuden. Loin Excelliin taulukon, johon kirjasin alkuperäiset ja pelkistetyt ilmaisut omiin sarakkeisiinsa.

Aineiston pelkistämisen jälkeen aloin ryhmitellä ilmaisuja kokonaisuuksiksi. Etsin ilmaisuista keskenään samankaltaisia piirteitä. Klusteroinnissa jälleen auttoi aineiston peilaaminen kysymyksiin kuka, mitä ja miten. Ryhmittelin aineiston sen mukaan, millaisia toimijoita, olosuhteita tai motiiveja niissä ilmeni. Värikoodasin keskenään yhtenevät ilmaisut. Klusteroinnin perusteella muodostui yhteensä kymmenen alaluokkaa. Ilmaisuja yhteneviksi alaluokiksi yhdistäviä teemoja olivat mm. lapsuudenperhe, vanhemmuus, koulutus, valistus ja asenteet, itsekontrolli, puoliso, rakenteet, tilalliset rajoitteet, ammatti, terveys, nuoruuden ystäväpiirit, harrastukset,

aikuisiän ystäväpiirit, eläkeläisyys ja työelämä. Jatkoin ilmaisujen ryhmittelyä samankaltaisiin ja muodostin alaluokista edelleen yläluokkia. Näin tiivistin aineistoa edelleen eheämmiksi kokonaisuuksiksi. Yläluokkia yhdistelemällä muodostui yhteensä kuusi pääluokkaa – sosiaalisuus, kasvuympäristö, puoliso, työelämä, sisäistetty kontrolli sekä olosuhteet ja normit. Toteutin luokittelun yksinkertaisesti Excelissä ryhmittelemällä ilmaisuja omille välilehdilleen.

Luokittelun jälkeen siirryin aineiston abstrahointiin, eli käsitteellistämiseen. Edellä kuvattujen pääluokkien välisiä yhteneväisyyksiä ja eroavaisuuksia luokittelemalla pystyin ryhmittelemään kokonaisuuden edelleen kolmeen kategoriaan. Prosessin lopputulema voidaan tiivistää kolmeen kontrollin ulottuvuuksiä kuvaavaan käsitteeseen: sosiaalisessa rakentuva kontrolli, rakenteellis–normatiivinen kontrolli sekä ruumiiseen kohdistuva kontrolli.

5 KONTROLLIEN ULOTTUVUUDET

5.1 Sosiaalisessa rakentuva kontrolli

Kuten tiedämme, juomatapoja keskeisesti määrittelevä piirre ovat juomiselle annetut erilaiset sosiaaliset motiivit. Tähän perusrakenteeseen pääsin kiinni myös kontrolleja tutkimalla. Aineiston abstrahoinnin perusteella muotoutunut käsite sosiaalisessa rakentuva kontrolli koostuu useista erilaisista ala- ja yläkategorioista, joille yhteinen nimittäjä on sosiaalinen. Juomatavat, suhde alkoholiin ja juomisen tilanteisuus rakentuu vuorovaikutuksessa lähisuhteissa tai -yhteisöissä. Keskeinen havainto on, että konformisuus tai pyrkimykset siihen heijastuvat juomatapoihin ja niiden muodostumiseen. Tämän kontrollin ulottuvuuden kehyksessä hahmotan erilaisten dyadien, triadien ja laajempien verkostojen luovan eräänlaisen alkoholiympäristön. Näistä alkoholiympäristöistä aineiston perusteella merkittävimmän muodostaa parisuhde.

Kertomuksissa toistuvat erilaiset teemat, kuten oman äidin toimijuus, märkä tai kuiva kasvuympäristö ja lapsuudenperheen mallit, yksinäisyys, ystäväpiirien vaikutukset, työelämä sekä puoliso. Ilmaisuja luokittelemalla ja ryhmittelemällä edelleen yläkäsitteiksi tein sosiaalisessa rakentuvasta kontrollista seuraavia havaintoja.

5.1.1 *Lapsuudenperhe ja lähiyhteisöt*

Erityisen kiinnostavia olivat naisten kertomukset lapsuuden kasvuympäristöistä ja lapsuudenperheen alkoholikulttuurista. Haastattelemi naiset ovat varttuneet joko haja-asutusalueilla tai kaupunkiympäristöissä. Suurten ikäluokkien lapsuudessa maaseudut olivat pääsääntöisesti kuivia seutuja, joissa alkoholin saatavuus oli rajattua anniskeluliikkeiden ja Alkoholiliikkeen myymälöiden puuttumisen vuoksi (Peltonen 2006, 9).

Kertomuksissa nousivat esiin erilaisten asuinpaikkojen alkoholiolot, usein märekin yhteisöt. Saatavuus ja resurssit ovat jaetun arvomaailman ohella vaikuttaneet kasvuympäristön alkoholioloihin. Maaseutuyhteisöissä asuessa saatavuus oli konkreettisesti haasteellista, sillä Alkoon ja muiden palveluiden piiriin oli matkaa. Joissakin maaseutuyhteisöissä alkoholijuomien valmistaminen oli osa

alkoholiympäristöä ja runsasta alkoholinkäyttöä oli myös kaupunkiyhteisöissä. Kokemukset määristä yhteisöistä vaihtelivat humalaisten pelkäämisestä päihtyneiden tuottamaan yleiseen kansanhuviin. Naiset pohtivat omia alkoholikokemuksiaan sen kautta, miten olivat lapsuudessa kohdanneet alkoholinkäyttöä ja päihtyneitä. Naisten lapsuudenperheiden arvomaailmat ja suhteet alkoholiin vaihtelivat rutikuivista ja raittiista perheistä kokemuksiin humalaisista isistä ja naapureiden pontikankeudesta. Myös perhepiirissä koetut traumaattisetkin tilanteet päihdeongelmista ovat asettaneet sääntelyä omalle kulutukselle ja muovanneet alkoholisuhdetta.

Kertomuksissa naiset kuvailevat lapsuuden ja nuoruuden kasvuympäristöjen lähes stereotyyppistä suomalaista juomakulttuuria, jossa miehet ryypiskelevät ja naiset raittiina huolehtivat perheistä. Kiinnostavaa erityisesti on naisten kuvailut heidän omien äitiensä toimijuudesta

Sirkka: ja se oli sit..niiku mäki aattelen mejän äiti ku sen ois sit pitäny sielt viinakaupast mennä hakemaan vielä nii se sitte se ois jääny siihen sitte

Haastateltujen kokemuksissa naiset, siis omat äidit, eivät osallistuneet alkoholijuomien hankkimiseen ja Alkossa asiointi koettiin niin häpeälliseksi, että *“meijän äitihä punastu varpaitaan myöte jos hänen olis pitäny mennä viinakauppaan”* kuten Sirkka asiaa kuvasi.

Kertomuksissa äidit kyllä saattoivat kuluttaa alkoholia, myös vanhoilla päivillään, mutta tuotteiden ostaminen itse oli täysin poissuljettua. Äitien ja yhteisöjen naisten niukka kulutus ja osallisuuden vajavaisuus antoi mallin sukupuolittuneista kulutuksen tavoista.

Lähiyhteisöjen ja perheiden kuivuus tai märkyys ovat olleet omanlaisensa kontrolli. Ne ovat sosiaalistaneet naisia alkoholiin ja erityisesti siihen, millainen rooli alkoholilla voi olla ja miten siihen suhtaudutaan. Luokittelin tällaisen toiminnan tavan kontrolliksi, joka on luonut pohjaa juomatapojen kehittymiselle.

Lähiyhteisön alkoholiin sosiaalistava luonne limittyy hyvin vahvasti normatiiviseen kontrollin kanssa. Lapsuudenperheiden vankat vakaumukset ja normit ovat olleet hyvin voimakkaita kontrolleja naisten elämässä. Lähiyhteisöjen ja perheen luomia normatiivisia kontrolleja kuvaan tämän tutkielman myöhemmissä luvuissa. Samoin tutkielmassa mainitut alueelliset erot alkoholin saatavuudessa ovat vaikuttaneet naisten kasvuympäristöjen kuivuuteen tai märkyyteen, mikä limittyy tai on oikeammin alisteista myöhemmässä luvussa esiteltävän rakenteellisen-normatiivisen kontrollin kanssa.

5.1.2 *Lika barn leka bäst*

Aktiivinen sosiaalinen elämä asettaa raamit kulutukselle. Haastatteluissa välittyi hyvin vahvasti, kuinka alkoholi liittyy erityisesti sosiaalisiin tilanteisiin ja alkoholia ei kuluteta yksin. Potentiaalia kulutukselle on, mutta pullojen lojuvat jääkaapissa, sillä juomat ovat niin vahvasti sidoksissa yhdessä vietettyyn aikaan.

Anne: ku joku tulee nii mä voin tarjota voin ottaa sit tilkan itteki mut tota et se mun ar- arkipäivänen miten mä sanosin...normaali alkoholinkäyttö on nykyään lähinnä sitä että että eeh..hyvän ruokailun yhteydessä otan mielelläni kyllä ihan siihen ruokaan sopivaa viiniä muttet ei ei tuu ollenka- - mulla on viiniä viinikaapissa kyllä aina monta pulloa mut emmä koskaan yksinäni sitä aukase et mul pitää olla ne kaverit

Naisten juomatapojen tilanteisuuden ja sosiaalisten motiivien piirteet tiivistyvät hyvin Raijan kuvaukseen tavallisesta käyttöyhteydestä:

Ja nyt ku on tämmösii naisporukoi kenen kans käydää lounaal, nii siin tulee usein juotuu joku ruuan kans niiku lasilline - - kakstoistsenttii yleesä - - ku se on vähän nyt juhlavampi hetki ku tavataan

Alkoholin määrää säännellään ja alkoholi liittyy vahvasti seuraan. Se myös toimii ikäänkuin kohottajana tavallisen arjen yläpuolelle. Seura kontrolloi myös käyttöä, kuten Anne ja Raija edellä asiaa luonnehtivat. Ystävien seurassa alkoholinkäyttö ei ole riemukasta ryyppäämistä, vaan *tilkan* tai rajatun ravintola-annoksen verran nautiskelua.

Alkoholin käyttö on hyvin vahvasti sosiaalisesti motivoitunutta. Läpi aineiston naiset pohtivat, kuinka tänä päivänä aktiivinen sosiaalinen elämä luo raamit kulutukselle. Seura toisaalta ohjaa kuluttamaan, mutta yksinäisyyden nähtiin olevan yhtäläillä syy alkoholin käytölle. Ei omaehtoisesta yksinolon nähtiin altistavan etenkin riskikäytölle.

Anne: joo ja sit on semmosii kotona olijoita on sit naimisissa tai ei jolla ei oo sosiaalisii suhteita juuri mihikää suuntaan niin mä luulen että ne on kaikken eniten ongelmassa että sillai sitä ku voi niinku ottaa tota alkoholia sekä iloon että suruun niin sen on myöski semmonen ehkä niiku sellanen lohduttaja

Tuula: ja sitte ku nyt puhutaan puhutaan just siitä että että eläkeläiset on ruvennu käyttämään enempi alkoholia nii mä toisaalta ymmärrän jollaki

tavalla sen että että minä nyt oon vielä mies on elossa ja hengissä ja kahestaan ollaan mutta sitte tuota varsinki jos olis yksin jäis

Elinpiirin siirtyessä lapsuudenkodin ulkopuolelle lähiyhteisöstä tuli entistä merkittävämpi ympäristö ja normittava rakenne alkoholinkulutukselle. Ensikokeilut ja kehittyvä suhde alkoholiin muodostuivat kokeiluista ja vakiintuneista tavoista ystävien seurassa. Naiset pohtivat, että ystävien samankaltaisuus johti etenkin nuorena siihen, ettei alkoholilla ollut merkitystä kanssakäymiselle, eikä nuoruudessa ollut kokeilunhalua. Vasta itsenäistymisen ja kodin piirin ulkopuolelle siirryttäessä ystävät ja lähiyhteisöt loivat kulutukselle potentiaalia ja tilaa. Alkoholi alkoi täyttää siihen liittyviä sosiaalisia motiiveja ja tarpeita. Opiskelijaelämän vaikutus alkoholinkäyttöön tuli ilmi eri kertomuksissa ja merkittävintä on ollut siirtyminen kodin piiristä omaan, nuoren aikuisen elämään.

Kaisa: nii nii siinä, siellä sitte juotiin... juotiin ja juotiin... nelosolutta ja me, mejän kaveripirissä oli vähä semmonen että kuka enemmän, kuinka monta pulloa pystyt juomaan... nii vähä semmosta kisailua... mää olin vähä et otin yhen, luulisin. Mut jotkut pysty neljä viis tuoppia juomaan sitä

Sirkka: kyl me ollaan sit [korkeakoulu, jossa opiskeli] nii kyl siel osattii tämä ryyppäämispuoli sit kyl ei, ei ehkä naiset niinkää mut kyl mejän pojat ryyppäs aika reippaasti et mut hyväkuntosii nuorii nuorii miehii

Elämän vakiintuessa valmistumisen, työelämään siirtymisen ja perheellistymisen myötä vahvasti lähiyhteisön kulutukselle luomia raameja. Naiset kertoivat naapuruston lapsiperheiden kanssa järjestetyistä *hipoista* ja erilaisista illanvietoista, kuten Päivi ajanjaksoa kuvaili:

nii mä sanoisin viel semmosta tosta ku sillon oli se... viinakausi sillon seistskyt ja kahdeksakytluvilla niinko meit oli semmosii perheitä siinä..et oli niiku samanikäsiä lapsia - - nii sit synttäreitä vietettii aina - - nii se oli yhtälailla aikuisten juhla (naurahtaa) kun lasten sit kun vietiin ja tietysti lapsia on nii lahjat vietii ja kahvia juotii mut sit pidettii semmosia pikkujouluja, mullakin on [nimipäivä] siinä oli - - aikamoiset pippalot on joskus ollu ja - ja semmost että, ts, siel sit sekoiltii.

Elämänkaareen kaikissa vaiheissa ystäväpiirin samankaltaiset juomatavat ohjaavat kulutusta, mikä kertomuksissa korostuu ennen kaikkea nyt eläkeläisenä.

Anne: onko ne elämän varrella sitte vaa valikoitunut sillai että mul on ainaki kaikki...mun ikäset naisystävät niiku alkoholin suhteen aikataavalla saman tyyppisiä ku minä

Sirkka: juu ei kyl mä sit ku mä luen jostaki et et tota eläkkeel olevien naisten alkoholinkäyttö lisääntyny on lisääntyny kauheasti kyl mää vedän sitä tilastoo alaspäi sit henkkoht ihmettelen kauheast, eikä mul oo tuttavapiiriskää

Naiset kuvailevat, kuinka ystäväpiirien ruoanlaittoillat ja lounasviinit ovat tapa nauttia alkoholia. Ylipäätään naiset tuumivat, että lähiyhteisön juomatavat ovat hyvin yhteneväiset. Aineistossa oli jonkin verran huomioita omissa sosiaalisissa piireissä olleista ihmisistä, joiden juomatavat poikkesivat selkeästi omista. Alkoholismi ja riskikäyttö koskettivat järjestään aina muita, etäisiä tuttuja tai sukulaisia. Näiden ihmisten kanssa yhteydenpito oli hiljalleen hiipunut.

Lähiyhteisössä harrastukset, kuten kuoro, veneily ja urheilu muodostavat yhteisöjä, joissa toiminta itsessään tuottaa normeja ja raameja kulutukselle. Yhteisöt luovat tilaisuuksia kulutukselle. Esimerkiksi veneilyyn liittyvät tavat ja traditiot, ovat omanlaisensa kontrolli, jossa kietoutuvat sosiaaliset motiivit ja yhteisön normit. Alkoholilla kiinnitytään yhteisöön.

Kaisa: - - meillä on taas sitte kun on vene kunnolla kiinni siellä rannassa nii sen jälkeen sitte otetaan viinihörpyt ja ylleensä on mejän ystäviä, meitä on, millon on neljä millon on kuus millon on kymmenen lähekkäin siinä ja sitte iltanuotilla istutaan ja paistettaa makkaraa ja... se kyllä liittyy siihe.

Yhteisöt myös luovat keskinäistä valvontaa, kuten Sirkka kuvaili liikuntaharrastuksensa muodostamaa yhteisöä:

- - nii siel on nii tuttavii kaikki olla muuta ku ulkomuodolt nii e- ei ei, ee kyl se on hyvin vähästä et e- e- eei siel kyl minkää näköst ja siel tulis heti ilmi ko siel nyt tiedetää kaikkie ihmiste asiat nii nii totanoinni jos jollaki olis ongelma nii, kyl siis se on

5.1.3 *Työelämä ja aika sen jälkeen*

Periodilla oli ilmeinen vaikutuksensa siihen, miten aikaa vietettiin ja millaiset sosiaalisen kanssakäymisen normit vallitsivat 70- ja 80-luvuilla. Päivi nimitti aikakautta *viinakaudeksi* ja viitteitä yhteisöjen märkyydestä on myös työelämää koskevien kuvauksien osalta.

Kosteat illanistujaiset, työpäivän jälkeinen kaljoittelu ja erilaiset yritysten kestittämistilaisuudet tulivat monin kääntein ilmi naisten kertomuksista. Haastatellut kokivat, että alkoholilla on ollut työelämässä nykyiseen verrattuna todella iso rooli erilaisissa tilaisuuksissa. Työelämä kuitenkin kuivui uran loppupuolella yhdeksänkymmentäluvulle tultaessa.

Tuula: ja sitte siellä kyllä tarjottiin aika reippaasti

Hannele: nii kyllä aika reippaasti...

Tuula: että syötettiin ja juotettiin

Hannele: mut sittehän se kyllä muuttu et sitten sai

Tuula: kylläh

Hannele: oluen tai joko viinilasin myöhemmin tuli

Tuula: mutta johonki aikaan se oli et oli ihan hirveetä lätryytä oikeesti

Eläkkeelle jäämisen myötä alkoholin käyttö on vähentynyt. Työelämä ja työyhteisö on luonut ympäristön, jossa kuluttaa ja jonka erilaiset sosiaaliset normit jopa pakottavat kuluttamaan, kuten Päivi toteaa.

Päivi: joo ei mulla ainakaa mitää muutoksia oo ollu mä oon

Bertta: ei se varmaan ja heikkeni entisestä ja ku ei ollu niitä työjuhlia

Päivi: nii nii niimpä ku ei ollu pakko ottaa

Työyhteisö on muodostanut merkittävän sosiaalisen ja ajallisen ympäristön alkoholinkäytölle. Aineistoa kerätessäni jopa yllätyin, kuinka monin sanankääntein ja monipuolisesti naiset toivat esiin kokemuksiaan työelämän märkyydestä, etenkin työuran alkupuolelta 70–80-luvuilla. Haastateltujen ammattiasemat, työyhteisöjen rakenne ja paikkakunnat vaihtelivat, mutta jaettu kokemus oli hyvin yhteneväinen. Alkoholi on ollut keskeinen osa erilaisia kestittämistilaisuuksia, työyhteisön virkistysiä ja pikkujouluja. Haastateltavat toivat esiin myös miesten(sä) määrän työelämän luonteen ja liike-elämän pitkät lounaat etenkin kahdeksänkymmentäluvulla. Samalla naiset toivat

esiin muuttuvan kulttuurin työpaikoilla. Ennen niin määrät ja avokätiset tilaisuudet vaihtuivat hiljalleen rajoitettuihin juomalipukkeisiin ja teatteri-iltoihin.

Kiinnostava huomio läpi aineiston oli, että eläkkeelle siirtyminen on entisestään vähentänyt alkoholinkäyttöä. Tutkimusasetelmaa luodessani yksi hypoteeseistani oli, että työelämästä eläkkeelle siirryttäessä tilaisuudet ja motiivit alkoholinkäytölle muuttuisivat. Eläkkeellä olon myötä ei olisi tarvetta noudattaa minkäänlaista virastoaikaa tai perinteisiä viikonlopun siirtymäriittejä. Eläkkeelle jääminen on myös valtava mullistus pitkän työuran jälkeen, jolloin arjen uudelleen rakentaminen voisi vaikuttaa myös juomatapojen muovautumiseen ja etenkin alkoholin kulutuksen kasvuun. Lounasviineille, ravintolaillallisille, kulttuuririentojen kilistelulle ja tissuttelulle olisi kasvavissa määrin tilaa eläkeläisten elämässä. Tämän aineiston ja analyysin perusteella onkin toisin päin. Työelämän on luonut merkittävän ympäristön alkoholinkäytölle ja jopa yllättävän voimakkaasti ohjannut naisia ehkäpä omaehtoista tahtia märempiin juomatapoihin. On toki olennaista huomata, että alussa esitetyt yhteisölliset ja sosiaaliset piirit eläkeiässä omien kokemustensa mukaan suojaavat liialta alkoholinkäytöltä. Tämän tutkielman aineisto ei kerro niistä yksin kotiin jääneiden naisten kokemuksista.

5.1.4 Parisuhde

Tutkielman kannalta aivan keskeinen huomio on, miten suuri rooli haastateltujen naisten elämässä miehillä ja etenkin puolisoilla on ollut juomatapojen kehittymisen kannalta. Puolisot ja seurustelukumppanit ovat toimineet ikään kuin muutosagentteina naisten elämässä. Lapsuudenkodin piirissä alkoholikulttuuri oli hyvin miehinen. Isät, sukulaismiehet ja naapurit olivat niitä, jotka alkoholia hankkivat ja pääsääntöisesti kuluttivat. Välittömästi kodin piiristä erkaannuttuaan naisten juomatapoja ovat edelleen ohjanneet miehet, vaikka itsenäistymisen voisi olettaa vahvistavan naisten juomatapojen omaehtoista muovautumista. Naisten elämässä keskeisessä roolissa olevat miehet ovat opastaneet juomalajien ja -tapojen kanssa ja vastanneet alkoholijuomien hankkimisesta, olivatpa sitten parikymppisiä tai reippaasti keski-ikäisiä.

Moni haastattelemistani naisista oli tavannut nykyisen puolisonsa jo heti täysi-ikäisyyden kynnyksellä. Samaan aikaan kodista itsenäistymisen kanssa ajoittuvat monilla alkoholinkäytön ensikokeilut puolisoiden myötä. Puolison tuomat uudet, usein naisten lapsuudenkodin piiristä paljonkin poikkeavat tavat liittyivät keskeisesti juomisuran alkuun ja toisaalta juomatapojen muotoutumiseen.

Anne: — ...oikeestaan sitten vasta kun mä rupesin seurustelemaan...mä olin silloin jo kaheksantoista ja ja rupesin seurustelemaan sittemmin tulevan mieheni kanssa - - nii ni heidän perheellä oli tapana tarjota viiniä ruuan ja niin pois päin nii mä oon heillä ensimmäisen kerran maistanu viiniä - - mut tuota kumminki et heillä oli niiku semmonen...he oli ihan fiksu perhe mutta varmaan sitte vähä kaupunkilainen sillai että ne oli tutustunu siihen että ostettiin viiniä

Puolisot olivat usein vuoden tai kaksi vanhempia, alkoholin suhteen kokeneempia. Aineistossa on runsaasti erilaisia kuvauksia siitä, kuinka puoliso opastaa juomien valinnassa, tutustuttaa erilaisiin juomalajeihin ja järjestää tilanteita, joissa alkoholia nautitaan. Kumppaneiden tietotaito ja toimijuus korostuvat läpi aineiston. Ylipäättään alkoholikulttuuri on etenkin naisten nuoruudessa ja lapsuudessa ollut miesten ohjailemaa.

*Kaisa: mä en muista että oisin viinakaupassa käynyt ite, mä en muista millonka mä oon ensimmäisen kerran käynyt viinakaupassa...tietysti ku mä seurusteltiin nii Hannu sitten hommas ne viinit ja ne että... ehkä se oli vähä semmonen...semmonen että nainen... ja että ei käy viinakaupassa
Tuula: nii että tuntu vähä nololta jotenki mennä*

Puolisoilla on, luonnollisesti, suuri rooli toistensa elämässä ja täten ei toisaalta ole yllättävää, miten joka toisessa tilanteisuutta tai motiivia käsittelevässä kertomuksessa oma puoliso tulee esiin vähintään sivulauseessa. Puolison seura on juomistilanteista yleisin Juomatapatutkimuksenkin perusteella ja saman vahvistaa tämäkin aineisto. Määrittelin tämän kontrollin ulottuvuuden osasen parisuhteen muodostamaksi alkoholiympäristöksi. Nimitän sitä ympäristönä, jolloin samaan ilmaisuun kytkeytyy sekä motiivit ja rituaalit että tilanteisuus. Puolison kanssa matkaillaan, ollaan mökillä, veneillään, saunotaan ja vietetään viikonloppuiltoja. Näihin tilanteisiin liittyvät viinipullon jakaminen, herkuttelu ja saunaoluet.

Tuula: - - meillä on semmonen perjantai, on ollu jo kauan sitten semmonen mejän perjantai, heh silloin jo...joo perjantaipullo niih, eli viini, punaviiniä. - - se oli jo silloin ko kun työaikaan et se perjantai-ilta oli semmonen että tota ku silloin asuttiin omakotitalossa...niin, ää sauna lämmitettiin ja sitte sen jälkeen avattiin punkkupullo ja juustoja, hedelmiä...tämmöstä semmonen pieni niinku.. viikonloppujuhla ... siinä telkkaria katottiin tai musiikkia kuunneltiin ja näin...ja se on tämä tapa on meillä säilynyt nyt sieltä asti

Kertomuksissa korostuvat ne tilanteet, jolloin puoliso tai puolison kanssa vietetty aika nimenomaan ohjaa alkoholin äärelle. Nyt vanhemmiten tilanteet ovat kehittyneet toiseen suuntaan. Ikääntymisen tuomat vaivat rajoittavat puolison alkoholinkäyttöä, mikä heijastuu myös naisten omiin juomatapoihin, kun seuraa ei juomiselle ole. Myös hoiva ja huolenpito puolisosta esimerkiksi omaishoitajana tulee esiin yhtenä juomista kontrolloivana elementtinä.

Bertta: Mies ei pysty kanssa juomaan seki joskus sano että voisko hän ottaa ruuan kans ku se laittaa jotai liharuokaa tai ...me nykyisi tehää nii et [puoliso] syö olohuoneen pöydän ääressä ja minä jääkaapin oven välissä - - et meil oo tämmöst juomiskulttuuriakaan

Sukupuolittuneisiin juomatapoihin ja normeihin palaan rakenteellis-normatiivista kontrollia käsittelevässä luvussa. Kontrolleja määrittelemällä on erittäin tärkeää pitää mielessä, että niillä ei ole mitään ehdotonta ja tarkkarajaista luonnetta. Kontrollit ovat olemassa limittäin, rakentuvat rinnakkain ja toisiaan mukailleen.

Edellä esitetyt sosiaalisten verkostojen ja vuorovaikutuksen muodot muodostavat kokonaisuudessaan sosiaalisessa rakentuvan kontrollin. Juomatavoille keskeistä ovat erilaiset sosiaaliset motiivit, ryhmään kuuluminen ja identiteetin rakentaminen. Parisuhde, lapsuuden ja nuoruuden kasvuympäristöt, työyhteisöt ja aikuiselämän sosiaaliset verkostot muodostavat ympäristöinä ja tilanteina kontrollin, joka muovaa juomatapoja. Verkostoissa vallitsevat tavat ja arvot kontrolloivat juomatapoja. Kontrollien monipuolisuudesta johtuu, että ne eivät yksiselitteisesti vähennä tai lisää alkoholin kulutusta, vaan nimenomaan vaikuttavat *tapoihin*. Työelämästä eläkkeelle siirryttäessä käyttötilanteet muuttuvat ja *läträämisen* tilalle tulevat maltilliset lounaalla nautitut viinit ja saunaoluet. Tiiviisti ilmaisten, seura kontrolloi ja muovaa juomatapoja hyvin vahvasti. Millainen seura, sellaiset tavat.

5.2 Rakenteellis-normatiivinen kontrolli

Rakenteellis-normatiivinen kontrollin ulottuvuus keskittyy nimensä mukaisesti etenkin yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja normeihin, jotka näyttäytyvät kulutuksen ja tapojen kontrolleina. Pääsääntöisesti on kyse yleisestä yksittäiseen ulottuvasta kontrollista. Se siis ikään kuin valuu yhteiskunnan tai laajan yhteisön tasolta yksilöiden elämään. Muihin määrittelemiini kontrolleihin peilaten on muistettava normien kaiken läpäisevä luonne myös sosiaalisessa rakentuvissa kontrolleissa ja ruumiiseen paikantuvissa kontrolleissa.

Rakenteellis-normatiivisia kontrolleja ei voi siis asettaa minkäänlaiseen tyhjiöön erilleen muista kontrollin muodoista. Tässä luvussa perkaan erilaisia rakenteellis-normatiivisen kontrollin tyyppejä, jotka ovat ennemminkin ylätason käsitteitä ja voimakkaimmin määrittäviä kontrolleja. Verrattuna esimerkiksi sosiaalisessa rakentuvaan kontrolliin, jossa kontrolli paikantuu sosiaaliin suhteisiin ja verkostoihin, rakenteellis-normatiivinen kontrollin ulottuvuudet voidaan ymmärtää kaikenläpäisevänä, uppoutuneena tai kietoutuneena.

Nimitän tätä kontrollin ulottuvuutta rakenteellis-normatiiviseksi, sillä kontrollin synnyn suuntaa on hankalahkoa erottaa – kumpuavatko rakenteelliset kontrollit normeista tai normatiiviset kontrollit rakenteista? Kertomuksista tehdyissä havainnoissa voi hyvin harvoin erotella puhtaasti normatiivisia tai rakenteellisia kontrolleja. Olennaista onkin huomioida limittyneisyys ja vaihtuvasuuntaisuus. Analyysin perusteella näistä kahdesta elementistä muodostuu yhdessä mielekäs kokonaisuus, joka on yhteneväisenä yksikkönä kelpo työkalu juomatapoihin vaikuttavien kontrollien käsitteellistämiseen ja tutkimiseen.

Kontrollin normatiivisiin luonteenpiirteisiin lukeutuvat kertomukset käsittelevät mm. ammattia ja koulutusta, normeista poikkeamista, sukupuolittuneita normeja ja sukupuolittuneen huolenpidon tuottamaa kontrollia. Rakenteisiin paikantuvissa kertomuksissa tuotiin esiin erilaisia tilallis-ajallisia kontrolleja, alkoholipolitiikkaan ja valtiovallan rooliin, asumiseen ja yksityisyyteen liittyviä rakenteellisia kontrolleja, arvomaailmasta kumpuavia toimijuuden kontrolleja ja yhteiskuntapoliittisia kontrolleja. Seuraavaksi esittelen tarkemmin näitä erilaisia osasia, joista suurempi kokonaisuus muodostuu.

Ammattiin ja koulutukseen liittyvät normit tulivat esiin erityisesti opettajankoulutuksen ja ammatissa koko työuransa toimineiden haastateltavien osalta. Naiset kertoivat omien lähikollegoidensa olleen hyvin samankaltaisia alkoholinkäytön sekä arvojen osalta, mutta liberaali suhtautuminen alkoholiin oli ristiriidassa koulutuksessa välitetyn arvomaailman kanssa. Opettajien odotettiin jo opiskeluaikana omaksuvan raittiuden tai vähintäänkin hyvin hillityt juomatavat. Terveystuotoalalla työskennelleet taas pohtivat, kuinka työelämän märkyys ylsi myös heidän alalleen, vaikka oma kulutus olikin maltillista. Ammattiin liitetyt käsitykset muodostivat ristiriidan odotusten ja toiminnan välillä, mikä tuo hyvin esiin ammattikuntaan ja koulutukseen liittyviä normeja.

Tuula: kyllä ei nyt varmaan enää mutta sillon ku me vielä oltiin tuota aktiivisia ja ja näin niin ehkä sillon ei ne piirit missä me...niiku pyörittiin ja omat tuota...porukat missä oltiin nii eihän siellä paheksuttu mitään koska tietysti kaikki oli samanlaisia mutta sitte...ehkä jotkut...jotkut kollegat vanhemmat kollegat tai ja näin - - ne oli jo lähtökohtasesti kasvatettu tai tavallaa että opettajaihminen naisihminen on nuhteeton ja esimerkillinen

5.2.1 Sukupuoli

Normien sukupuolittuneisuus ja sen tuottama normatiivinen kontrolli tulee monin tavoin esiin aineistosta. Naisten alkoholinkäyttöön on suhtauduttu varauksellisesti koko elämänkaarella. Erityisesti naisten päihtymistä, siis jonkinlaisten rajojen ylittämistä, on paheksuttu. Päihtymiseen on liitetty muitakin holtittomuuden piirteitä, eikä runsaasti alkoholia käyttävää naista arvosteta yhteisön jäsenenä. Haastatellut naiset kuitenkin toteavat, että tällaiset vahvasti sukupuolittuneet asenteet ovat höltyneet vuosien saatossa.

Sukupuoleen kytkeytyy tiiviisti myös huolenpidon tuottama kontrolli. Vastuu muista hillitsee juomista ja kertomuksissa vastuu kasautuu naiselle. Tällainen sukupuolittuneen hoivan tuottama kontrolli ilmenee illalliskutsuja emännöidessä, äidin viimesijaisena vastuuna lapsista ja puolisoista huolehtimisena. Erilaiset vastuut ja velvoitteet ovat rajoittaneet alkoholin käyttöä koko elämänkaarella, etenkin lasten ollessa pieniä mutta myös elämänkaaren loppupäässä. Läpi aineiston toistuvat kertomukset, joissa ystäväpariskuntien ja -perheiden kanssa illanviettoihin on lähtökohtaisesti osallistuttu tasavertaisina, mutta perheiden äidit ovat lopulta olleet enemmän vastuussa lapsista ja hillinneet alkoholinkäyttöä miehiä voimakkaammin.

Sisäistetty vastuu korostui etenkin perhe-elämään liittyvissä kertomuksissa, mutta yhtäläillä se ilmenee eläkeikäisenä kestittäjän vastuuna. Illalliskutsut eivät suju, jos emäntä on hiukkaakaan juovuksissa. Haastateltavat kuvaavat, kuinka miehiltä sallitaan ”enemmän”.

Sirkka: et et..kyl miehil sallitaan enempi mä tiä kyl se vaa ja nainen on kuitenkin se joka viimekäden hoitaa ne lapset - - et se myöski varmaa takaraivos on et sitä ei voi tillintallin olla sitte et mies luottaa siihen et..liekkö ne tulee hommat hoituu

Sisäistetty vastuu tulee ilmi myös puolisonsa omaishoitajana toimineen kertomuksessa, jossa hoivan turvaaminen rajoitti omaa alkoholinkäyttöä. Sukupuolittuneen hoivan ja vastuun tuottama kontrolli on kuitenkin vahvinta perhe-elämän aikana.

Vaikka sukupuoli on yksi rakenteellis-normatiivisen kontrollin piirteistä, ei sitä voi erottaa muistakaan määrittelemistäni kontrolleista. Edellä esiteltyt kontrollin piirteet ovat selkeimmin sukupuoleen paikannettavia. Yhtä lailla sukupuoli korostuu esimerkiksi tietotaidollisissa kontrolleissa, rakenteellisessa seikoissa kuten asumisolloissa ja niiden piirissä syntyvässä kontrollissa. Sukupuoli on myös aiemmin esittelemäni sosiaalisen kontrollin aivan keskeinen tekijä, josta kontrolli kumpuaa ja johon se kohdistuu.

5.2.2 Tilallis-ajalliset kontrollit

Tilallis-ajalliset kontrollit häilyvät normatiivisten ja rakenteellisten kontrollien välimaastossa. Tilallis-ajallisilla kontrolleilla tarkoitan sellaisia tilanteita, joissa kontrollit syntyvät paikkojen ja ajallisten muuttujien perusteella. Tilallista luonnetta kuvaavat mm. kesämökit, veneet ja hotellihuoneet. Kontrollin ajallisella piirteellä tarkoitetaan lähinnä erontekoa arjen ja vapaa-ajan tai juhlan välillä. Lomaillessa normit höltyvät ja päivittäinen sekä kellonajoista riippumattomampi alkoholinkäyttö on normaalia. Vapaa-ajalle ominaista on eronteko arkisiin, pääsääntöisesti hillittyihin juomatapoihin. Myös alkoholin hankkiminen ulkomaanmatkoilta, tax-freesta ja risteilyiltä on luonteva osa arjen ja loman välistä erontekoa. Ulkomailla on myös hintatason ja uusien kulttuurien myötä suhtauduttu alkoholiin kokeilunhaluisemmin. Kesämökeillä ja lomailuun liittyy olennaisesti erilaisia rutiineja, kuten saunanlämmitysolut ja saunaolut. Alkoholia myös hankintaan runsaammin kesämökeille, kuitenkin niin että käyttö on hallittua ja pitkin päivää asettuvaa, päihtymiseen yltyvän käytön sijasta.

Tellervo: kyl mun täytyy kyl niiku lomal se on semmost niiku rentoutumista et kyl sillo enemmän juodaan - - ja aina ruuan kans tietysti viinit - - ja sit ku on nii lämmin nii sit täytyy saada jottai viileetä ja ja kyl

Lomalla sääntöjen ja aikataulujen höltyessä alkoholia voidaan käyttää enemmän, tiheämmin ja arjelle tyypillisen iltapainotteisuuden sijasta pitkin päivää. Aika ja paikka määrittävät normien luonnetta. Kodin ja arjen ulkopuolella normit ovat höllemmät ja näiden tilallis-ajallisten ulottuvuuksien kontrolloivuus on ilmeistä.

Periodien vaikutus ja elämänkaarella tapahtuvat kehitykset tulivat hyvin selkeästi ilmi erilaisissa asumisoloja kuvaavissa kertomuksissa. Yksityisyyden puute oli leimallista naisten nuoruudessa ja toisaalta sosioekonomisen aseman kehittyminen, aikuisuus ja perheellisyys taas näkyvät asumisolujen kehityksessä. Moni haastateltava ja heidän

läheisensä asuivat nuorena ja opiskelijana alivuokralaisasunnoissa.

Alivuokralaisasunnoissa vuokranantajat rajoittivat sosiaalista elämää ja ystävien kyläilyjä. Kontrolli oli voimakasta ja vuokranantajat kirjaimellisesti ajoivat vieraita pois asunnoista. Sosiaalisen elämän rajoittaminen luonnollisesti hillitsi mahdollisuuksia kuluttaa alkoholia. Asumisolot ja yksityisyyden puute ohjasi ajanviettoa yksityisistä tiloista ravintoloihin ja kapakoihin, ellei jollakulla ystävistä ollut omaa kotia jossa viettää aikaa.

Tuula: ... mutta nii tietysti seki oli sellanen rajote ku tuota siihen aikaan asuttiin alivuokralaiskämpissä, nii eihän siellä voinu nii tuota, eihän se ollu mitenkään mahollista siellä, siellä tuota jonkun mummon peräkammarissa, ku siellä oli se punkka ja pöytä ja tuoli ja tuota mitään kovin riehakasta elämää niinku viettää...sillon piti mennänniiku jonnekki [baariin] tai jos jollakin oli joku oma kämppä niinku Korhosen Tuomo ja Elsa asu sitte siellä kansa ja me oltiin niiku hyviä tuttuja niin tuota heijän luona pysty sitte ku heillä oli oma asunto ja näin

On kuitenkin hyvin tärkeää huomioida vaikutus, joka lapsuudenkodin piiristä itsenäistymisellä on ollut. Vaikka oma tai ystävien asumismuoto on jollain tavalla rajoittanut alkoholin kulutuksen tiloja tai mahdollisuuksia, on itsenäistyminen kuitenkin mahdollistanut omaehtoisen alkoholikulttuuriin tutustumisen aiempaa vapaammin. Opiskelupaikkakunnille muuttoon ja uusiin sosiaalisiin piireihin liittyivät olennaisesti erilaiset festivaaliretket, hipat ja riennot kaljakoreineen ja viinipulloineen. Vaikka asumismuoto ja yksityisyyden puute saattoivat rajoittaa, oli elämä kuitenkin niin halutessaan kodin piiriä vapaampaa.

Avioliiton ja perheellistymisen myötä kulutus siirtyi jälleen kodin seinien sisäpuolelle. Perheiden ja ystävien illanvietot ja juhlat kotioloissa tai mökeillä toistuvat kaikissa haastatteluissa. Eläkeikäisinä juomatapojaan kuvatessaan ravintoloissa lounastaminen ja viinien nauttiminen on jälleen osa juomatapoja. Tällainen selkeästi tilojen tuottama (spatiaalinen) kontrolli on ikään kuin syklistä. Ensin siirrytään lapsuudenkodin piiristä ja valvonnasta pieniin opiskelija-asuntoihin ja rajallisen yksityisyyden piiriin. Rajoitusten seurauksena alkoholin kulutus siirtyy julkiseen tilaan. Elintason noustessa ja elämän vakiintuessa kulutus siirtyy kodin piiriin. Ikääntyessä ja nyt eläkeläisenä vaihtoehtojen kirjo on laajin, kun on mahdollista valita ravintoloiden, vapaa-ajan asuntojen ja omien tai ystävien kotien välillä.

Haastatelluista viisi oli varttunut kaupungissa ja neljä haja-asutusalueilla tai taajamissa. Tänä päivänä kaikki asuivat kaupunkikeskustoissa tai niiden välittömässä läheisyydessä.

Asuinalue on vaikuttanut lähiyhteisöihin ja alkoholin saatavuuteen näillä alueilla. Asuinalueiden kuivuus tai märkyys ei ole kertomusten perusteella niinkään ollut riippuvainen asutuksen tiheydestä tai rakenteesta, vaan enemmän kulttuurista. Osa on varttunut märällä maaseudulla ja osa rutikuivalla. Erot alueellisessa alkoholinsaataavuudessa ei ole kertomusten perusteella kontrolloinut alkoholinkäyttöä. On kuitenkin tunnistettavissa runsaasti erilaisia yhteiskuntapoliittisia kontrolleja, jotka ovat vaikuttaneet juomatapoihin.

5.2.3 *Alkoholiolot ja -politiikka kontrolleina*

Alkoholi- ja yhteiskuntapolitiikalla on luonnollisesti paikkansa tässä tutkimuksessa. Aineistossa nousee esiin runsaasti erilaisia alkoholipolitiikkaan ja sen tuomiin kontrolleihin liittyviä kertomuksia. Tutkimusasetelmaa luodessani pidin 60-luvun lopun alkoholireformia aivan keskeisenä muuttujana, joka ylipäätään yhdistää suuria ikäluokkia kulttuuriseksi sukupolveksi ja on osaltaan vahvasti määrittänyt kyseisen sukupolven “märkyyttä”. Haastattelussa alkoholilain muutoksesta kysyessäni kukaan haastatelluista ei yhdistänyt sitä omiin juomatapoihinsa. Tulos oli melko yllättävä, sillä 1969 vapautunut keskioluen myynti ja anniskelun ulottuminen kaupungeista ja kauppaloista maaseudulle (ks. esim. Peltonen 2006) on ollut suomalaisen alkoholiolojen kannalta erittäin merkittävä käännekohta. Onkin tärkeää huomata, että vanhimmat suuriin ikäluokkiin kuuluvat (1945–1950 syntyneet) ja juuri tämän tutkielman kohteena olevat ovat lainmuutoksen aikana itsenäistyneet ja osa on tuolloin ollut jo perheellisiä. Relevantimpaa onkin ehkä pohtia lakimuutoksen aikaansaamaa alkoholiolojen ja -kulttuurin muutosten vaikutuksia pidemmällä aikavälillä.

Alkoholiolojen kehittyminen suurien ikäluokkien elämänkaarella on vahvasti keskiössä tässä tutkimuksessa ja muutokset näkyvätkin erilaisissa kertomuksissa. Lapsuudessa alkoholivalistus, erilaiset raittiusseurojen kerhotoiminta ja kirjoituskilpailut kuuluivat koulussa tapahtuvaan valistukseen. Turmiolan Tommi, erilaiset iskulauseet ja alkoholin vaaroilla pelottelu on jäänyt naisten mieleen. Ankara valistus on ollut linjassa myös lapsuudenkodissa välitetyn arvomaailman kanssa. Palaan tähän arvomaailman tuottaman toimijuuden kontrollointiin myöhemmin tässä luvussa.

Nuoruudessa erityisesti viinakortti on ollut merkittävä kontrolloinnin muoto ja siitä luopuminen on vaikuttanut entistä omatoimisempaan ostokäyttäytymiseen. Kertomuksissa toistuu, kuinka lähipiirin miehillä tai omilla, hieman vanhemmilla seurustelukumppaneilla oli viinakortti, naisilla ei. Aineiston analyysin perusteella

uskallan esittää väittämän, että muuttuva alkoholipolitiikka ja sitä seurannut palvelurakenteen muutos on ollut ratkaiseva tekijä naisten emansipaatiolle ja alkoholikulttuuriin osallistumiselle. Tämä kontrollin muoto limittyy vahvasti toimijuuden ja osallisuuden kontrolliin, eikä kontrollin suuntaa pysty suoraan todistamaan. Toimijuuden kontrollissa, jota avaan myöhemmin, on kyse naisten toimijuuden rajoittamisesta tai rajoittumisesta. Se liittyy erityisesti tietotaitoon, mutta limittyy myös sukupuolinormeihin ja parisuhteeseen alkoholiympäristönä. Kertomuksissa perheen isän tai oman miehen rooli alkoholijuomien hankkijana on vahvasti korostunut. Naisten äidit eivät esimerkiksi koskaan asioineet Alkossa. Naisten elinaikana alkoholin myyntiin ja erityisesti Alkon myymälöihin on kohdistunut voimakkaita muutoksia. Myynti on asteittain vapautunut ankarista tiskimyymälöistä supermarketteihin ja kioskeihin ja markkinoilla olevien juomalajien määrä on jatkuvasti kasvanut. Erityisesti Alkon palveluiden muutos tiskimyymälöistä valintamyymälöiksi on vaikuttanut naisten toimijuuteen ja alkoholikulttuuriin omaehtoisempaan osallistumiseen.

Tellervo: et sillo ku me ollaan oltu nuorii nii sehä oli ihan kamala kuulemma mennä sinne Alkoon ku piti heti sit tietää et minkä pullon sä haluat ja - - ja jonotettii

Sirkka: ja tiskin takan kato - - ni tiskin takan kato kaikki

Raija: nii ei siel mittää kuljettu ku kaikki jonotti

Sirkka: nii ei siel mittää hypistelty pulloi

Tellervo: nii sit piti heti tietää et mitä sä haluat ja - - ei kysytty et mitä sä suosittelisit

Viinakortista luopuminen, yleinen liberalisoituva alkoholipolitiikka ja -kulttuuri sekä Alkon myymälöiden muuttuminen valintamyymälöiksi ovat olleet yhteiskunnallisesti merkittäviä muutoksia. Erityisen kiinnostavaa on, kuinka näiden kontrollin muotojen muuttuminen on lisännyt naisten osallisuutta.

“ja sit tuli niit lonkero tuli jossai vaihees semmosii pienii pulloi ja niit oli brändi long drink ja sit oli gini lonk drink ne oli semmosii pienii pulloi ja ne oli kauhee hyvi hyvänmakusii semmä muistan niit ruvettii sit tytöt ki juo tai naisetki juomaa - - koska ne oli niin..vähä semmost ettei ollu mittää kaljaa - - nii paremman makusii ku kalja”

Edellä Raija kuvailee osuvasti alkoholiolojen kehittymistä. Kasvava juomalajien ja valinnan mahdollisuuksien määrä on mahdollistanut monille kasvavan osallistumisen alkoholikulttuuriin, makumieltymyksistä riippumatta. Yksinään saatavuuden

parantaminen ei vaikuttanut juomatapojen kehittymiseen, vaan erilaiset juomatrendien virtaukset ulkomaanmatkailun ja kasvavan talouden myötä ovat vaikuttaneet alkoholioloihin ja siten kontrolloineet juomatapoja.

Tämän päivänä alkoholipolitiikka on tuonut harmaita hiuksia aamuvirkuille naisille. Myynninvalvonta on tiukkaa ja alkoholin myynnin salliminen vain aamuyhdeksän ja iltayhdeksän välillä.

Tuula: sä et voi Prismassa, joku meni ruokakauppaan ennen yheksää ja siinä oli tuota jotaki oluttölkkejä joo näitä ei voi nyt

Kaisa: joo, joo siihen tilanteeseen minä oon joutunu kaks niin noloon tilanteeseen ku en oo huomannu

Tuula: eihän se tullu ees mieleekään

Kaisa: ku saareen lähetään että käynpä aamulla ostamassa ja joo ei voinu

Liberalisoituvaa alkoholipolitiikan aikana selkein uusi, alkoholipoliittinen kontrolli onkin vahvistunut myynninvalvonta sekä alkoholinmyynnin aikarajoitukset. Muuten alkoholipolitiikan mekanismit ovat pysyneet pitkälti staattisina, verotukseen ja saatavuuteen liittyvinä. Silti näillä alkoholipoliittisilla kontrollin muodoilla, kuten reaalihinnoilla tai verotuksella ei naisten kertomuksissa ole enää viime vuosikymmeninä ollut voimakasta kulutusta rajaavaa merkitystä. Taloudelliset resurssit ovat kuitenkin yksi selkeä kontrollin muoto. Yhdessä haastattelussa naiset pohtivat, että omien äitien pidättyvyys alkoholin suhteen olisi kummunnut taloudellisista realiteeteista. Sodan jälkeen oli pulaa ruoastakin, joten vähäisiä rahoja ei olisi alkoholiin haluttu käyttää. Aikuisena henkilökohtaisella taloudella on ollut vaikutusta kulutusvalintoihin ja silloinkin juomalaatuihin ja -lajeihin. Nuorena opiskelijan budjetti asetti rajoitteita sille, voitiinko alkoholia kuluttaa ravintoloissa vai yksityistiloissa. Naiset kuvailivat esimerkiksi oluen juontia resurssien kautta ja juomalajien laatua sen perusteella, mihin kulloinkin oli nuorena ollut varaa. Köykäisempi punaviini tai tavallinen keskioolut ovat henkilökohtaisten tulojen kehittyessä vaihtuneet hieman laadukkaampiin tuotteisiin. Alkoholille on kyllä löytynyt rahaa niin halutessa eikä pullo ole jäänyt hyllyyn valmisteveroprosentin noustessa. Muuttuvat juomatavat sosioekonomisen statuksen muuttuessa nuoresta aikuisesta avioliiton kautta perheelliseksi on ilmeinen. Tulotason kasvaessa kaikissa haastatteluissa korostui siirtymä niin sanotusti hienompien juomalajien, kuten viinien ja kuohuviinien pariin. Olennaista oli myös ruokailun, ravintoloissa anniskelun ja useamman eri juomalajin nauttiminen ruokailun yhteydessä (aperitiivi, ruokajuomat, avec) liittyminen yhä vahvemmin juomatapoihin. Taloudelliset resurssit ovat kontrolli,

joka muuttuu ajallisesti pääsääntöisesti rajoittavasta mahdollistavaksi tai laadullisesti juomatapoja muovaavaksi.

Alkoholipolitiikan havainnoiminen koko elämänkaaren mitalta on ollut hedelmällistä. Nuoruudessa ikään ja itsenäisyyteen liittyvät rakenteelliset ja normatiiviset kontrollit ja hiljalleen liberalisoituva alkoholipolitiikka ovat vuosikymmenten saatossa menettäneet merkityksensä. Ikääntyessä alkoholipolitiikan tuottamat kontrollit eivät ole enää kovin merkityksellisiä. Aineistossa piirtyy kaksi kuvaa – kevenevä yhteiskunnan harjoittama kontrolli ja toisaalta samaan aikaan kasvava aikuistumisen ja ikääntymisen mukana vahvistuva toimijuus ja itsenäisyys. Onkin tärkeää huomata, mitä haastatteluissa ei tuotu esiin. Olisi odotettavaa, että alkoholipolitiikalla ja palveluiden tuottamien kontrollien ohella terveydenhuollolla olisi institutionaalista valtaa ikääntyvien elämässä, mm. lääkärien esittämien rajoitusten perusteella. Tällaisia kertomuksia haastatteluissa ei kuitenkaan esiinny.

5.2.4 *Toimijuuden kontrolli*

Aineiston kannalta ehkäpä merkittävin on seuraava normatiivisten ja rakenteellisten kontrollien risteämiskohta – arvomaailmasta kumpuavat kontrollit ja niiden kytkeytyminen naisten toimijuuteen, osallisuuteen ja itsenäisyyteen. Toimijuuden kontrolliksi nimittämäni käsitteen alle lukeutuvat erilaiset osallisuuden ja tietotaidon kontrollit, jotka ovat olleet joko suoria tai epäsuoria, toiminnasta, arvoista ja rakenteista kumpuavia. Tätä kontrollia tutkiessa on tärkeää pohtia kriittisesti kontrollin suuntaa, siis uusintavatko normit rakenteita vai toisin päin.

Kodin arvomaailmasta tulevat osallisuuden ja tietotaidon rajoittaminen kuten kiellot, valistus ja alkoholista puhumattomuus tulivat esiin aineistosta monin tavoin. Kodin uskonnollisen vakaumuksen myötä alkoholi ei tullut kulttuurisena ilmiönä tutuksi kodin piirissä, vaikka lähiyhteisössä alkoholia olisi käytettykin. Jyrkimmillään vakaumus rajoitti nuorena yhteisöön kuulumista ja muiden nuorten kanssa vietettyä aikaa kontrolloitiin voimakkaasti.

Hannele: mutta sillon jo kotona ollessa niin mä muistan kun siinä kadulla oli, sitten, siihen aikaan puhuttiin näistä, näistä tota pärinäpojista ja surinasussuista niin minä niin olisin halunnut, ku mä rakastin moottoripyöriä ja mopedejä ja kaikenmaailman tämmösiä, mä olisin halunnu olla siinä jengissä...nii verhon takkaa aina katoin ku niitä kokoontu siihen semmonen porukka, niin sitten mummo ”tule poissiitä ikkunan eestä ei tarvihe noita

retkuja tuossa kattella”. Siis tämmönen oli se asenne ...et mitää semmosta nuorille juttua en muutaku niitä seuroja ja kirkonmenoja ja niitä minä oon kyllä harrastanu, kyllä tosi paljon

Myös oman kodin vakaumus ja lähiyhteisön kuivuus ilman suoranaisia kieltoja tai rajoituksia kontrolloi alkoholikulttuuriin tutustumista.

Anne: Mä oon Pohjanmaalta kotosin...ää, hyvinki uskonnolliselta seudulta ja me ei ikimaailmassa ees alkoholia nähny lapsena. Meijän perheessä ei kukaan käyttänyt ja koko kylällä ei ollu yhtään juoppoo...että mun niinku alkoholikokemukset sitte ku me muutettii Etelä-Suomeen, ja ensimmäiset alkoholikokemukset on koettu ihan aikuisena. Mä oon varmaan sillee aika harvinainen nuori

Sosiaalisessa rakentuvaa kontrollia käsittelevässä luvussa kirjoitin alkoholiympäristöjen miehisydestä ja siitä, millainen rooli miehillä on ollut naisten elämässä alkoholikulttuurin näkökulmasta. Hyvin kielteisen alkoholisuhteen mallin saaneet naiset kuvaavat haastatteluissa usein tilanteita, joissa alkoholin hankkiminen, sen käytön äärelle opastaminen ja juomalajeihin tutustuttaminen on ollut hyvin vahvasti läheisten miesten käsissä. Tulevat puoliset ovat tutustuttaneet niin gastronomian saloihin, viinikulttuuriin kuin tavallisen pilsnerin juomiseen. Raittiissa kodissa kasvaneen Tuulan kuvaus hyvin arkisesta vuoropuhelusta puolisonsa kanssa kuvaa tällaista tietotaidollista epäsuhtaa hyvin:

ja tota, no sitten mä otin pari pulloa kaljaa ja tota menin kottii sitte ja Juhalle siinä nii näyttämään että hei kato, että nyt ku on oli, mä ostin meille saunakaljat. Nii Juha katto niitä pulloja ja sano että aha, oot ostanu ykköstä... mä sitte että aijaaha! ...tarkotus oli kyllä niiku kolmosta tietysti nii. Emmää ees tajunnu sitä että oisin kattonu sitä että se oli nii outo juttu muutenki

5.2.5 Tietotaidon kontrolli

Perheen ja yhteisöjen arvot ja yhteiskunnan normit ovat luoneet naisten nuoruudessa rakenteen tietynlaiselle tietotaidolliselle tyhjiölle. Alkoholin “syntisyys” tai sen läsnäolon puute kodin piirissä, pelottelu, erilaiset valistukset ja osallisuuden konkreettinen rajoittaminen ovat osaltaan rakentaneet tätä tietotaidollista kontrollia. Kertomuksissa välittyy, kuinka kodin piiristä irtaantuminen, itsenäistyminen ja puolison tai seurustelukumppaneiden tapaaminen kasvatti hiljalleen naisten

tietotaidollista osaamista ja siten osallisuutta. Tänä päivänä osallisuutta ja tietotaitoa on kertynyt runsaasti ja omat mieltymyksen ovat naisille hyvin selkeät. On hyvin tärkeää huomata tietotaidollisen kontrollin sukupuolittuneisuus. Missään kertomuksissa ei esiintynyt tilanteita, joissa lähiyhteisöiden miesten tietotaitoa ja siten osallisuutta olisi pyritty rajoittamaan vaan päin vastoin, juuri naisten tietotaitoa tai osallisuutta pyrittiin rajoittamaan

Useimmat edellä rakenteellisiksi määritellyt kontrollit voisi lukea myös normatiivisen kontrollin piiriin. Kuitenkin, analyysin tuloksena edellä luetellut toimijuuteen, tietotaitoihin, asumisoloihin ja resursseihin liittyvät kontrollit ovat tuloksia arvopohjaisesta päätöksenteosta yhteisöissä, kuten koulutuksen, perheen ja yhteisöjen piirissä. Niissä tuotetaan rakenteita, jotka kontrolloivat toimijuutta ja osallisuutta alkoholikulttuurissa. Lähtökohdat näille ovat yhteisön arvoissa ja normeissa, mutta niiden kautta tuotettu, ja juomatapoihin vaikuttava, kontrolli on rakenteellinen.

Tässä luvussa määrittelin erilaisia kontrollin muotoja, jotka yhdessä muodostavat rakenteellis-normatiivisen kontrollin ulottuvuuden. Keskeistä tälle ulottuvuudelle on yhteisöjen ja yhteiskunnan tuottamien rakenteellisten ja normatiivisten kontrollien luonne, joka on pitkälti ulkoapäin yksilöön kohdistuvaa ohjailua. Tämä pääsääntöisesti ulkoinen kontrolli ohjailee paikoin vahvastikin yksilön toimijuutta ja osallisuutta alkoholikulttuurissa ja yhteisöissä sekä alkoholiin liittyvää tietotaitoa. Elämänkaarella rakenteellis-normatiiviset kontrollit muuttavat periodista riippuen muotoaan ja tyyppillistä on rajoittavien kontrollien heikkeneminen. Voimassaolevat alkoholipoliittiset linjat sekä hoivavastuu ovat yhä läsnä naisten elämässä. Lapsuudenperheiden vakaumukset, asuinolot ja resurssit taas eivät rajoita osallisuutta ja siten vaikuta juomatapoihin aktiivisesti. Tietotaito ja toimijuus ovat vuosien saatossa vain kasvaneet. Hyvinvoiva, ikääntyvä nainen on sosioekonomisen asemansa, itsenäisyytensä ja ikänsä puolesta vapaampi normeista ja rakenteista.

5.3 Ruumiseen kohdistuva kontrolli

Kolmatta kontrollin ulottuvuutta nimitän ruumiiseen kohdistuvaksi kontrolliksi. Nimityksen määrittely on hieman häilyvä ja yhtä hyvin voisi puhua esimerkiksi ruumiinkontrollista tai kehollisesta kontrollista. Käsitteen tarkkaa nimeämistä haastaa kyseisen kontrollin luonteenpiirteet. Kontrollia tuottavat itse keho sekä mieltymykset ja tarpeet, mutta kontrolli myös kohdistuu kehoon. Kolmesta pääkäsitteestä juuri tämä on kaikista selkeimmin vaihtuvasuuntainen. Ruumiiseen kohdistuvaa kontrollia

määrittävät alkoholin päihdyttävyys ja makumieltymykset. Alkoholin farmakologiset vaikutukset johtavat ruumiinkontrolliin, juomisen sääntelyyn ja pyrkimykseen estää haittoja. Makumieltymykset ja kohtuullisuuden arvostaminen ovat yhtälailla osa tätä kontrollia. Keskeistä on, että toisin kuin sosiaalisessa rakentuva ja rakenteellisesti normatiivinen kontrolli, ruumiiseen kohdistuva kontrolli on tämän tutkielman aineiston perusteella enemmän sisäsyntyistä ja itse ohjattua. Sitä ei siis yhtälailla kohdistu yksilöön ulkopuolelta, verrattuna muihin kontrollin muotoihin, jotka eivät ole yhtälailla yksilöstä lähtevää tai heidän käsissään. Tämän tämän kontrollin osalta institutionaalisella vallalla on melko pieni rooli ja kontrolli on hyvin yksilökeskeistä ja -lähtöistä. Vaikka määrittelenkin päihtymyksen kontrolloinnin kytkeytyvän vahvasti ruumiiseen ja oman hyvinvoinnin hallintaan, on toki muistettava päihtymykseen liittyvä normatiivinen lataus. Päihtymyksen välttely voi siis kummuta hyvinkin paljon sosiaalisista ja normatiivisista kontroleista, vaikka tässä nimenomaisessa aineistossa se kytkeytyy enemmän henkilökohtaiseen hyvinvointiin. On kuitenkin muistettava, että yksilö ei ole koskaan vapaa ympäristöstään tai yhteiskunnallisista normeista. Aiemmissa luvuissa esiin tulleet kontrollin muodot väistämättä vaikuttavat myös ruumiiseen kohdistuvana kontrollina. Esimerkiksi humalataila on ruumiiseen kohdistuvassa kontrollissa tila, jota oman hyvinvoinnin vaalimisen vuoksi haluaa välttää. Voimakas päihtymys on kuitenkin yhtä lailla paheksuttua, joten on syytä kriittisesti pohtia, kumpi onkaan määräävämpi tekijä tai kuinka nämä eri kontrollit ovat kerrostuneita. Kumpuaako humalan välttely sittenkin normeista ja hyvinvoinnin vaaliminen on tämän normin päälle rakentuva arvo.

Ruumiiseen kohdistuvalla kontrollilla on tutkimuksen lähtökohtia pohtien ehkä suurin yhteys ikääntymiseen. Hiljalleen ikääntymisen mukanaan tuoma toleranssin heikentyminen ja erilaiset terveydelliset rajoitteet tulevat esiin useissa kertomuksissa. Halua ehkä olisi, mutta alkoholin sietokyky on hiljalleen hiipunut ja terveydelliset haasteet kontrolloivat alkoholinkäyttöä.

Berta: - - kato ku se on ainoo mitä mä pystyn vähän ottamaan ku mul on toi vatsa nii emmä pysty - - mulle ei yhtää mikkää hapant sovi siks mä en pysty syömään enkä juomaan mitään - - niinni eipä täs paljo voida oikee kiljutella ja kaljotellakkaa

Elämänkaaren ja ikääntymisen vaikutukset tulevat hyvin ilmi. Läpi lähes parisataasivuisen aineiston kehon sietokyvyn tuottamaan kontrolliin liittyvät ilmaisut liittyvät nimenomaan nykypäivään. Toleranssi ja ovat hyvin pienessä roolissa esimerkiksi nuoruudessa. Muut kontrollien ulottuvuudet, kuten päihtymisen välttely ja

makumieltymykset jakaantuvat tasaisesti kaikille elämän periodeille.

Hyvinvoinnin vaaliminen on keskeinen motiivi ja käytön kontrolli. Annoskokojen ja juomisen tiheyden rajoittaminen ovat osa hyvinvoinnin vaalimista ja ruumiiseen kohdistuvaa kontrollia. Ruumiiseen kohdistuva kontrolli ja juomisen sääntely hyvinvoinnin vuoksi korostuu etenkin ikääntyessä. Alkoholin päihdyttävää vaikutusta ja juopumisen kontrollointia ilmenee myös elämänkaaren muissa vaiheissa, mutta niihin liittyvät kontrollit ovat enemmän normatiivisesti ja sosiaalisesti motivoituneita. Alkoholin luonne sekä virkistävänä nautintojuomana että päihteenä on itsessään yksi käyttöä kontrolloiva ulottuvuus.

Raija: ei enää oo semmost haluu et ajattelis et se menee joteki päähän, et ei haluu ollenkaan niiku tunteekkaa sellast niiku - - niiku, ruppeis humaltumaa

Sirkka: emmäkkää aattele ku emmä viinakaupast siis nelosolutta ikin osta kyl mul on tölkki aika paljo sit Lidlinkii semmonen et ku on kesäl lämmin ja kova jano nii semmost mää tykkään ottaa mut se..mä ikin viinakaupast sitä kann

Myös mielihalut ovat muuttuneet, alkoholi ei vain yksinkertaisesti ole enää yhtäläillä kiinnostavaa tai oman maun mukaista, kuin muissa elämänvaiheissa.

Anne: - - varmaan monestaki syystä se on niinku menny sillai ihan luontevasti eh, alas se se käyttö ja tarve ja joteki tuntuu että nykyään ku on jol- jossai illallisilla ja ottaa kaks lasia viiniä ja jos ottaa vielä kahvin kanssa konjakin niin voi jestas sit on ihan ihan tarpeeks juhlinu - - eikä jaksa valvookkaa enää ihmettelee vaa et kui sitä ennen jaksettii

Raija: et kyl se ikä tekee tehtäväs kans et

Tellervo: ja se ei niiku enää oikee maistu

Raija: ei, ei

Alkoholilla on edelleen paikkansa naisten elämässä. Alkoholista haetaan rentoutumista ja virkistymistä esimerkiksi lomamatkoilla, arjen nautinnollisissa hetkissä yksin tai ystävien kanssa ja juhlavissa tilaisuuksissa. Krapulan ja päihtymisen välttely ovat aivan keskeisiä kontrollia määrittäviä piirteitä. Sietokyky on jokseenkin laskenut, mutta erilaisia nautinnon turvaamisen strategioita ovat annoskokojen ja määrien kontrollointi sekä omalle keholle sopivampien juomalajien valinta. Analyysin perusteella voidaan sanoa ruumiiseen kohdistuvan kontrollin olevan hedonistisesti

motivoitunutta ja erityisesti kytköksissä ikääntymiseen.

Ruumiiseen kohdistuva ja kehon tuottama kontrolli ovat aineistossa melko pienessä roolissa. Se on kuitenkin yhtäläillä tärkeä ulottuvuus, joka vaikuttaa juomatapojen muodostumiseen ja toisaalta kertoo iän ja ikääntymisen vaikutuksista. Alkoholi alkaa hiljalleen menettää merkitystään etenkin päihdyttävyydeltään. Huoli ikääntyvien kasvavasta alkoholinkäytöstä on aiheellinen, mutta ehkäpä alkoholin farmakologiset vaikutukset ja kehon rappeutuminen kuitenkin ehkäisevät koko ikääntyvän väestön äkillisesti kasvavaa alkoholinkäyttöä. Itse tuotteen tuomat sivuvaikutukset siis suojaavat sen käytön haittojen kasvulta iäkkäimmissä kohorteissa.

6 YHTEENVETO

Tutkielman tarkoituksena on ollut luoda uutta käsitteistöä ja näkökulmaa alkoholitutkimukseen. Tavoitteenani oli tunnistaa haastatteluaineiston kertomuksista erilaisia juomatapojen muotoutumiseen vaikuttavia kontrolleja. Kertomuksissa ilmeni runsaasti erilaisia alkoholinkulutusta rajaavia tai sen äärelle johdattelevia rakenteita, toimijoita, kulttuurisia virtauksia, normeja ynnä muita. Tiivistin ne analyysin seurauksena kolmeen pääkäsitteeseen – sosiaalisessa rakentuvaan, rakenteellis-normatiiviseen sekä ruumiiseen kohdistuvaan kontrolliin. Määrittelemäni käsitteet koostuvat hyvin kirjavasta joukosta erilaisia tapoja muovaavia elementtejä. Näitä kontrolleja havainnoidessa ja tutkittaessa on äärimmäisen tärkeää pitää mielessä niiden ajalliset, paikalliset, sukupolviset sekä kulttuuriset luonteenpiirteet. Yksikään tunnistetuista kontrolleista ei synny tyhjiössä tai ilmene yksinään, selkeäräjaisena, vaan limittyy ja kerrostuu muiden tunnistettujen kontrollien kanssa. Määrittelemäni kolme kontrollin ulottuvuutta ovat kukin vaikuttaneet juomatapoihin sääntelyn, tilanteisuuden ja motivaatioiden osalta joko niin, että vaikutus ulottuu koko elämänsäkaarelle tai paikantuu joihinkin tiettyihin periodeihin.

Aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa on pohdittu sekä yhteiskunnan että yksilöiden tai yhteisöiden harjoittamia epävirallisia ja virallisia kontrollin muotoja (ks. esim. Tigerstedt & Törrönen 2005, Simonen 2011). Vaikka tutkielman tavoitteena on tunnistaa ja nimetä itse kontrolleja, koen tärkeäksi myös huomioida jaon virallisten ja epävirallisten kontrollien välillä. Tällaisessa tutkimuksessa, jossa pyritään tuomaan keskusteluun uudenlaista näkökulmaa tai käsitteistöä, onkin ehkä kaikista hedelmällisintä havainnoida ja korostaa sitä mikä jää useimmiten piiloon, tässä tapauksessa epävirallisia kontrollin ulottuvuuksia. Viralliset kontrollit ovat kaikilla alkoholitutkimukseen ja -politiikkaan vähänkään perehtyneillä jo selvillä – myynninvalvonta, monopolijärjestelmä, järjestyslaki, ikäraja ynnä muut. Epämuodollisia kontrolleja tutkimalla pääseekin paremmin koko tutkimuksen lähtökohtien ytimeen. Tavoitteenani on ollut luoda uutta käsitteistöä ja näkökulmia alkoholi- ja juomatapatutkimukseen ja koen onnistuneeni siinä tavoitteessa luomalla uudenlaisen tavan tarkastella juomatapoihin vaikuttavia tekijöitä.

Sosiaalisessa rakentuvaa kontrollia keskeisesti määrittävät elementit ovat puoliso, lapsuudenperhe, lähiyhteisö, ystäväpiiri nuorena ja aikuisena sekä eläkeläisenä sekä työelämä. Tämä kontrollin muoto on kaikista pysyvin ja kantaa läpi elämänsäkaaren. Sen lisäksi, että sosiaalisessa rakentuva kontrolli lankeaa koko elämänsäkaarelle, on sillä juomatapojen elementtien osalta kytkös erityisesti tilanteisuuteen, eli missä, milloin ja kenen kanssa alkoholia kulutetaan. Lisäksi sosiaalisessa rakentuva kontrolli vaikuttaa

toki motivaatioihin ja sääntelyyn, mutta tilanteisuus on kuitenkin vahvinta. Tavat, tilanteet ja suhde alkoholiin rakentuvat vuorovaikutuksessa lähisuhteissa ja -yhteisöissä. Sosiaalisessa rakentuva kontrolli liittyy etenkin yhteisön ja lapsuudenperheen osalta hyvin vahvasti normatiivisten kontrollin muotojen kanssa. Perhe sosiaalistaa alkoholiin, tavalla tai toisella. Se on myös usein primaari ympäristö, jossa alkoholia kohdataan.

Merkittävin juomatapoihin vaikuttava sosiaalinen suhde ja alkoholioloja määrittävä tekijä, ja siten kontrolli, on parisuhde. Naisten kertomuksissa puolison rooli alkoholikulttuuriin tutustuttajana ja ensisijaisena juomaseurana on vahva. Puolison kanssa harrastetaan, matkailaan, mökkeillään ja vietetään iltaa. Tulos ei ole Juomatapatutkimuksen tuloksiin peilattuna yllättävä, mutta aineisto tuo esiin uusia sävyjä. Elämä ja arki puolison kanssa luo alkoholiympäristön, mutta mikä on merkittävää on puolison (tässä aineistossa miesten) vahva rooli nimenomaan kulttuuriin tutustuttajana, alkoholin äärelle johdattajana ja juomien hankkijana. Haastateltujen joukossa oli jo leskeytyneitä tai aikanaan eronneita. Parisuhteet, menneet tai nykyiset, ovat kuitenkin olleet määrääviä, juomatapoja muovaavia tekijöitä. Ennen kaikkea parisuhde on jouduttanut alkoholin äärelle, hyvin harvoin toisin päin.

Tutkielmassa katse kohdistuu koko elämänkaareen ja juuri tässä kontrollin ulottuvuudessa juomatapojen ajallinen näkökulma tulee kattavasti esiin. Kertomuksissa kuvaillaan kuinka erilaisia sosiaalisessa rakentuvan kontrollin muotoja ilmenee koko elämänkaarella, lapsuudesta nykyisyyteen. Myös kuvaukset juomisurista ja niiden kehittymisestä tulevat hienosti ilmi, sillä ne kytkeytyvät hyvin vahvasti sosiaaliseen. Haarni ja Hautamäki ovat teoksessaan *Ikääntyvät juomatavat* (2008) tuoneet yhteen juomatapojen ja elämänkaaren käsitteet, josta käyttävät käsitettä juomisura kuvaamaan alkoholisuhteen ja juomatapojen kehittymistä. He ovat määritelleet viisi erilaista ikääntyvien juomisuraa; nouseva, tasainen, laskeva, aaltoileva ja katkennut. Tutkielman empiirisessä osiossa en tarkastellut analyysin tuloksia näiden kautta. Tämän tutkielman rajoissa koin juomisurien hyödyntämisen tuottavan kuitenkin entistä teoreettisesti siroutuvamman kokonaisuuden. Lisäksi juomisuran käsite ei ole aivan epäproblemaattinen. Yhtäläillä kuin sukupolvikin, on juomisura jossain määrin ulkopäin ja jälkijättöisesti määriteltävä, eikä juomisuraansa todelliseksi tekevän itsensä käsissä. Nimenomaan jälkijättöisyys tekee työkalusta haasteellisen – juomisurat muotoutuvat elämän loppuun saakka. Äkkiseltään kolmikymppisen perheellisen juomisura näyttäytyy ulkoapäin katsottuna katkeavana, mutta ajan kuluessa ja lasten kasvaessa vanhemmilla onkin taas aikaa ja kiinnostusta juoda saunaolutta tai juhlia pikkujouluja. Ikääntyvänkin juomisura voi näyttäytyä

alkuun reippaasti nousujohteisena, kunnes 80-vuotispäivien jälkeen juominen tyssää. Voikin siis kriittisesti (ja hieman makaaberisti) väittää, että juomisuran mutkat ja linjat asettuvat kohdilleen vasta siirryttäessä ajasta ikuisuuteen. Siksi tyydyin tässä tutkielmassa tarkastelemaan elämänkaaren eri periodeja yhden linjan sijasta. Kuitenkin, juomisurien käsitteen ulottaminen tutkimukseen, jossa tarkastellaan koko elämänkaarta, voisi olla luonteva näkökulma. Juomisurien käsite on hyödyllinen työkalu, mikäli empiirisessä osuudessa fokuksessa ovat ajalliset muutokset. Juomisurat voisivat olla hyödyllinen työkalu esimerkiksi tutkielman tarkentavaa kysymyksen näkökulmasta – vertailemalla kontrollien vaikutusta juomatapoihin voitaisiin ehkä hahmottaa ovatko kontrollit määrittäviä tekijöitä koko juomisuran, ei vain eri periodeittain tarkasteltavien -tapojen kannalta.

Sosiaalisessa rakentuvaa kontrollia luonnehtii parhaiten pyrkimys konformisuuteen. Vaikka elämän varrella erilaiset sosiaaliset verkostot ja suhteet ovat vaihtuneet ja muovautuneet, on niiden vaikutus juomatapoihin ollut yhdenmukaistava. Lapsuudenkoti, nuoruuden ja aikuisuuden ystävyysuhteet, harrastusporukat ja työelämän riennot ovat määritelleet naisten juomatapoja paikoin hyvinkin vahvasti. Aina halut eivät ole kohdanneet sosiaalisten suhteiden asettamia raameja. Toisinaan naiset olisivat halunneet osallistua alkoholikulttuuriin ja toisinaan märkä yhteisö on jouduttanut kuluttamaan enemmän kuin olisi ehkä omaehtoisesti itse halunnut.

Tutkimalla suuriin ikäluokkiin kuuluvia naisia, olen halunnut lisätä myös ymmärrystä ajallisista muutoksista, jotka ovat vaikuttaneet juomatapoihin. Suomalainen alkoholipolitiikka, -olot ja -kulttuuri ovat vuosien saatossa ottaneet harppauksia milloin mihinkin suuntaan, pääsääntöisesti kohti kaikin tavoin vapaampaa mentaliteettia. Sosiaalisessa rakentuvan kontrollin ominaispiirteitä pohtiessa ja niitä nykypäivään peilattaessa voi kuitenkin todeta, että sosiaalisten suhteiden merkitys on määräävää ajasta riippumatta. Vaikka alkoholiolot ja etenkin vallitseva -politiikka ovat tämän päivän nuorelle aikuiselle naiselle hyvin erilaiset, voidaan kuitenkin olettaa, että lapsuudenkodilla, ystävyysuhteilla ja työelämällä on edelleen vahva juomatapoja kontrolloiva asema. Vaikka maailma ympärillä muuttuu, on ihmisellä tarve kuulua yhteen muiden kanssa.

Rakenteellis-normatiivisen kontrollin tunnuspiirteet muoto on pääsääntöisesti rajoittava kontrolli. Se kytkeytyy vahvimmin periodeihin, kun sosiaalisessa rakentuva kontrolli lankeaa koko elämänkaarelle. Rakenteellis-normatiivinen kontrolli kytkeytyy tasaisesti sääntelyyn, tilanteisuuteen ja motivaatioon. Se siis vaikuttaa siihen, missä alkoholia kulutetaan, mikä siihen motivoi ja ennen kaikkea, kuinka juomista säännellään.

Olenneisimmat alakategoriat ovat tietotaito, pääsy ja saatavuus, asumisolot ja sosioekonominen asema, aatteet, arvot ja sukupuolittuneet normit. Viimeksi mainittu on läpileikkaava, joka kytkeytyy mm. tietotaitoon, lapsuudenperheeseen ja koulumaailmaan ja koulutustaustoihin. Rakenteellis-normatiivinen kontrollin ulottuvuus on luonteeltaan kirjava ja limittyy hyvin vahvasti sekä sosiaalisen että osittain myös ruumiiseen kohdistuvan kontrollin kanssa. Aatteiden, arvojen ja normien eristäminen sosiaalisesta ei ole yksiselitteistä, sillä ne uusintuvat sosiaalisissa verkostoissa. Rakenteellis-normatiivisen kontrollin osalta merkittävimmät havainnot liittyvät tietotaitoon ja sukupuolittuneisiin normeihin. Nämä ovat myös keskenään limittyviä kontrolleja. Haastattelemieni naisten kertomuksissa tietotaito oli selkeämmin naisten osalta rajoitettua, mikä vaikutti toimijuuteen sekä kykyyn osallistua alkoholikulttuuriin etenkin nuorena. Näiden taustalla taasen vaikuttivat sukupuolittuneet normit. Samanlaisen, suoran tai epäsuoran, tietotaidollisen rajaamisen ei olettaisi olevan voimissaan enää tänä päivänä. Tutkimuksellisten jatkokysymysten kannalta taasen sukupuolittuneiden normien tuottamat kontrollit olisivat yksinään yhden pro gradun kokoinen aihe.

Kontrollin voimakkuus vaihtelee periodeittain, etenkin nuorena ja yhteisöissä tiukemmin kiinni olevana perheiden ja yhteisöjen aatemaailma ja instituutiot kuten koululaitokset ja yliopistot vahvistavat kontrollien vaikuttavuutta. Perhe-elämä on rajallinen ajanjakso, jolloin esimerkiksi sukupuolittuneista normeista kumpuava sukupuolittuneen hoivan tuottama kontrolli on hyvin vahvaa ja vaikuttaa juomatapoihin. Ikääntyessä, aikuisten lasten vanhempina hoivavastuu vähenee ja vahvistaa naisten omaehtoisuutta.

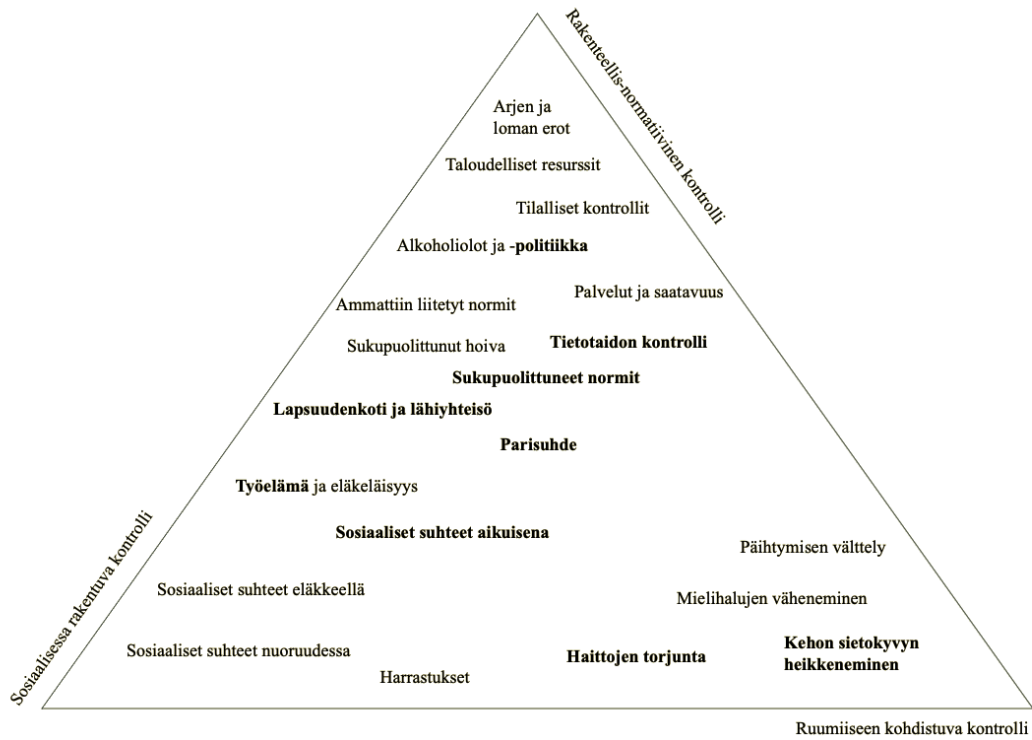
Elämänkaaren näkökulmasta rakenteellis-normatiivinen kontrolli menettää merkitystään ikääntymisen myötä. Tähän vaikuttavat niin koko yhteiskunnan aineellisen hyvinvoinnin kuin henkilökohtaisen taloudellisen aseman kehittyminen. Yhteiskunnan kehittyessä alkoholipolitiikkakin on muuttunut ja alkoholin saatavuus niin alueellisesti kuin juomalajeittain on kasvanut valtavasti. Saatavuuteen liittyen merkittävin huomio kohdistuu naisten Alkon myymälöihin ja palveluihin liittyviin kehuihin. Avutarjoamista, tuotteiden ja tiedon määrää kiitellään ja verrataan muistoihin ankeista tiskimyymälöistä ja äkeistä myyjistä. Rohkenen esittää väittämän – samalla kun politiikka on liberalisoitunut ja alkoholinmyynnissä toteutetaan yhä vahvemmin vapaudella hallintaa kun myymälät ovat auliisti palveluita tarjoavia valintamyymälöitä, naisten osallistuminen alkoholikulttuuriin omaehtoisesti vahvistunut. Vaikka vallan muoto on muuttunut, on se samalla osaltaan emansipoinut ison osan ostajakuntaa. Tänä päivänä saatavuus ei enää rajoita kulutusta kuin

myynninvalvonnan osalta. Kaiken kaikkiaan voisi väittää, että ikääntyessään nainen on vahvimmin vapaa rakenteellis-normatiivisista kontroleista.

Ruumiiseen kohdistuvan kontrollia voisi kuvata hedonistisesti motivoituneeksi – toisaalta halutaan nauttia, toisaalta suojataan kehoa. Ruumiiseen kohdistuvaa kontrollia määrittää pyrkimys hyvinvointiin, iloon ja nautintoon. Luonteeltaan se on pääsääntöisesti rajoittavaa ja kytkeytyy kaikista kontrollin muodoista vahvimmin ikään. Alkoholin farmakologisia vaikutuksia, kehon sietokykyä ja omaa jaksamista pyritään tasapainottamaan. Toisaalta ajallisena muutoksena tässä kontrollissa näkee, kuinka elämänsäkaarella alkoholin vaikutuksia ei liiemmin ole alkupäässä pohdittu ja hyvinvoinnille annetaan nykyään enemmän tilaa. Elämänsäkaaren vaiheista ja alkoholin merkityksestä kertoo myös se, että alkoholi ei enää yksinkertaisesti kiinnosta. Mieliteon puuttuminen on merkittävä ruumiista kumpuava kontrolli.

Lopulta juomatavoissa ilmenevät kontrollit palautuvat toimijuuteen, sukupuoleen ja ennen kaikkea rooleihin ja normeihin yhteisöissä ja verkostoissa sekä yhteiskunnan normatiivisiin, rakenteellisiin ja kulttuurisiin kehityskuluihin. On huomattava, että kontrollit ovat aina suhteellisia ja tarkastelunäkökulmasta riippuvaisia, ei täysin selvärajaisia ja toistensa kanssa limittäisiä ja rinnakkaisia. Kontrolleilla on ajallinen, kulttuurinen, rakenteellinen ja normatiivinen ulottuvuus ja ne ovat erittäin vahvasti yhteiskunnallisesti uppoutuneita. Tämän päivän parikymppisille naisille juomatapoihin liittyvät kontrollit voivat olla hyvinkin erilaisia heitä seuraaviin kohortteihin tai suurten ikäluokkien parikymppisiin verrattuna.

Kuviossa 1 esitän yhteenvetona erilaiset tunnistetut kontrollit, jotka muodostavat nämä edellä esitellyt kolme kontrollin ulottuvuutta. Kuviolla pyrin myös havainnollistamaan, miten limittyneitä nämä ulottuvuudet ovat. Kuvio on vain yksi keino hahmottaa kontrollien välisten rajojen häilyvyyttä ja se on vain ehdotus kokonaisuuden hahmottamisesta. Olen järjestänyt eri alakategoriat niin, että selkeämmin keskenään limittyvät kontrollit ovat lähekkäin. Lisäksi olen lihavoanut ne kontrollit, jotka ovat tämän aineiston ja analyysin perusteella eniten juomatapoihin elämänsäkaarella vaikuttavia kontroleja.

Kuvio 1: Kontrollin ulottuvuudet ja alakategoriat

Kuviossa olen lisäksi pyrkinyt hahmottamaan kontrollien keskeisyyttä. Parisuhde, sosiaaliset suhteet sekä sukupuolittuneet normit ovat kaikkia kolmea ylätasoa kontrollin ulottuvuutta leikkaavia elementtejä. Arjen ja juhlan eronteko, kehon sietokyvyn heikkeneminen ja esimerkiksi nuoruuden sosiaaliset suhteet ovat selkeämmin määriteltävissä yhteen kontrollin ulottuvuuteen kuuluvaksi.

7 KESKUSTELU

Aineiston analyysissä tutkin hyvin laveasti, millaisia kontrollin ulottuvuuksia kertomuksissa esiintyy. Alkoholitutkimukseen syvästi perehtynyt varmasti huomauttaisi, että juomatavan käsitettä itsessään jo määrittävät itseilmaisun ja sosiaalisten motiivien ohella sääntely ja tilanteisuus. Tässä tutkielmassa edellä mainitut ulottuvuudet ovat aineistossa iloisesti sekoittuneet. Esimerkiksi mökkeily ja veneily nähdään tilallis-ajallisina *kontrolleina*, eikä juomisen tilanteisuutena. Onko koko analyysissä ja luokittelussa siis mitään järkeä? Huomio on ollut sekä ulkoisissa että sisäisissä kontrolleissa, kuten alkoholipolitiikassa ja palvelurakenteessa, lapsuudenkodin arvomaailmassa ja humaltumisen kontrolloinnissa. Olisiko sittenkin viisasta kiinnittää huomio vain ulkoiseen sääntelyyn ja sen ilmenemismuotoihin, mikäli juomatavoissa ylipäätään on kyse sisäisestä sääntelystä?

Tämä problematisointi palaa kuitenkin tutkielman alussa esitettyihin teorioihin vallasta ja kontrolleista. Tutkimalla kontrollien semantiikkaa foucault’laisittain liberaalin hallintavallan näkökulmasta ja erityisesti strategisesti integroivan vallan käsitteen (Helén 1994, 278–279) voidaan nähdä koko kuva uudelleen. Kontrollin tutkimisen keskiöön nouseekin strategisesti integroiva valta, joka muodostuu taktiikoista, mekanismeista ja suhteista (eli tässä tutkielmassa nimetyt kontrollien ulottuvuudet), jotka lopulta muovaavat yksilöstä itseään hallitsevan ja muokkaavan subjektin. Ulkoiset normit (tutkielmassa tunnistetut kontrollit) tulevat sisäsyntyisiksi. Nämä normit ovat käytännöllisiä ja strategisia ja mahdollistavat tarkkailun ja säätelyn (Helén, 1994, 279). Elämäkaarella kohdatut erilaiset kontrollit, sallivat ja mahdollistavat, muuttuvat ajan saatossa sisäistetyiksi normeiksi, jotka saavat yksilöt kontrolloimaan itse itseään. Esimerkiksi tietotaidollisen osaamisen rajoittaminen, raittiuskasvatus ja tiskimyymlöiden muuttuminen elämyksellisiksi viinipuodeiksi siirtävät katseen ulkoisesta vallasta sisäistettyyn kuriin. Vapaus tuottaakin hallintaa (Kuusi 2004, 46–47).

Tarkastelemalla juomatapojen ja kulutuksen kontrolleja hallintavallan kautta pääsemme siis syvemmin pureutumaan vallan ja normien mekanismeihin, jotka tuottavat yksilöistä itseään kontrolloivia subjekteja. Lavea kontrollin käsitteen hyödyntäminen ja aineiston tarkastelu tuo uuden näkökulman juomatapojen tutkimiseen: kontrollin eri ulottuvuudet tuottavat yksilöistä itseään tarkkailevia subjekteja.

Sukupuoleen ja ennen kaikkea naisiin yksinään kiinnittyvää alkoholi- ja juomatapatutkimusta on tehty Suomessa verrattain vähän. Jenni Simonen on tutkinut

väitöskirjassaan miesten ja naisten lähentyviä juomatapoja ja eriteltyt aiemmissa tutkimuksissa määriteltyjä maskuliinisina ja feminiinisinä pidettyjä alkoholinkäytön piirteitä (Simonen 2013, 37). Simonen tuo esiin, kuinka itsekontrolli, hillitty juominen, hyvätapainen seurustelu, humalan häpeäminen ja hoivarationaalisuus liittyvät feminiinisinä pidettyihin piirteisiin. Maskuliinisina pidettyjä piirteitä taas luonnehtivat rankka juominen, transgressiivisuus, häpeilemätön humala, humalan näyttäminen ja ulkoinen kontrolli. Aiemmissa tutkimuksissa miesten juomisen kontrolloiminen on nähty kuvaavan traditionaalisia feminiinisiä piirteitä (mt.) Aiempaan alkoholitutkimukseen kohdistuvan kritiikki (ks- esim. Simonen, 2011a) jossa sukupuolinäkökulma on rajautunut tylsämieliseksi vertailuksi ja jossa naisten alkoholikäyttöä tutkitaan vain verraten miesten juomatapoihin eikä yksinään omana ilmiönään, puolustaa edelleen paikkaansa. Näin toimimalla osaltaan vahvistetaan miehisten juomatapojen olevan niin sanottu perustaso, johon kaikki muu vertautuu. Tässäkään tutkielmassa en ole voinut välttyä sukupuolten väliseltä vertailulta, mikä pitkälti johtuu aineiston luonteesta ja tehdyistä havainnoista – haastateltavat itse vertailevat omia tapojaan ja sallittuja käyttäytymisen malleja miesten vastaaviin. Olen kuitenkin tyytyväinen lopputulokseen ja tutkimusasetelmaan, sillä tutkielman katse pysyttelee kuitenkin melko tiukasti naisten tavoissa ja heidän kohtaamisissaan kontroleissa. Lopputulemana on uudenlaista näkökulmaa ja käsitteenmäärittelyä alkoholitutkimusta varten, ei niinkään tiukkaa analyysia syistä ja seurauksista. Jatkokysymyksiksi esittäisinkin, miksi tällaisia kontroleja on ilmennyt ja ilmentyykö niitä tässä ajassa yhä. Sukupuoleen liittyvät tekijät jäävät laajan, ilmiön hahmottamiseen pyrkivän kokonaisuuden varjoon. Juuri siksi syy-seuraussuhteiden ja sukupuoleen kytkeytyvien tekijöiden tutkiminen olisi erittäin kiinnostavaa. Relevantti ja ilmeinen kysymys kontrollien ajallisen luonteen ohella on, millaisia erilaisia sukupuoleen kytkeytyviä kontrolli- ja valtamekanismeja voidaan tunnistaa ja mistä ne kumpuavat. Tätä tutkimuksellista suuntaa ovat peranneet muun muassa Raija Julkunen (2010) ja hallintavaltaan ja biopolitiikkaan erityisesti liittyen Jemima Repo (2015). Ylipäätään alkoholi, sukupuoli ja valta tarjoavat yhteen kietoutuessaan tutkimuksellisesti erittäin kiehtovat kentän. Feminististä taloustieteellistä tutkimusta tehdään jo, joten alkoholitutkimuksen osalta voisi yhtäläillä odottaa näkökulman vahvistamista tulevina vuosina.

Kun tutkin kontroleja, tutkin lopulta valtaa. Tämän tutkielman analyysissa ja teoreettisessa viitekehityksessä hyödynsin Foucault'n liberaalin hallintalogiikan käsitettä. Valta kytkeytyy juomatapoihin ja alkoholiin monin tavoin, yksilön itsetarkkailusta valtiovaltaan. Liberaalissa yhteiskunnassa ja sen harjoittamassa vapautteen perustuvassa alkoholipolitiikassa vallankäyttäjät ei ole niin ilmeinen ja voi syntyä harhakuva tilanteesta, jossa jokainen on omien tapojensa herra. Vallan ja

alkoholin yhteenliittymiä olisi suotava perata kriittisesti niin mediassa kuin akateemisessa tutkimuksessakin. Aiheesta kumpuavien tutkimuksellisten kysymysten kannalta voisi olla hedelmällistä pohtia ja selvittää, tuotetaanko alkoholilla jonkinlaista valtaa tai millaista ja kenen käyttämää valtaa alkoholinkäyttöön liittyy ja kuka sen kohteena on. Sukupuolen ohella valta- ja kontrollitutkimuksen yhä laveampi ulottaminen alkoholitutkimuksen kentälle voisi tarjota erittäin kiinnostavia tutkimuskysymyksiä ja näkökulmia. Samalla kontrollin ja vallan tutkimuksen teoreettista pohjaa voisi laventaa Foucault’sta tuoreemmille vuosikymmenille. Sosiaalisesta kontrollista tämän tutkimuksen aihepiiriin ja hallintavaltaan liittyen ovat kirjoittanut Foucault’n lisäksi muun muassa Nikolas Rose (2007 & 1999), jonka näkökulmien soveltaminen alkoholitutkimukseen esimerkiksi biovallan näkökulmasta voisi tuoda erittäin kiinnostavaa tutkimusta. Lisäksi biovallasta ovat kirjoittaneet monipuolisesti tämän vuosituhannen puolella tässäkin tutkielmassa viitattu Ilpo Helén (2016) sekä Thomas Lemke (2010).

Kontrolliin, hallintavaltaan ja sukupuoleen liittyy yksi aineistossa sivuhuomiolla ilmennyt seikka ja siitä eteenpäin edennyt ajatus. Yhdessä haastatteluryhmässä keskusteltiin pitkään patkasta Alkon myymälöiden muuttumisesta ajan saatossa tiukkailmeisten asiakaspalvelijoiden tiskimyymälästä palvelualltiiksi valintamyymäläksi, jossa asiakkaan tarpeet ovat keskiössä. Haastatteluissa nousi useaan otteeseen esiin näkökulma, kuinka aiemmin Alkossa asioidessaan tuli tarkkaan tietää haluamansa juoma ja sen ääntämisasu, jotta sai haluamansa tuotteen ostettua. Tämä kytkeytyy sekä tietotaidolliseen kontrolliin (sitä ostettiin minkä nimen joku, usein seurustelukumppani, oli opettanut) että alkoholipoliittisten linjojen muutokseen, kun valtion päihdestrategian mukaisesti myymälöistä alettiin tehdä houkuttelevampia ja asiakaspalvelulähtöisiä. Näiden havaintojen pohjalta pohdin, voisiko muuttuva alkoholipolitiikalla ja Alkon palvelukulttuurilla olla jonkinlainen emansipatorinen vaikutus, joka on kasvattanut naisten toimijuutta ja osallisuutta alkoholikulttuurissa, kun he eivät ole enää riippuvaisia sosiaalisista suhteista tai rajallisesta tietotaidosta? Ajatus on puhtaasti sivujuonne, joten väittämänä näiden muutosten emansipatorisuudesta tai kytköksestä sukupuoleen ei tätä voi pitää, mutta palvelurakenteen muutosten vaikutukset muuhunkin kuin saatavuuteen ovat tutkimuksellisenä aiheena kiinnostavia. Näkökulmaa voisi tutkia yhtä hyvin historiatieteiden kuin sosiaalitieteellisin menetelmin.

Sukupolviin kohdistuvan tutkimuksen näkökulmasta voisi olla hedelmällistä ulottaa lavean kontrollin käsitteen mukainen tutkimus suuria ikäluokkia seuraaviin sukupolviin. Tämä liittyy alussa esittämäni ajatukseen juomatapojen ja

alkoholikulttuurin polkuriippuvuudesta ja juomatapojen periytyvyydestä. Pohdin, millaisessa kontrolliyhteiskunnassa suuria ikäluokkia seuraavat kohortit ovat kasvaneet ja millaisia kontrolleja esimerkiksi 70- tai 90-luvulla syntyneet ovat kohdanneet elämänsä aikana? Tutkielman empiirisessä osiossa oli havaittavissa joidenkin, etenkin rajoittavien ja yhteiskunnallisista rakenteista ja normeista kumpuavien kontrollien hiipumista elämänsä aikana. Pohdintani liittyvät etenkin viime vuosikymmenen aikana paljon puhuttaneeseen nuorten alkoholinkäytön muuttumiseen. Suurten ikäluokkien lastenlasten yhteiskunta ja alkoholikulttuuri on monin tavoin erilainen. Syyksi juomisen vähenemiseen on esitetty mm. sosiaalista mediaa ja helpompaa “kiinnijäämistä” sekä virikkeiden määrän kasvua. Kiinnostavaa on, olisiko heidän osaltaan tunnistettavissa joitain täysin muita kontrolleja. Kritiikkinä tälle pohdintaketjulle ja muutenkin koko tutkielmalle voi toki esittää ajatuksen koko kulttuurin sukupolven köykäisyydestä tai keinotekoisuudesta. Suhtauduin tätä tutkielmaa tehdessä suuriin ikäluokkiin täysin ulkoapäin määriteltynä sukupolvena, enkä liiemmin kysynyt haastattelemieni naisten kokemusta sukupolvisamastumisesta. Lopputulosten perusteella en siis voi väittää, että tutkielmani tulokset kertoisivat eksplisiittisesti *suurten ikäluokkien* naisten juomatavoista. Kritiikki kulttuurista sukupolvea kohtaan on hyvä pitää mielessä jatkokysymyksiä ajatellen. On hyvä suhtautua kriittisesti vaikkapa siihen, ovatko millenniaalit todella yksiselitteinen sukupolvi Suomessa, Euroopassa tai globaalisti tai voidaanko Suomessa määritellä olevan z-sukupolvi, joka merkittävästi poikkeaisi muista sukupolvista. On siis muistettava ero syntymäkohorttien ja sukupolvien välillä, kun pohditaan kunkin ikäisten juomatapoja.

Sukupuolen ja sukupolven ohella tutkielman lähtöasetelmissä olin kiinnostunut ikääntymisestä. Analyysin perusteella ikääntyminen on vaikuttanut lähinnä juomatapojen ajallisiin muutoksiin, eli alkoholinkäyttö keskittyy enemmän lounasaikaan kuin iltamyöhän kekkulointiin. Ikääntyminen myös tuo mukanaan rappeutumista, kremppaa ja makumieltymysten muuttumista, jotka osaltaan vähentävät kulutusta. Päin vastoin kuin odotin, eläkkeelle jääminen ei ole lisännyt alkoholinkulutusta tai kasvavia mahdollisuuksia siihen. Tutkielmassa katse ulottuu lopulta koko elämänsä aikana eikä niin vahvasti nykyisten kolmasikäläisen juomatapoihin.

Selkeäräjaisin ikääntymiseen liittyvä jatkotutkimuksellinen idea liittyy analyysissä esiin tulleeseen sukupuolittuneen hoivan tuottamaan kontrolliin. Pääsääntöisesti sukupuolittuneen hoivan tuottama kontrolli liittyy lapsiperheeseen, mutta aineiston ainoa kertomus hoivasta ikääntyessä ja sen tuottamasta kontrollista avaa sosiaaligerontologisesti erittäin kiinnostavan ikkunan. Jatkotutkimusten kannalta

elämänkaarella loppupäässä tapahtuvan hoivan tuottamien kontrollien tutkiminen ja analysointi erityisesti sukupuolen näkökulmasta tuottaisi varmasti kiinnostavia ja sote-kentänkin kannalta kiinnostavia tutkimustuloksia. Sukupuolittunut hoiva on ollut keskeinen osa haastateltujen naisten elämää perheellisinä. Kiinnostavaa on, kuinka paljon ikääntyvien alkoholin käyttöä rajoittaakin oman kehon rappeutumisen sijasta puolison tai muun lähiomaisen terveydelliset haasteet ja hoivan tarve.

Jatkon kannalta toivon, että pelkästään demografisten ja kansanterveydellisten kehityskulkujen vuoksi tutkimuksellinen kiinnostus painottuisi entistä vahvemmin ikääntyviin. Laadullisen tutkimuksen puolestapuhujana luonnollisesti toivon, että ikääntyvien juomatapoihin perehdyttäisiin laajemminkin kuin tilastoja tarkastelemalla. Juomatapatutkimuksen ja EVTK:n perusteella voimme tyytyä herkästi kohorttiperustaiseen vertailuun, jossa esimerkiksi riskijuomiseen liittyvät huolet osuvat nuorempiin ikäryhmiin kun vanhimpien kohorttien raittius on niin vahvaa. Näin vanhimmat kohortit näyttävät herkästi epäkiinnostavina. Tulisikin kysyä, millaista alkoholinkäyttö pienenkin ryhmän kesken on. Sen lisäksi, että juomatapoja tulee tutkia sukupuoliryhmien sisällä, toivon että juomatapoja tutkitaan ikäryhmien sisällä kohorttivertailun sijasta.

Kokonaisuutta tarkastellessa ja tutkimuksellisia jatkokysymyksiä esittäessäni on muistettava, että haastattelemani joukko oli tavoiltaan jokseenkin homogeeninen. Habitukseltaan ja elämänkuluiltaan he edustivat monin paikoin keskiluokkaa kulttuuri-, mökkeily-, veneily- ja liikuntaharrastuksineen. Juomalajit painottuivat viineihin ja tietotaito kulloiseenkin tilanteeseen sopivien juomalajien osalta oli kattavaa. Koko aineistoni ja siitä johdetut havainnot voisivat olla hyvinkin erilaisia, jos keräisin samaa kohorttia edustavat haastateltavat vaikkapa Tallinnanlautoilta, yliopistokaupunkien ulkopuolelta tai teknillisen korkeakoulun käyneiden joukosta.

Laajentamalla kontrollin käsitettä alkoholitutkimuksen ja juomatapojen kontekstissa voimme paremmin ymmärtää erilaisten yhteiskunnallisten ja kulttuuristen kehityskulkujen vaikutuksia yksilöiden elämäntapoihin. Ymmärtämällä kontrollit valtion harjoittamaa kontrollipolitiikkaa tai itsekontrollia laajemmin, pääsemme kiinni erilaisiin ilmiöihin, joiden vaikutuksia yksilön terveystyöskäytymiseen on syytä ymmärtää. Sosiaali- ja terveyspalveluiden suunnittelun ja tuottamisen, alkoholipolitiikan ja yksilönvapauden risteämiskohtaan osuvalla tutkimuksella on paikkansa suomalaisessa yhteiskunnassa. Sen tuottamat näkymät sekä aiempia käsityksiä ja tutkimustuloksia problematisoiva luonne edistää yhä rikkaampaa alkoholitutkimusta. Sosiaali- ja kulttuurigerontologian tutkimuksella tuotetaan arvokasta tietoa yhteiskunnassa, jolle määräävä piirre on väestörakenteen voimakas ikääntyminen.

Tuottamalla uutta tietoa ikääntyvien juomatavoista ja juomisuraan vaikuttavista tekijöistä elämänkaarella, voidaan ennakoivasti auttaa palveluntuottajia, päättäjiä ja yhteisöjä suunnittelemaan erilaisia sosiaali- ja terveystoimenpiteitä. Alkoholin asema on yhteiskunnassa vakiintunut ja siihen liittyvien ulottuvuuksien ymmärtäminen on erittäin tärkeää yksilöllisten ja kollektiivisten riskien tunnistamisen kannalta. Tutkimalla syntymäkohortteja, jotka ovat läpi elämänsä eläneet niin sanotussa määrässä Suomessa ja jotka ovat osaltaan olleet muovaamassa nykyisenkaltaista suomalaista alkoholikulttuuria ja -politiikkaa, tuotetaan tietoa myös suurista ikäluokista seuraavien syntymäkohorttien alkoholiympäristöstä, -kulttuurista ja juomatavoista. Tässä tutkimuksessa yhtenä havaintona oli aiemman sukupolven juomatapojen ja niihin liittyvien arvojen ja konventioiden heijastus haastateltujen naisten juomatapoihin vahvistaa ajatusta siitä, että edellinen sukupolvi osaltaan tuottaa seuraavien sukupolvien alkoholiympäristöä.

Toivon tämän tutkielman herättävän kiinnostuksen monitasoiseen, laadulliseen alkoholitutkimukseen. Juomatapoja voi tutkia miltei loputtomiin ja tämän tutkielman tarkoituksena on ollut luoda uudenlaista käsitteistöä olemassa olevien työkalujen rinnalle. Avaamani ajattelun ja luomani uudenlaisen kontrollien käsitteistön sekä vallan ja sukupuolen tematiikat alkoholitutkimuksen kentällä toivottavasti inspiroivat muita aiheeseen orientoituneita uusien tutkimuskysymysten ja -näkökulmien pariin. Kannustan kaikkia aiheesta kiinnostuneita hyödyntämään laadullisia menetelmiä laajalti, sillä kirkkaimmat ajatukset voivatkin syntyä jossain siellä tilastojen ja lukujen toisella puolella, pilkkujen, taukojen, sanavalintojen ja ajatuskehrien välissä. Taloussosiologisen tutkimuksen voima onkin mahdollisuudessa yhdistää erilaisia ajankohtaisia ilmiöitä ja ajatuskokonaisuuksia monipuolisiin menetelmiin tuoden samalla uutta kulmaa ehkä jo laajaltikin käsiteltyjen aiheiden tutkimukseen.

Vaikka maailma muuttuu ympärillämme yhä kiihtyvämässä vauhdissa, ovat alkoholiin ja valtaan liittyvät kysymykset väistämättä tavalla tai toisella pysyviä elementtejä elämässämme ja yhteiskunnassa. Ne tarjoavat kiinnostuneille ehtymättömän tutkimuksellisen seikkailun mahdollisuuden.

LÄHTEET

- Blom, Raimo & Melin, Harri (2004) ”Muuten hän oli niin kuin yksi meistä vain” – suuret ikäluokat luokkarakenteessa – teoksessa Yhteiskunnan moottori vai kivireki? Suuret ikäluokat ja 60-lukulaisuus, toim. Jani Erola & Terhi-Anna Wilska, 109-115. Minerva Kustannus, Jyväskylä.
- Deflem, Matthieu (2018) *The Handbook of Social Control*. John Wiley & Sons.
- Ervasti, Anu-Elina (2020) *Suuri ja märkä sukupolvi* Helsingin Sanomat 8.2.2020 <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000006400384.html> haettu 23.1.2021.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1998) *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*, 22–24, 139. Vastapaino, Tampere.
- Foucault, Michel (1980) *Tarkkailla ja rangaista*, 294–295. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Helén, Ilpo (1994) *Michel Foucault'n valta-analytiikka* teoksessa Sosiologisen teorian nykysuuntauksia toim. Risto Heiskala, 278–279. Gaudeamus, Helsinki.
- Helén, Ilpo (2016) *Elämän politiikat. Yhteiskuntatutkimus Foucault'n jälkeen*. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Haarni, Ilka – Hautamäki, Lotta (2008) *Ikääntyvät juomatavat*. Gaudeamus, Helsinki
- Haavio-Mannila, Elina et. al. (2009) *Sukupolvien ketju. Suuret ikäluokat ja sukupolvien välinen vuorovaikutus Suomessa*. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 107, 9. Kelan tutkimusosasto, Helsinki.
- Hakkarainen, Pekka (2004) *Suuret ikäluokat ja päihdekulttuurin muutos* teoksessa Yhteiskunnan moottori vai kivireki? Suuret ikäluokat ja 1960-lukulaisuus toim. Erola Jani – Wilska Terhi-Anna, 69–77. Minerva kustannus, Jyväskylä.
- Härkönen, Janne (2013) *Not a wet generation but a wet nation. The dynamics of change and stasis in Finnish drinking culture from 1968–2008*, Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.

Härkönen, et al. (2016) *Suomalaisten alkoholinkäyttötavat 1968–2016*.

Juomatapatutkimusten tuloksia, 12, 19. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.

Härkönen, Janne & Karlsson, Thomas (2018) *Miten suhtautuminen alkoholiin on muuttunut?* Teoksessa Näin Suomi juo. Suomalaisten muuttuvat alkoholinkäyttötavat toim. Mäkelä Pia – Härkönen Janne – Lintonen Tomi – Tigerstedt Christoffer – Warpenius Katarina, 156, 194, 196–198, 200, 202. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.

Härkönen, Janne & Mäkelä, Pia (2018) *Miten alkoholinkäyttö muuttuu elämäntavan ja syntymäkohortin mukaan?* teoksessa Näin Suomi juo. Suomalaisten muuttuvat alkoholinkäyttötavat toim. Mäkelä Pia – Härkönen Janne – Lintonen Tomi – Tigerstedt Christoffer – Warpenius Katarina, 156, 194. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.

Julkunen, Raija (2010) *Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksi*. Vastapaino, Tampere.

Kahlos Hannu (2006) *Ostajaintarkkailun aika alkoholipolitiikassa* teoksessa Alkoholin vuosisata. Suomalaisten alkoholiolojen käännteitä 1900-luvulla, toim. Matti Peltonen – Kaarina Kilpiö – Hanna Kuusi, 179. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

Karisto, Antti (2004) *Suuret ikäluokat kuvastimessa* – teoksessa Suuret ikäluokat, toim. Antti Karisto, 20–21. Vastapaino, Tampere.

Karlsson, Thomas (2020) *Alkoholipoliittiset mielipiteet 2020*, 1, 2. Tilastoraportti 25/2020 Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.

Karlsson, Thomas & Österberg, Esa (2010) *Mitä tilastot kertovat suomalaisten alkoholinkäytöstä* teoksessa Suomi juo. Suomalaisten alkoholinkäyttö ja sen muutokset 1968–2008, toim. Mäkelä Pia – Mustonen Heli – Tigerstedt Christoffer, 14–15, 22. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.

Kuusi, Hanna (2004) *Viinistä vapautta. Alkoholi, hallinta ja identiteetti 1960-luvun Suomessa*, 46–47, 76, 78. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Laslett, Peter (1996) *A fresh Map of life: the emergence of Third Age*.

Lemke, Thomas (2010) *Biopolitics: an advanced introduction*. New York University

Press.

Mannheim, Karl (1928/1952) *The problem of generations*.

Marin, Marjatta (2001) *Tarkastelukulmia ikään ja ikääntymiseen* – teoksessa *Lapsuudesta vanhuuteen, iän sosiologiaa*, toim. Anne Sankari & Jyrki Jyrkämä, 20–24. Vastapaino, Tampere.

Mazower, Mark (2000) *Dark Continent: Europe's Twentieth Century* Vintage, New York.

Mäkelä, Pia & Härkönen, Janne (2010a) *Miten juominen muuttuu iän myötä?* Teoksessa *Suomi juo Suomalaisten alkoholinkäyttö ja sen muutokset 1968-2008*, toim. Pia Mäkelä – Heli Mustonen – Christoffer Tigerstedt, 115–117, 120-121, 288–291. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.

Mäkelä, Pia – Tigerstedt, Christoffer – Mustonen Heli (2010b) *Mikä on muuttunut?* – teoksessa *Suomi juo Suomalaisten alkoholinkäyttö ja sen muutokset 1968-2008*, toim. Pia Mäkelä – Heli Mustonen – Christoffer Tigerstedt, 115–117, 120-121, 288–291. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.

Mäkelä, Pia & Norström, Thor (2019) *Lisäkö alkoholilaki alkoholinkulutusta vuonna 2018?* Tutkimuksesta tiiviisti 16, 1-3, 2019. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2019, Helsinki.

Nieminen, Mauri (2004) *Suuret ikäluokat – mitä ne ovat?* 27.6.2004 Tilastokeskus https://www.stat.fi/tup/tietoaika/tilaajat/ta_06_03_nieminen.html noudettu 23.11.2021.

Peltonen Matti (2006) *Alkoholi ja suomalaiset 1900-luvulla* teoksessa *Alkoholin vuosisata. Suomalaisten alkoholiolojen käännteitä 1900-luvulla*, toim. Matti Peltonen – Kaarina Kilpiö – Hanna Kuusi, 6-9, 12. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

Purhonen, Semi (2005) *Sukupuolvikokemukset, sukupuolittietoisuus ja eliitti: sukupuolvien ”ongelma” suurten ikäluokkien elämäntarinoissa* – teoksessa *Suuret ikäluokat*, toim. Antti Karisto 230–232. Vastapaino, Tampere.

Rantamaa, Paula (2001) *Ikä ja sen merkitykset* – teoksessa *Lapsuudesta vanhuuteen, iän sosiologiaa*, toim. Anne Sankari & Jyrki Jyrkämä, 50–51. Vastapaino, Tampere.

Repo, Jemima (2015) *The Biopolitics of Gender*. Oxford University Press.

Rose, Nikolas (1999) *Governing the soul: the shaping of the private self*. Free Association Books.

Rose, Nikolas (2007) *The politics of life itself: biomedicine, power, and subjectivity in the twenty-first century*. Princeton University Press.

Ruonavaara, Hannu (2014) *Instituutiot ja rakenteet* – teoksessa Erola, Jani & Räsänen, Pekka (toim.) *Johdatus sosiologian perusteisiin*. Gaudeamus, Helsinki.

Ruotsalainen, Kaija (2016) *Mitä kuuluu suurille ikäluokille?*

<https://www.stat.fi/tietotrendit/artikkelit/2016/mita-kuuluu-suurille-ikaluokille/> haettu 18.11.2021.

Simonen, Jenni (2011) *Hyväksytyä, haluttua ja hävettyä. Juomisen naiskuvat ja sukupuoli-järjestykset eri-ikäisten naisten kuvaamana*. *Yhteiskuntapolitiikka* 76 (2011):5.

Simonen, Jenni (2012) *Humala ja sukupuoli. Eri ikäisten naisten ja miesten puhe humalasta ja juomisen kontrollista*. *Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti* 20(2), 123.

Simonen, Jenni (2013) *Lähentyvätkö naisten ja miesten juomatavat? Kvalitatiivinen tutkimus sukupuolesta ja juomisesta*, 37. *Terveiden ja hyvinvoinnin laitos*, Helsinki.

Sulkunen, Pekka (1980) *Alkoholin kulutus ja elinolojen muutos toisen maailmansodan jälkeen*. *Sosiaalipoliittinen yhdistys*, Vammala.

Tigerstedt, Cristoffer & Törrönen, Jukka (2005) *Muuttuvatko suomalaisten juomatavat? Kulttuurisen lähestymistavan jäljillä*. *Sociologia* 42 (2005) 1, 35, 44.

Tigerstedt, Christoffer et al. (2018) *Miten eläkeikäiset juovat?* Teoksessa Näin Suomi juo. Suomalaisten muuttuvat alkoholinkäyttötavat toim. Mäkelä Pia – Härkönen Janne – Lintonen Tomi – Tigerstedt Christoffer – Warpenius Katarina, 156, 180, 194, 196–198, 200 *Terveiden ja hyvinvoinnin laitos*, Helsinki.

Tigerstedt, Christoffer et al. (2020) *Drinking patterns among Finns aged 60 years and over from the 1990s onwards*. *Nordisk alkohol- & narkotikatidskrift : NAT*. [Online] 37

(5), 471, 473–480.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2006) *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*, 111. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.

Valkonen, Tapani & Kauppinen, Timo M. (2005) *Märkä ja nuorena nukkuva sukupolvi?* – teoksessa *Suuret ikäluokat*, toim. Antti Karisto Vastapaino, Tampere.

Vilkko, Anni et al. (2010) *Miten iäkkäät suomalaiset juovat?* – teoksessa *Suomi juo. Suomalaisten alkoholinkäyttö ja sen muutokset 1969–2008*, 143–144. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki 2010.

Virtanen, Matti (2005) *Suuret ikäluokat sukupolvena* – teoksessa *Suuret ikäluokat*, toim. Antti Karisto, 200. Vastapaino, Tampere.

Wilska, Terhi-Anna (2004) *Suuret ikäluokat ja kulutusyhteiskunnan nuortuminen* – teoksessa *Yhteiskunnan moottori vai kivireki? Suuret ikäluokat ja 60-lukulaisuus*, toim. Jani Erola & Terhi-Anna Wilska, 250-252. Minerva Kustannus, Jyväskylä.

LIITE 1 TIETOSUOJAILMOITUS

Tämä tietosuojailmoitus koskee haastatteluaineistoa, joka kerätään Turun yliopiston taloussosiologian oppiaineeseen tehtävää pro gradu tutkielmaa varten. Tutkielma koskee suuriin ikäluokkiin kuuluvien naisten juomatapoja eläkeiässä. Haastatteluun osallistuvia ei voida tunnistaa aineistosta (litteroitu teksti) tai lopullisesta tutkielmasta.

Tutkielmantekijä ja rekisterinpitäjä, johon voi olla yhteydessä tietosuojaan liittyvissä kysymyksissä:

Iiris Komulainen

iiris.h.komulainen@utu.fi

0405759934

Tutkielman ohjaajat:

VTT Aki Koivula

VTM Tero Pajunen

Taloussosiologian oppiaine, Turun yliopisto

- Tutkielmassa henkilötietojasi käsitellään suostumuksesi perusteella. Voit koska tahansa peruuttaa suostumuksesi.
- Erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvia tietoja käsitellään tutkielmassa suostumuksesi perusteella. Voit koska tahansa peruuttaa suostumuksesi.
- Henkilötietojasi ei käytetä automaattiseen päätöksentekoon tai profilointiin. Henkilötietojen antamiseen ei ole lakiin tai sopimukseen perustuvaa velvollisuutta. Tutkimukseen osallistuminen ja tietojen luovutus sitä varten on täysin vapaaehtoista.
- Henkilötietojasi ei luovuteta ulkopuolisille, eikä niitä näin ollen myöskään siirretä EU-ETA:n ulkopuolelle. Henkilötietoja sisältävää aineistoa käsittelevät vain tutkielman tekijä ja tarvittaessa hänen ohjaajansa.
- Henkilötietojasi käsitellään vain niin kauan kuin tutkielma on saatu valmiiksi, enintään 12/2020 saakka.
- Tutkittavan tietosuojalainsäädännön mukaiset oikeudet:

Henkilötietojesi käsittelyn ajan sinulla on rekisteröitynä seuraavia tietosuojalainsäädäntöön kuuluvia oikeuksia, joista tutkimuksen yhteydessä voidaan poiketa vain lainsäädännön mukaisesti:

- o Oikeus saada pääsy tietoihin
- o Oikeus saada virheelliset tiedot oikaistua
- o Oikeus tietojen poistamiseen ("oikeus tulla unohdetuksi") tietyissä tilanteissa
- o Oikeus käsittelyn rajoittamiseen tietyissä tilanteissa
- o Oikeus käsittelyn vastustamiseen tietyissä tilanteissa
- o Oikeus tehdä valitus valvontaviranomaiselle: tietosuoja.fi, puh: 0295666700, sähköposti: tietosuoja@om.fi

Iiris Komulainen

Haastateltava

LIITE 2**HAASTATTELURUNKO****Teemat**

- 1) Juomatapojen muodostuminen – nuoruus, sosiaalistaminen, alkoholi ja juomatavat elämänkaarella
- 2) Juomatavat eläkeiässä – millaiset, mitkä asiat vaikuttavat, suhde alkoholiin
- 3) Alkoholi ja yhteiskunta – muutokset, asenteet, normit, kokemukset

Kysymykset

1)

Millainen on ensimmäinen muistosi alkoholista? Milloin maistoit itse ensimmäisen kerran?**Miten kuvailisit ”alkoholikasvatustasi”?** (Puhuttiinko alkoholista kotona? Jossain muualla?)**Mitä ajatuksia tai muistoja herättää 1969 vapautunut keskioluen myynti?****Miten kuvailisit omien juomatapojesi muodostumista?** (Miten alkoi, eri vaiheet, onko ollut aina samanlaista?)

2)

Kuvaile tämän päivän tyypillinen tilanne, jossa käytät alkoholia**Miten kuvailisit juomatapojasi silloin, kun juuri jäit eläkkeelle?** Kysytty haastatteluryhmiltä 2 ja 3**Minkä asioiden koet vaikuttavan juomatapoihisi tänä päivänä?** (oletko huomannut muutoksia siinä, mikä vaikuttaa jos verrataan aiempaan elämään?)**Mikä merkitys tai rooli alkoholilla on sinulle tänä päivänä?** (Miksi käytät/et käytä? Mitä se antaa tai ottaa?) ei kysytty eksplisiittisesti haastattelujen aikana

3)

Miten koet yhteiskunnan suhtautumisen alkoholiin kehittyneen elinaikanasi? Mitä mieltä olet siitä?**Miten kuvailisit oman ikäisten ihmisten alkoholinkäyttöä?** (mitä teillä tulee mieleen sanaparista suuret ikäluokat ja alkoholi? Entä ikääntyvien alkoholinkäytöstä?) **Vastaavatko mielikuvat myös omaa****lähipiiriä?****5.3. 2020 lisätty kysymys:**

- koetko kuuluvasi suuriin ikäluokkiin?

Kerro haastattelun lopuksi:

- syntymävuosi

- milloin jäi eläkkeelle (vuosi)

LIITE 3 HAKUKUULUTUS

Hei sinä vuosien 1945–1950 välillä syntynyt nainen, osallistu tutkimushaastatteluun!

Teen pro gradu tutkielmaani Turun yliopiston taloussosiologian oppiaineeseen ja **etsin haastateltaviksi vuosina 1945–1950 syntyneitä naisia**. Tutkielma koskee suurten ikäluokkien sukupuolittuneita juomatapoja. Tutkielmassa ollaan kiinnostuttu siitä kuinka ikä, sukupuoli ja sukupolvi vaikuttavat juomatapoihin, siis siihen mitä ja kuinka paljon ihmiset juovat, milloin ja kenen seurassa. Haastatteluun etsitään kaikelaisia haastateltavia, riippumatta henkilökohtaisista alkoholinkäytön tavoista.

Haastattelut toteutetaan 3-4 henkilön ryhmissä **helmikuun 2020 aikana Turussa**. Halutessasi voimme toteuttaa haastattelut myös yksilöhaastatteluna. Tutkimus on luottamuksellinen eikä haastateltavia voi tunnistaa materiaalista tai lopullisesta tutkielmasta.

Haastatteluun osallistumisesta ei makseta palkkiota, mutta haastateltaville tarjotaan pullakahvit kiitokseksi.

Mikäli olet kiinnostunut osallistumaan haastatteluun, ole hyvä ja jätä yhteystietosi oheisella lomakkeella. Osallistu vaikka yhdessä ystäväsi kanssa haastateltavaksi!

Ystävällisin terveisin

Iris Komulainen iiris.h.komulainen@utu.fi

1. Valitse itsellesi sopiva haastattelumuoto *

Yksilöhaastattelu Ryhmähaastattelu

2. Osallistun haastatteluun yhdessä ystävän/ystävien kanssa *

Kyllä Ei

3. Voin osallistua ryhmähaastatteluun, jossa en entuudestaan tunne muita haastatteluun osallistuvia

Kyllä Ei

4. Yhteystiedot

Nimi *

Sähköposti *

Mikäli osallistut haastatteluun ystävän/ystävien kanssa, liitä tähän heidän yhteystietonsa (nimi ja sähköposti)